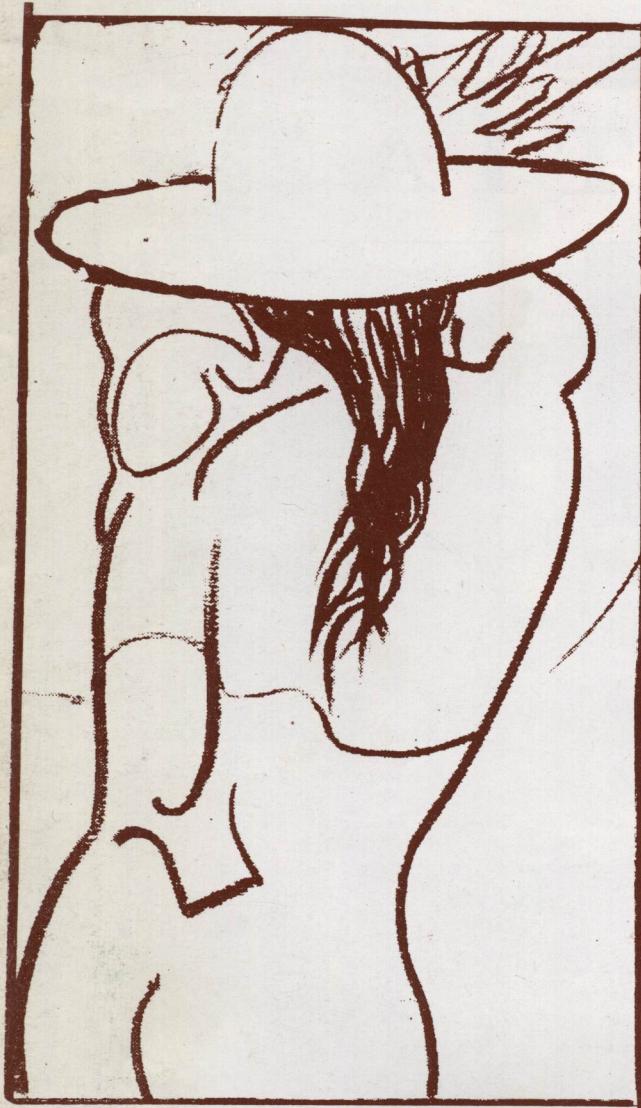

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

δεκαπενθήμερος

Γιώργος Μαργαρίτης
Ή αλωση του 1204

Γιώργος Δολαπτός
Έδνοκεντρικός δόρυθος και έπιστημονική ένδεια

Γιώργος Κορφιάτης
Εύγε, κύριε ύπουργέ, πού δέν παρατηδήκατε

Αντώνης Μανιτάκης
Πολιτική έξουσία και έκκλησία

Νικόλας Σεβαστάκης
Ή ιδέα τῆς ἑλευθερίας. Λίγες λέξεις γιά τὸν Μπένζαμεν Κονστάν

Βαγγέλης Κεχριώτης
Χρονικό ένός πολλά ύποσχόμενου διαλόγου

Σταῦρος Σταυρίδης
Χειροκροτώντας τὸ ἡλιοθασίλεμα

Λένα Άτζινα
Ψυχαναλυτικοί δεσμοί και ἀναστοχασμοί

Μαρίνα Μαροπούλου
Γιά τό βιβλίο τοῦ Πέτρου Βοτσί «Makentontseto»

Γιά τὸν Γεράσιμο Λυκιαρδόπουλο. Γράφουν:
Γιάννης Τζερμιάς, Μάρκος Μέσκος, Παντελής Μπουκάλας,
Νικόλας Σεβαστάκης, Κώστας Βούλγαρης

Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος
Υπό ξένην σημαία

Ἐν τέλει. Γράφουν:
Παναγής Παναγιωτόπουλος, Κ.Π., Άνδρεας Πανταζόπουλος,
Λουκία Ρίτσαρντς. Γεωργία Πετράκη

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Δεκαπενθήμερος
Παρασκευή 26 Ιουνίου 1998
τεύχος 54 • δρχ. 1000

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Έλλάδα

Έτησια (21 τεύχη): 15.000 δρχ.
Έξαμηνιαία (11 τεύχη): 7.500 δρχ.
Φοιτητική (21 τεύχη): 10.000 δρχ.
Όργανωσιμό, τράπεζες κλπ.: 20.000 δρχ.

Εύρωπη

Έτησια (21 τεύχη): 17.000 δρχ.

Αλλες χώρες

Έτησια (21 τεύχη): 20.000 δρχ.

Τραπέζικός Λογαριασμός
"Αγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. Πλατεία Μητροπόλεως 146
άριθ. λογ. 403988-23

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ

ΕΚΔΟΤΗΣ-ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ
"Αγγελος Έλεφάντης
Κέρκυρος 2 Αθήνα 10558
τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706
Έκτύπωση: Αφοί Χρυσοχοΐ
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Γιώργος Μαργαρίτης, Η άλωση του 1204	5
Γιώργος Δολαπτούς, Έθνοκεντρικός θόρυβος και έπιστημονική ένδεια	8
Γιώργος Κορφιάτης, Εύγε, κύριε ύπουργέ πού δέν παρατηθήκατε	9

Αντώνης Μανιτάκης, Πολιτική έξουσία και έκκλησία	11
Νικόλας Σεβαστάκης, Η ίδεα της έλευθερίας.	

Λίγες λέξεις για τόν Μπένζαμεν Κονστάν	16
Βαγγέλης Κεχριώτης, Χρονικό ένός πολ.ά ύποσχόμενου διαλόγου	21

Σταύρος Σταυρίδης, Χειροκροτώντας τό ήλιοδασίλεμα	24
--	----

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Λένα Άτσινά, Ψυχαναλυτικοί θεσμοί και άναστοχασμοί	28
Μαρίνα Μαροπούλου, Γιά το διβλίο του Πέτρου Βότση «Makentontseto»	30

Γιά τόν Γεράσιμο Λυκιαρδόπουλο γράφουν:

Γιάννης Τζερμιάς, Έτοι θά πάμε ώς τήν άκρη τής ζωής μας	32
--	----

Μάρκος Μέσος, Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, ό πολύτιμος φίλος	34
--	----

Παντελής Μπουκάλας, «Τραγούδια τόσο περήφανα και τόσο άπελπισμένα». Λίγες σκέψεις γιά τήν ποίηση τοῦ Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου	36
---	----

Νικόλας Σεβαστάκης, Ό Πάσχων λόγος — γιά τόν στοχαστικό δρόμο τοῦ Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου	38
--	----

Κώστας Βούλγαρης, Ή έσχατη στράτευση	40
--	----

Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Υπό ξένην σημαία	43
--	----

ΕΝ ΤΕΛΕΙ

Παναγής Παναγιωτόπουλος, Ex cathedra κατρακύλα ..	46
---	----

Κ.Π., Λεξικογραφικά	46
---------------------------	----

Κ.Π., Αντιβαίνει στό Μάαστριχτ	46
--------------------------------------	----

Ανδρέας Πανταζόπουλος, Δηλαδή:	47
--------------------------------------	----

Λουκία Ρίτσαρδης, Γιατί τό Γκόλεμ ήρθε στόν κόσμο ..	47
--	----

Ανδρέας Πανταζόπουλος, Συγκρούσεις, προσκρούσεις και κρούσματα	48
---	----

Γεωργία Πετράκη, Ο εύφημισμός τής «συμμετοχικής» διοίκησης	48
---	----

Λουκία Ρίτσαρδης, Τύφλα νά χει ή Βέρμαχτ	49
--	----

Ἡ ἄλωση τοῦ 1204: Ὁδηγίες γιὰ ἔξεταζομένους στό μάθημα τῆς κοινωνικῆς ἀντίστασης

Tό 1204 οἱ Σταυροφόροι ἔφθασαν μπροστά στήν Κωνσταντινούπολη. Δέν τούς ἐνδιέφερε ἡ πόλη. Τῇ θεωροῦσαν σταθμό στή μεγάλη τους ἐκστρατεία πρός τούς "Αγιους Τόπους, ἐκεῖ ὅπου κτιζόταν ἡ μετά Μάκαστριχτ ἐποχή". Συνέβη ὅμως νά φέρουν μαζί τους ἕνα ἐκρηκτικό μεῖγμα ἀνθρώπων, φιλοδοξιῶν καὶ περίπλοκων σχεδίων. Οἱ Βενετσιάνοι λογιστές προσέβλεπαν πρός τό ἀνοικτό, δηλαδὴ τό δικό τους ἐμπόριο, ὅταν δέν ὑπολόγιζαν ναῦλα. Οἱ βαρῶνοι φιλοδοξοῦσαν, ὅλοι μαζί καὶ ὁ καθένας ξεχωριστά, νά γίνουν πιό ἴσχυροι ἀπό τούς συγγενεῖς πού ἄφησαν πίσω, νά ἀποκτήσουν γῆ καὶ χρυσάφι, ἔξουσία δηλαδὴ, γιά νά βελτιώσουν τή θέση τους στό βασίλειο τοῦ Θεοῦ. Μερικοί, ἵερωμένοι καὶ πολιτικοί, σχεδίαζαν τή νέα τάξη πραγμάτων, τήν κυριαρχία τῆς πνευματικῆς νεοφιλελεύθερης Παποσύνης στά μέτρα τῶν συμφερόντων τῶν ἐκλεκτῶν.

Μέσα ἀπό τά τείχη ἐπικρατοῦσε τό χάος. Ἀξιόπιστη κεντρική ἔξουσία δέν ὑπῆρχε. Συνδικάτα καὶ κινήματα, κόμματα καὶ συσπειρώσεις, εἶχαν φθαρεῖ, οἱ ἰδέες, χωρίς πρακτική ἐφαρμογή καὶ ἀντίκρισμα, εἶχαν ξεθωριάσει καὶ περιπλακεῖ σέ ἀξεδιάλυτα κουβάρια. Οἱ καιροί τοῦ Ἀνδρόνικου Κομνηνοῦ (στά νεότερα ἐλληνικά, Ἀνδρέα) πού μισοῦσε τούς ξένους καὶ ἔδινε στόν λαό —καὶ στά διαπλεκόμενα— εἶχαν καταγγελθεῖ ὡς φαῦλοι καὶ ἀρκετοί ἥταν ἐκεῖνοι πού αἰσθάνονταν συγγενεῖς πρός τήν ἐνετική λογιστική. Πού πουλοῦσαν δηλαδὴ ὅσα δέν ἔπρεπε νά πάρει ὁ λαός, ὅσα δέν ἔπρεπε νά ἔξυπηρετοῦν δραχμοβορικῶν τήν πλέμπα. Ἡ ἀμηχανία ἔπειτρεπε τά παζαρέματα, ἀκόμα καὶ μέ τόν ἔκτος τῶν τειχῶν ἔχθρο. Ἄλλοι φοβοῦνταν τά Μυριοκέφαλα, τούς γείτονες τῆς Ἀνατολῆς καὶ τόν ἑαυτό τους. Δέν ξέρουμε ἀν ἡ μετατροπή τῶν σταυροφορικῶν διαθέσεων, ἡ διακοπή τῆς θεάρεστης ἐκστρατείας καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἄλωσης, ὁφείλεται στή διαπίστωση τῆς ἐσωτερικῆς ἀδυναμίας, τῆς ἀπουσίας κινήματος, τῆς φθορᾶς τῶν ἰδεῶν. Σίγουρα, ὅμως, ἡ κατάσταση αὐτή ἔπειτρεπε σχέδια, ἀπό τά πολύ μεγάλα ὡς τά πολύ μικρά. Σέ καιρούς ἀνεργίας καὶ ἀπαξίωσης τῆς ἐργασίας, τά πιό φιλόδοξα σχέδια μποροῦν νά στηθοῦν πάνω στίς φοβίες τῶν πολλῶν.

"Οπως καί νά 'χει, οἱ προθέσεις προοδευτικά μεταβλήθηκαν, τά σχέδια ἀλλαξαν. Ἡ μεγάλη ἐκστρατεία πρός τούς "Αγιους Τόπους, τήν ONE καὶ τά χρυσά κουτάλια τῆς εὐρωπαϊκῆς σύγκλισης ἀνεστάλη γιά νά κατακτηθεῖ τό μεγάλο κάστρο τῆς ἐκπαίδευτικῆς Βασιλεύουσας. Ὁ πόλεμος ξέσπασε. Τόν 'Ιούνιο τοῦ '98, τριάντα δύο «ἔξεταστικά κέντρα» —δχυρά— πολιορκήθηκαν καὶ ἀντιπολιορκήθηκαν στή μικρή ἀνατολικούδυτική ἐπικράτεια πού ὀνομάζεται Δημοκρατία τῆς Ἑλλάδας. Τά κέντρα-φρούρια ἀνῆκαν θεσμικά μέν στήν ἐκπαίδευση, στούς μαθητές καὶ στούς ἐκπαίδευτικούς. Θρησκευτικά μιλώντας ὅμως, ἀνῆκαν, ἐν δυνάμει, ὅπως καὶ ὅλη ἡ ἐπικράτεια, στήν ἔξουσία τοῦ Πάπα, τοῦ ἡγέτη τῶν πιστῶν, τῶν ἐκλεγμένων ἐκσυγχρονιστῶν, αὐτῶν πού πήραν τό χρίσμα τοῦ σοσιαλιστή ἀπό τή δεκαετία τοῦ Ἀνδρέα καὶ τό μετέτρεψαν σέ χάρισμα ἐκσυγχρονιστή τήν ἀμέσως ἐπόμενη δεκαετή περίοδο. Θεόπνευστα —«Θεοκινούμενα» κατά τό λεξιλόγιο τοῦ κου Ρωμαίου— καὶ τό μέν καὶ τό δέ, μέ ὅλα τά προβλήματα πού τέτοιες ἐπαφές μέ τό Θεῖο δημιουργοῦν. Τό Θεῖο εἴθισται νά ἐπικοινωνεῖ ἀποκλειστικά μέ τόν πρῶτο μεταξύ τῶν ἵσων τοῦ Κινήματος, δίνοντάς του ἀναμφίβολο πλεονέκτημα ἀπέναντι στούς ὑπόλοιπους ἵπποτες. Εὔλογο εἶναι νά ἐπιζητοῦν τήν ἀλλαγή τῆς σειρᾶς τῆς ἴσοτητας οἱ τελευταῖοι. Γιά νά τό πετύχουν, πρέπει νά δημοσιοποιήσουν τήν ἀνδρεία τους,

Διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ

τήν ίκανότητά τους νά κυβερνοῦν μέ σιδηρά πυγμή, νά μετακινοῦν στρατεύματα στούς δρόμους τῶν ἔξεταστικῶν πόλεων, νά νικοῦν καί νά κυριαρχοῦν σ' αὐτές, ὅπως ὁ ἐκ τῶν διεκδικητῶν Τσοχατζόπουλος σαρώνει τοὺς ἔχθρούς σέ ὅλες τίς ἀσκήσεις τοῦ Ἐνιαίου Ἀμυντικοῦ Δόγματος.

Τό ἀντικείμενο τῆς πολιορκίας καί τῶν ἐσωτερικῶν συγκρούσεων τῶν ἀντιπάλων δέν ἡταν ἀπλῶς μιά πόλη τῆς Ἀνατολῆς. Στούς προηγούμενους αἰώνες, οἱ "Αράβες εἶχαν ἥδη δημιουργήσει στή Μέση Ἀνατολή καί στή Μεσόγειο λαμπρά ἀστικά κέντρα τῶν ὅποιων τό πλῆθος τῶν κατοίκων, ἡ ἔκταση τῶν κτισμάτων, ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν δημόσιων κτιρίων, ὁ πλοῦτος τῶν ἐκεῖ συναλλαγῶν, ἐπισκίαζαν τή Βασιλεύουσσα. Τό ζητούμενο ἐδῶ ἡταν μία ἰδέα. Ὁ κυρίαρχος τῆς Κωνσταντινούπολης ἡταν, σέ μεγάλο βαθμό, καί κληρονόμος τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορικῆς ἰδέας, καθόταν σέ θρόνο ἱερό, ἀνάλογο ἵσως μέ ἑκεῖνον τοῦ Πάπα τῆς Ρώμης, ἀντε λίγο πιό μικρό. Ἐν πάσῃ περιπτώσει γινόταν πρῶτος ἀνάμεσα στούς εὐγενεῖς τοῦ Κινήματος, δηλαδή τῆς Σταυροφορίας. Ἡ ἀλωση ἡταν γι' αὐτόν μία προσωπική ἐπιτυχία, ἀξια νά προβληθεῖ μέ χρυσά γράμματα στό πολιτικό του κουρίκουλουμ, ὅπως τό κατέγραψε ἄλλοτε μέν ἡ ἴστορία, νῦν δέ οἱ ἵματς μέχερε.

Οἱ σταυροφόροι κατέλαβαν τήν Πόλη καί τά τριάντα δύο ἔξεταστικά. "Αν καί δύναμη κρατική, ἐκ Θεοῦ ἐκπορευόμενη καί ὄργανωμένη, παρουσιάστηκαν στό πεδίο τῆς τιμῆς ὡς κάθε καρυδιᾶς πολύχρωμο καρύδι. Τά γαλάζια καί λευκά MAT, τά καί στρουμφάκια ἐπονομαζόμενα, τά καμουφλαρισμένα γιά τή ζούγκλα τοῦ Βιετνάμ EKAM, οἱ φωσφορίζοντες τροχονόμοι, οἱ ἀστικά ἐνδεδυμένοι ἀσφαλίτες, οἱ σέ ἀκτίνα ἑκατοντάδων χιλιομέτρων στρατευθέντες χαφιέδες καί παρακρατικοί (στό Ρέθυμνο ὅπου συγγράφω τήν ἴστορία τῶν ἀλώσεων ἔφθασαν τοιούτοι ἀπό τή Φαλάσσαρνα, στίς δυτικές ἀκτές τῆς Κρήτης). Ιταλοί τυχοδιώκτες, ἵπποτες τῆς ἐλεεινῆς μορφῆς, σφαγεῖς καί διώκτες Ἐβραίων στά πιό παλιά χρόνια, παπάδες, ιεραπόστολοι τῆς φυλετικῆς ἀνωτερότητας, γελωτοποιοί παράγοντες τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, Ρωμαῖοι πρώην δημοκρατικοί —νῦν αὐτοκρατορικοί— γεμάτοι κατανόηση γιά τή Χρυσή Αὔγη καί τά ἀστυνομικοχουντικά γλέντια, γεμάτοι ὄργη γιά ἀπεργούς, διαδηλωτές, «ἀνατολικούς» καθυστερημένους, ἀνίκανους νά καταλάβουν τήν τάξη τῶν νέων ἐποχῶν καί τήν ἴσχυ τῶν σταυροφόρων.

Οἱ τελευταῖοι ἐπικράτησαν καί στά τριάντα δύο ὁχυρά καί πασιχαρεῖς ἀνακοίνωσαν ὅτι πῆραν τήν Πόλη. Δέν ἀνησύχησαν ἀπό τά ποσοστά τῶν ὄσων δέν ἀλλαξιοπίστησαν, δέν πτοήθηκαν ἀπό τό μίσος καί τήν ἀπέχθεια πού κατέγραψαν, μέ τόν τεχνικό τους τρόπο, οἱ δημοσκοπήσεις. Ἀπό τήν ἐποχή τῶν Ἰμίων, οἱ βαρόνοι σκέφτονται μόνο στρατιωτικά καί λογιστικά. Ποῦ καιρός γιά περισυλλογή στόν καλπασμό πρός τήν ἔξουσία. Στό κάτω κάτω, οἱ ἀλλαξιοπιστήσαντες πού ὑποτάχθηκαν στή νέα τάξη φτάνουν γιά τή συγκρότηση πινάκων διοριστέων καί γιά τή διαχείριση τῆς κατακτημένης πόλης. Τί σημασία ἔχει ἀν ἀποτελοῦνται κυρίως ἀπό ἀπελπισμένους, ἀμήχανους καί φοβισμένους στήν πλειοφερία τους, ἡ γιά κολίγους τῶν κομματικῶν βαρονιῶν στήν ἀπεχθή τους μειοφερία... Τέτοια εἶναι ἡ πρώτη ςλη τῆς ἔξαρτησης καί πάνω σέ τέτοια θύματα οἱ βαρόνοι μποροῦν ἀπρόσκοπτα νά ξεδιπλώνουν τούς ἀνταγωνισμούς καί τούς καβγάδες τους.

Οἱ ἡτημένοι τραβήχθηκαν στή Νίκαια. Δέν ἡταν πίκρα τῆς ἡττας αὐτό πού εἶχαν στά χείλη. "Αν καί κακοποιημένοι, διωγμένοι, μέ δικό τους ἀνθρωπο στήν Ἐντατική καί πλῆθος ὄμήρων στά χέρια τῶν εἰσαγγελέων, συμπεριφέρονταν μέ ίκανοποίηση, περίπου μέ χαρά. Μερικοί μιλούσαν γιά νέα Μυριοκέφαλα, νέες ἡττες καί συμφορές. Οἱ πολλοί, ὄμως, ὑποχώρησαν εύχαριστημένοι ἀπό τόν ἔαυτό τους, τήν ἀντίστασή τους τήν ἀπρόσμενη ἀπέναντι σέ δυνάμεις πολύ πιό ἵσχυρές. Κέρδισαν σέ αὐτοεκτίμηση, ἔνιωσαν ἵσχυροί, ἐλεύθεροι καί ὅχι ἐνεργούμενοι, πολίτες καί ὅχι κολίγοι.

Τί συνέβη; Φτιάχτηκε "Εθνος." Οχι μέ τήν ἐννοια τοῦ Παπαθεμελῆ, ἀλλά μέ τή σημασία πού δίνει στήν λέξη ὁ "Αγγελος. Πολλοί ἀνθρωποι συναντήθηκαν, ἀγωνίστηκαν μαζί, μάτωσαν καί κινδύνεψαν μαζί, μίσησαν μαζί, χάρηκαν, λυπήθηκαν καί ἀνησύχησαν μαζί, ἔβαλαν

κοινούς στόχους και γεύθηκαν ἀπό κοινοῦ τήν ἡττα και τή νίκη. Συναντήθηκαν γενιές, χαμένοι φίλοι, δάσκαλοι και φοιτητές, ἀνεργοι και ἐργαζόμενοι, παλαιότεροι συναγωνιστές." Εκτισαν κανάλια συνεργασίας, συνάρθρωσαν τή δική τους Αὐτοκρατορία τῆς Νίκαιας. Πρίν ἀπό τό 1204 ἦταν μονάδες, φυλακισμένοι στόν μικρόκοσμο τοῦ ἔαυτοῦ τους. Μετά τό 1204 ἔγιναν ἀγωνιστές πού ἀρχισαν νά μαθαίνουν πῶς νά καλύπτονται ἀπό τήν ἀσπίδα τοῦ διπλανοῦ.

Μετά τήν ἄλωση οί βαρόνοι, οί Σταυροφόροι, συνέχισαν τίς μεταξύ τους διαμάχες, πιό ἔντονα αὐτήν τή φορά, γιά νά μοιράσουν τίς κατακτήσεις και τά λάφυρα. Λίγο μετά, τό 1206, προσπάθησαν νά συντρίψουν δόσους ἀκόμα ἀντιστέχονταν στή δύναμή τους. Αὐτή τή φορά ἡτήθηκαν κατά κράτος παρά τούς ἱππότες τους, τά EKAM, τούς παρακρατικούς και τά στρουμφάκια. Καλό καλοκαίρι, καλό φινόπωρο!

Γιώργος Μαργαρίτης

Έθνικοχεντρικός θόρυβος και ἐπιστημονική ἔνδεια

Τό πρωταρχικό ἐρέθισμα γιά νά γράφω αὐτό τό σημείωμα ἦταν ἡ τοπική ἀναταραχή πού προκλήθηκε στήν ἔθνικά εύαίσθητη Θεσσαλονίκη ἀπό τοπικά τηλεοπτικά κανάλια, ἀλλά και σέ ὅλη τή χώρα ἀπό «συνεπεῖς» ἐκπροσώπους τῆς ἔθνικοφρόνου βλέφεως, λόγω τῆς κυκλοφορίας τοῦ ὄγκωδέστατου λεξικοῦ τοῦ καθηγητῆ γλωσσολογίας Μπαμπινιώτη και τῆς γύρω ἀπό αὐτόν ὅμοτιτλης ὅμαδος.

Εἰδικότερα ὁ σάλος προκλήθηκε γιά τά λήμματα «Βούλγαρος» και «Πόντιος» και γιά τίς ἑρμηνείες πού δίνει τό «Λεξικό» και οἱ ὄποιες ἀντλοῦνται ἀπό τήν καθημερινή ἐκφορά και χρήση τους.

Χωρίς νά ὑποτιμῶ οὔτε κατ' ἐλάχιστον τίς ἄλλες πλευρές τῆς γλωσσολογίας π.χ. σημασιολογική-έτυμολογική, φωνολογική, θά ἔστιάσω τήν προσοχή μου σέ μία ἄλλη πλευρά τοῦ πρός συζήτηση θέματος. Ο τίτλος τοῦ παρόντος ἄλλωστε προϊδεάζει ἐπαρκῶς.

Τό βάρος και τό βάθος τῆς ταραχῆς ἔκτός τοῦ ὅτι εἶναι ἐπίπλαστο εἶναι και ἐπικίνδυνο. Επίπλαστο διότι δέν ἔχει νά κάνει πρωτίστως, ἀλλά οὔτε καί δευτερευόντως μέ γνήσιες —ἄν ἦταν και παρέμειναν τέτοιες θά ἀξιζαν τόν ἀπόλυτο σεβασμό, παρά τή σφοδρή μου διαφωνία— ἔθνικές εύοισθησίες, ἀλλά ἔχει νά κάνει μέ τό γεγονός ὅτι αὐτό πού φαίνεται νά διεκδικοῦν, φελλίζοντας ἡ ἀναμασώντας πολιτισμικές ἔξαρσεις τοῦ παρελθόντος περιφερόμενοι στά τοπικά τηλεοπτικά παράθυρα ἡ κλείνοντας πρωτοσέλιδα στόν ἡμερήσιο τύπο, εἶναι ἡ κινητοποίηση τῶν φοβικῶν ἀντανακλαστικῶν τῶν ἀκροατῶν και δυνητικῶν φημοφόρων γιά τήν ἄγρα τῶν φήμων τους. Κατά δεύτερο λόγο εἶναι ἐπικίνδυνο διότι μέ τέτοιες ἐπιμέρους ὑπερασπίσεις ἀπό «βάρβαρες» ἐπιθέσεις νεόφαντων ἔξωτερικῶν ἐπιδρομέων, συνεπῶς χειροπιαστῶν ἐχθρῶν τῆς διανοητικῆς και ἔθνικῆς τους καθαρότητας, ἀπαιτοῦν τή μοναδικότητα τῆς ἐρμηνείας, ἡ ὄποια ἔνω ἔχει ἔξωγενή προέλευση βιώνεται ὡς ἀπειλή ἐσωτερικῆς ἄλωσης, μέ καταστροφικά ἀποτελέσματα γιά τούς ἴδιους. "Εγκλειστοι στήν και ἔμπλεοι ἀπό τή δυναμική τοῦ ἴδιου τέλους, δέ γνωρίζουν κανέναν φραγμό στήν προοπτική τῆς ἐκπλήρωσής του.

Δυστυχώς ἀπό τή «νομοτέλεια» τῆς ὑποκειμενικῆς αὐθαιρεσίας —ἀνεξάλειπτη ἀλλά ἀσφαλῶς περιστελλόμενη ἰδιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος— στάθηκε ἀδύνατο νά ξεφύγουν οἱ κάθι-

Διά γυμνοῦ ὁφθαλμοῦ

δροι ἀλλά καὶ ἀσθμαίνοντες ὡς ἀνθρακοβόρες λοχομοτίβες ὑποψήφιοι τοπικοί ἄρχοντες, ἀλλά καὶ ἄλλοι εὑρισκόμενοι σάν ἐνεργούμενα, ἀρνούμενοι ἔτσι τὴν ἀναγνώριση πού οἱ πάντες ὄφει-
λουμε ἀπέναντι σ' αὐτούς πού πασχίζουν νά σταθοῦν ἔξαντλητικά μέ αὐτό τό δλως ἰδιαίτερο
καὶ βαρύνον πεδίο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς πού εἶναι ἡ γλώσσα. Ἐπιπροσθέτως ζήτησαν ἐπιμόνως
τὴν παρέμβαση τῆς δικαιοσύνης, γιά νά ἐκπληρώσουν τὴν βλέψη τους, πού ἦταν ἡ ἀμεση ἀπό-
συρση ἀπό τὴν κυκλοφορία τοῦ ἐπίμαχου λεξικοῦ. Ἀτυχής ἐπιδίωξη καὶ ἐπιπλέον περίπου
καταγέλαστη. Ἀτυχής διότι ἡ ποινικοποίηση τῆς ἀπόπειρας πραγματοποίησης ἡ τῆς πραγμά-
τωσης δικαιωμάτων, δικαιωμάτων πού ἀντιστρατεύονται τά δικά τους δικαιώματα εἶναι ἐξ
όρισμοῦ, μολυσμένα, φθαρτά, παράλογα, κ.ο.κ. Ἀλλά εἶναι καὶ καταγέλαστη διότι ἡ μή ἀνα-
γνώριση τῆς παραπάνω θέσης ὡς σχέσης ἴσοτιμίας τοῦ Ἐγώ καὶ τοῦ Ἀλλου συνιστᾶ μωρία
ἀσυγχώρητη στούς ἐνάγοντες.

Δέν ξέρω ἄν ἀποβλέπουν στήν αὐτούσια ἐγκατάσταση τοῦ παρελθόντος στό παρόν, παρελθόν
στό δόποῖ ὅ, τι περίσσευε ἡ ἥταν ἔκτος τῆς κυρίαρχης λογικῆς καὶ ἡθικῆς τάξης ριχνόταν στήν
πυρά — ἀνθρώπινα σώματα καὶ βιβλία — θέλοντας μέ αὐτόν τὸν τρόπο νά ἐξαφανίσουν ὅ, τι
διαφορετικό ἀναδύόταν. Γνωρίζω ὅμως ὅτι ἡ κοινωνική καὶ ἔθνική καθαρότητα τῶν ὄποιων
εἶναι «φορεῖς» ὅχι μόνο εἶναι ἀδύνατο νά ὑπάρξει in toto, ἀλλά στὰ δικά μου μάτια εἶναι καὶ
ἀδιανότο ὡς καθολικό ἐγχείρημα. Ἀναγνωρίζω ὅμως in re, τὴν ποικιλία τοῦ νοήματος. Μέ
αὐτή τήν ἔννοια ἀσφαλῶς δικαιοῦνται νά ὅμιλοῦν, νά εἶναι ὀπαδοί τῆς οἰκουμενικῆς ἡθικῆς
ἡ ὄποιά εἶναι κυρίαρχο στοιχεῖο μέσα στό ἰδεολογικό τους σύμπαν, νά φέρουν φορτία «καλότη-
τας» πού ἐπιθυμοῦν νά τά ἀδειάσουν πάνω στούς διαφορετικούς, καὶ νά τούς ἐπιβιβάσουν, ἔτσι
στό ὅχημα τῆς σωτηρίας. Νά ἄρουν φορτία «κακότητας» ἀπό τούς ἄλλους, κ.ο.κ. Δέν πρέπει
ἄλλωστε νά τό ξεχούμε, οὔτε στιγμή, ὅτι οἱ πάντες ἔχουν τή θέση τους σ' αὐτόν τὸν κόσμο.
Οἱ πάντες διότι καὶ οἱ δύο κλυτεῖς εἶναι πάντοτε παροῦσες, εἴτε ὁ Λόγος καὶ ἡ δράση ὡς ὅλο
εἶναι ἀτομικά ὑποκειμενική, εἴτε εἶναι συλλογικά ὑποκειμενική.

'Από τήν ἄλλη πλευρά τό ἴδιο τό ἔδαφος πάνω στό δόποιο πατάει ἡ ἐπιστήμη δέν εἶναι καὶ
δέν πρέπει νά εἶναι στό ἀπυρόβλητο. Διότι καὶ ἡ ἐπιστήμη ὅπως καὶ ὄποιοδήποτε ἄλλο πεδίο
τοῦ δόποιος βρίσκεται ἐντός τοῦ Λόγου ἐν γένει καὶ ἐντός τοῦ Λόγου τῆς ἰδιαίτερης κοινωνίας.
Κατά συνέπεια ἡ κριτική πρός τόν ποιεῖν — πράττειν τῆς ἐπιστήμης, ὅχι μόνο εἶναι ἐπιβεβλημέ-
νη, ἀλλά καὶ ἡ ἴδια θά ἔπρεπε, ὡς ὅφειλε νά τή ζητάει, μιά καὶ ἔξ ὄρισμοῦ, οὔτε αὐτή εἶναι
κάτοχος τῆς ὀλότητας τοῦ εἰδέναι. Συνεπῶς τή σκληρή κριτική πού ἀσκήθηκε στόν ἐπιστήμονα
θά τήν ἀποδεχόμουν, ἀπό τόν ὄποιοδήποτε ἄν ἀφετηρία τῆς ἥταν ἡ ἐπιστημολογική συσχέτιση
— καὶ ὅχι ἡ δαιμονολογία — τῆς ἄλλης ἀποφῆς μέ τή λεξικογραφική ἀποφη.

'Εάν μέ ἄλλα λόγια μέ ἀφορμή τά ἐπίμαχα λήμματα ἐτίθετο ἡ ἀφετηρία γιά ἔναν Πανελλή-
νιο διάλογο, πού τό περιεχόμενό του θά ἥταν Παιδεία καὶ Γλώσσα ὡς ἀδύνατα «ἐπαγγέλμα-
τα», θά ἥμουν εύτυχής. Δέν μπορῶ νά πῶ τό ἴδιο γιά τούς ἐγειρόμενους καὶ θιγόμενους τώρα
πού εἶναι ὀλοφάνερο πώς οἱ ἐνστάσεις τους μέ ἀποκορύφωση τή δικαστική ἐμπλοκή, ἀποσκο-
ποῦν στήν ἔλξη φημοφόρων ἐν ὅφει τῶν δημοτικῶν ἔκλογῶν.

Συνελόντι είπειν, καλῶς ἔπραξε ὁ ἐπιστήμων. Καλῶς κυκλοφόρησε τό δύγκωδες αὐτό λεξικό.
Καλῶς ἐνεργοποίησε τήν ἀρχή «Ἡ χρήση τῆς γλώσσας εἶναι ἡ πρωτεύουσα δύναμη» (usage
is the King). "Αλλωστε στό ἀρθρο του «Ἡ ἐλληνική γλώσσα μπροστά στόν 21ο αἰώνα» στό
Βῆμα 4.1.98 λέει ὅτι ἡ καθημερινή χρήση τῆς γλώσσας ἐπιβάλλει τίς γλωσσικές μορφές καὶ
ἀποδίδει τά γλωσσικά περιεχόμενα. Παρά ταῦτα διερωτῶμαι καὶ θά ἥθελα μιάν ἀπάντηση
ἀπό τόν ἐπιστήμονα.

Μέ ποιόν τρόπο νά γονιμοποιήσουμε τήν μήτρα πού φιλοξενεῖ τό μετγμα τῶν σχέσεων μεταξύ
τῆς χρήσης, τῆς ἔρευνας, ἀλλά καὶ τῆς παραγωγῆς νέων γλωσσικῶν ὅρων;

Μέ ποιόν τρόπο τό μετγμα αὐτό βρίσκεται στήν ὀπτική τοῦ ἐπιστήμονα, καὶ πῶς αὐτό τό
τρίπτυχο θά τό παραδώσουμε πρός χρήση στήν κοινωνία;

Γιώργος Δολαπτσῆς

Εὔγε, κύριε ύπουργέ, πού δέν παραιτηθήκατε!

«έλα νά κολλήσουμε άφίσες
ηλίθια
:τρομοκρατία εἶναι ο Χέγκελ
σε ἐμπραχτη ἐφαρμογή»

(Γιάννης Πατήλης, «Μεταφυσική», συλλογή 'Υπέρ τῶν καρπῶν, 1977).

Mύρια ευγε, κύριε 'Υπουργέ Παιδείας καί Θρησκευμάτων, πού άξιοποιήσατε ἐπιτυχῶς τήν κυβερνητική 'Επιτροπή «διαχείρισης κρίσεων» καί τά MAT στίς εύρωπαικῶν προδιαγραφῶν «έξετάσεις ύποφηφίων ἐκπαιδευτικῶν». Συγχαρητήρια πού δέν ύποκύψατε στίς πιέσεις τῶν «ἀριστοκρατικῶν» καί «ἀναρχικῶν» πνευμάτων τῶν ἀνάξιων διαδηλωτῶν! Αύτοί ως γνωστόν εύαγγελίζονται τό σκότος καί τήν ὀπισθοδρόμηση —ἀνάμεσά τους καί τ' ἀπολιθώματα τῆς παπανδρεϊκῆς προϊστορίας, ἀπ' τήν ὅποια τόσο θαυμάσια εἴχατε ξεκόψει Σείς τό 1988-89.

Δέν φοβηθήκατε νά ρυθμίσετε μέ «έκσυγχρονιστική» δεινότητα τήν ἀδιανόητη «ἀνατολίτικη» «έπετηρίδα διορισμοῦ» ἐκπαιδευτικῶν, τό ἀργυρώνυτο σύστημα εἰσαγωγῆς στά AEI, τό πλέγμα παραχωρήσεων τῶν προηγούμενων κυβερνήσεων τοῦ ΠΑΣΟΚ! Κι αὐτά χωρίς νά θιγεῖ τό ἔξαίρετο καί παραγωγικό συγκεντρωτικό καί γραφειοκρατικό πλαίσιο ύπουργικῶν ἐγκυκλίων, κομματικῶν παρεμβάσεων κλπ. στή διοίκηση καί λειτουργία τῆς ἐκπαίδευσης!...

Ἡ μέθοδος προσέγγισης τῆς ίστορικῆς ἀμνησίας καί μή-κοινωνιολογίας πού είσηγετο πρέπει νά είσαχθεῖ στά ἐλληνικά ἐκπαιδευτήρια: δέν ύπηρξαν ἀδιέξοδα τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, οὔτε λαθεμένοι χειρισμοί τῶν κυβερνήσεων τοῦ ΠΑΣΟΚ μετά τό 1981, οὔτε κάποιος συνονόματός σας διετέλεσε ύπουργός Παιδείας. Ὡς τώρα θριάμβευε ἡ καταστρεπτική ἀσυνειδησία τῶν ἐκπαιδευτικῶν. Δέ διατυπώθηκαν ἐπί δεκαετίες προτάσεις πολιτικῶν καί ἐκπαιδευτικῶν φορέων γιά βελτιώσεις καί ἀλλαγές στά προγράμματα σπουδῶν τῶν AEI (λ.χ. καθηγητικές σχολές), ἀναβαθμισμένη ἐπιμόρφωση καί παιδαγωγική κατάρτιση ἐκπαιδευτικῶν, μέτρα ἐνίσχυσης-βελτίωσης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου ἡ καί τοῦ Σχολικοῦ 'Επαγγελματικοῦ Προσανατολισμοῦ. Εύτυχῶς πού τελευταίως μερίμνησε γι' αὐτά ἡ κουστωδία συμβούλων σας.

Στή διδακτική τῆς 'Ιστορίας μέ τήν κατάλληλη ἐποπτικοποίηση τῆς ἀστυνομικῆς καταστολῆς συντελέσατε στήν ἀπάλειψη «μελανῶν σελίδων», ὅπως οί πανεκπαιδευτικές ἀπεργίες τοῦ 1977, 1980, 1988, 1990 κ.ἄ. γιά τήν ἀναβάθμιση τῆς δημόσιας ἐκπαίδευσης μέ πρωταγωνιστές καί στελέχη τοῦ ΠΑΣΟΚ. Ἀκόμη καί οί ἐπαίσχυντες καταλήφεις τῶν AEI τό Δεκέμβριο τοῦ 1979, ὅπου πρωτοστάτησε καί ἡ N. ΠΑΣΟΚ. Καί τότε «δυναμικές μειοφηφίες ἀλητῶν» (κατά τόν κ. Γ. Ράλη τῆς N.Δ.) δέ σεβάστηκαν τό νόμο 815 τῆς ἐλληνικῆς Βουλῆς, πού εἶχε φηφίσει μόνο ἡ N.Δ.. Μέ «όχλοκρατικές» ἐκδηλώσεις πέτυχαν τήν κατάργηση τοῦ νόμου! 'Αλλά πλέον δέ χρειαζόμαστε τέτοιους λαϊκισμούς («ἀγῶνες καί θυσίες γιά τό σοσιαλισμό καί τήν ἀλλαγή») τά λέγαμε τότε πού φέραμε τό ΠΑΣΟΚ στήν κυβέρνηση.

Τό νέο περιεχόμενο τοῦ μαθήματος τῆς «Λογικῆς» εἶναι ἄξιο θαυμασμοῦ: διόγκωση τῶν ἔξεταστικῶν φραγμῶν ὀνομάσατε πειστικά κατάργηση τῶν εἰσαγωγικῶν ἔξετάσεων στά AEI! Χωρίς λογικό μεταβατικό στάδιο γιά τίς περίπου 120.000 χιλιάδες ἐγγεγραμμένους σύμφωνα μέ τό νόμο τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους στήν «έπετηρίδα διορισμοῦ τῶν ἐκπαιδευτικῶν» καταργήσατε τήν ἐπαχθή γιά τήν πολιτεία νόμο. Τόν ἀντικαταστήσατε χωρίς βία (!) μέ τή «δυνατότητα

Διά γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ

συμμετοχῆς σέ διαγωνισμός τοῦ ΑΣΕΠ» γιά ἀδιευκρίνιστο ἀριθμό θέσεων. Χωρίς τόν ἐκβιασμό πού ἀσκεῖ ἡ ἀνεργία, ἐλεύθεροι κι ὠραῖοι 46.000 ἀδιόριστοι (δέν) ἔξαναγκάζονται νά χρησιμοποιηθοῦν ώς «σιωπηρή καί νομιμόφρων πλειοφηφία» καί νά μαλλιοτραβιοῦνται μέ τούς θερμότατους ἀναπληρωτές!

Στό μάθημα τῆς «Παιδαγωγικῆς» ἐφαρμόσατε μ' ἐπιτυχία σέ παγκόσμια πρώτη τή ρήση τοῦ Μάρκου «ὁ παιδαγωγός πρέπει νά παιδαγωγηθεῖ ὁ ἴδιος» (3η θέση γιά τόν Λ. Φόϋερμπαχ) κι ἀνέλαβαν τήν ψηφοποίησή της τά ρόπαλα τῶν MAT. Δέν εὐθύνεστε ποσῶς σεῖς γιά τίς ἀκρότητες στίς ὁποῖες ὁδήγησε ἡ ἀνάγκη ἐπιβολῆς ἐνός νόμου πού φηφίστηκε χωρίς διάλογο καί εύαισθησία. Δέν ἔχετε εὐθύνη γιά τούς κυβερνητικούς ὑπανιγμούς καί ἀφορισμούς ὅσον ἀφορᾶ στήν ποιότητα καί τίς προθέσεις τοῦ ἥδη ὑπάρχοντος ἐκπαιδευτικοῦ προσωπικου. Δέν εἴχατε καθῆκον νά σκεφτεῖτε ὅτι ἐκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις δέ γίνονται μέ ἀλαζονική καί ἀντιδημοκρατική συμπεριφορά, μέ κυνικές προκλήσεις στήν ἀγωνία καί τήν ἀπελπισία πολλῶν ἑλληνικῶν οἰκογενειῶν. Μήν προβληματίζεστε καθόλου: ὥφελείται τά μᾶλλα ἡ δημόσια ἐκπαιδευση ἀπό τά θλιβερά συμβάντα στά ὑπουργεῖα καί γύρω στά ἔξεταστικά κέντρα. 'Αναβαθμίζεται ἡ δημόσια εἰκόνα τῶν ἐκπαιδευτικῶν καί παραδειγματίζονται τά τέχνα μας σέ καιρούς ἐθνικῶν κινδύνων. 'Ανακτά κύρος ἡ ἐκπαιδευση, ὅταν βαθαίνουν ἐνδοεκπαιδευτικές ἀντιθέσεις τοῦ τύπου «'Αρσενιάδες» («'Αρσενιάς» κατά τό παλαιόν 'Αρσακιάς) VS «ταραχοποιοί»!

Μέ τή σοφή καθοδήγηση ἡ ἀναβάθμιση τοῦ μαθήματος «Πολιτικῆς Ἀγωγῆς» γίνεται πασιφανής: ἡ τετραγωνική ρίζα τοῦ ἀτομικισμοῦ ἰσοῦται μέ τό γινόμενο ἵσοπέδωσης τῆς συλλογικῆς Παιδείας ἐπί τή «συμμορφώση» τοῦ νεοδιόριστου ἐκπαιδευτικοῦ. 'Επίσης, ἡ ἐπέμβαση τῶν MAT στή δημόσια ζωή εἶναι «δημοκρατικός θεσμός» καί γι' αὐτό οἱ πολίτες δέν δικαιοῦνται νά προβληματίζονται γιά τά δρια μεταξύ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου καί ἐπίδειξης τῆς προσωπικῆς πυγμῆς («ἀστυνομοκρατία» τή λέγαμε κάποτε). 'Επιπλέον, στό ὄνομα τοῦ «κράτους δικαίου» (καί ὅχι τήν ούσια του) ἡ ἐκτελεστική ἔξουσία ἀναιρεῖ ὅποτε θέλει τή συνέχεια τῶν κρατικῶν νομοθετημάτων, ἀκόμη κι ὅταν οἱ βουλευτές-ἐκπρόσπωοι τοῦ 57% τοῦ ἑλληνικοῦ λοῦ φήψισαν ἀντίθετα στό νόμο 2227/1997, ἐνῶ δέ ρωτήθηκαν οἱ θιγόμενοι πολίτες.

Κύριε ὑπουργέ, εἶναι φανερό ὅτι ἡ οἰκοδόμηση τῆς δικῆς σας ἐλπιδοφόρας ἐκδοχῆς τοῦ δημοκρατικοῦ σοσιαλισμοῦ διέρχεται ἀπό τήν ἀγαστή συνεργασία μέ τούς κ.κ. Ράλη, Κοντογιαννόπουλο, Σουφλιά. Εἶναι εὐχῆς ἔργον νά διεκδικήσετε πλέον ἐπιτυχῶς καί τήν προεδρία τοῦ New PASOK στό ἐπικείμενο συνέδριο!...

Υ.Γ. Στούς ἐναπομείναντες σοσιαλμανεῖς εἶχε ἀφιερώσει ὁ ὑποφιασμένος, πλήν κρατικοδίαιτος, ποιητής τούς στίχους:

«Πτυχία· τί 'ναι πτυχία;
Παραφθορά τοῦ ἐπιτυχία;
τοῦ εύτυχία;
Σύντμηση τοῦ πτυελοδοχεῖα;
Πανεπιστήμιο 'Αθηνῶν κρεματόριο τοῦ πνεύματος!
'Εφτά χρόνια νά κατέβω τριανταεφτά σκαλιά!
Τί κάθεστε ἐκεῖ μέσα ἀριβίστες, πασοκάκια
Φιλόσοφοι τοῦ μεσονυχτίου
Κυρίες μέ τά διπλά ἐπίθετα;
Κι ἔχετε καί τόν 'Ηράκλειτο
Στά ράφια σας
Νά σᾶς κοιτάει»

(Γ. Πατήλης, Ζεστό μεσημέρι, 1984)

Υ.Γ. 2 «'Απελπισμένοι εἴμαστε καί ἐμεῖς ἀλλά καί ὅσοι διαμαρτύρονται», δήλωση ὑποφή-φιας διαγωνιζόμενης (έφ. Καθημερινή, 14/6/1998).

Γιώργος Κορφιάτης

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΑΠΟΚΡΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

τοῦ Ἀντώνη Μανιτάκη

Hατελείωτη και ἀτελέσφροδη —ἄν και πολιτικά ἀναπόφευκτη— συζήτηση γιά τό συνταγματικό χωρισμό κράτους και ἐκκλησίας ἐγκλωβίζει τούς συζητητές σέ ἔνα στειρό νομικό λόγο, πού στήν καλύτερη περίπτωση περιορίζεται στήν κριτική περιγραφή μιᾶς κατάστασης, τήν δοιά σῆμας ἐκλαμδάνει ὡς δεδόμενη και ἄρα δύσκολα ἀνατρέψιμη. Καλλιεργεῖ παράλληλα στούς ἀκροατές και στήν κοινή γνώμη τῶν ἐνδιαφερομένων ἔνα κλίμα παθητικότητας και ἀπογοήτευσης, ἀφοῦ ὅλα ἐναποτίθενται στούς θεσμούς και ἡ πολιτικὴ πράξη ἀναβάλλεται ἢ ἐξαντλεῖται στήν προσπάθεια ἀναθέωρησης τῶν ἰσχυόντων νομικῶν κειμένων.

Δέν πρέπει νά λησμονοῦμε, πάντως —ὅσοι τουλάχιστον ἐνδιαφερόμαστε γιά τήν πολιτικὴ πράξη— ὅτι ὅσο ἐκνομικεύονται και ἐν δυνάμει δικαστικοποιοῦνται οἱ πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις, τόσο ἀφυδατώνονται οἱ ἴδιες πολιτικά. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ἀπολιτικοποίηση ἢ ἡ πολιτικὴ ἀδιαφορία τῆς ἐποχῆς μας είνα ἐν μέρει ἀποτάδι τῆς ἔντονης τάσης νομικῆς ἐκλογίνευσης και συνταγματικῆς περιχαράκωσης τῶν πολιτικῶν σχέσεων και θεσμῶν. Ή σφαίρα τῆς πολιτικῆς συρρικνώνεται ὅταν οἱ πολιτικές σχέσεις και ἀντιπαραθέσεις τυποποιοῦνται ὑπερβολικά. Ή δρομολογηθείσα ἀναθεώρηση ἐπιθεβαιώνει τοῦ λόγου τό ἀσφαλές; ἡ ἐκτενέστερη και λεπτομερέστερη ἀναθεώρηση τῆς συνταγματικῆς μας ἴστορίας ὅχι μόνο δέν προκαλεῖ πολιτικό ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ἄλλωστε δέν διακινδυνεύει πολιτικά τίποτε τό ούσιωδες, ἀλλά ἀντιμάχεται τήν πολιτική, διότι παράγει μέσα ἀπό τή διατυμπανιζόμενη συναινεστή πολιτικό ἐφησυχισμό και πολιτική ἀδιαφορία. Ή συναινετική ἀναθεώρηση είναι προϊόν και ἀπόδειξη, και στή συνέχεια γίνεται ἡ ἴδια παράγων ἡ συντελεστής πολιτικῆς παραίτησης και ἀποδυνάμωσης τῆς πολιτικῆς. Ή πολιτικὴ προϋποθέτει τή σύγκρουση και τρέφεται ἀπό αὐτήν. Η συναινεστή πολιτική ἀκυρώνει.

Η συζήτηση ἐπομένων γύρω ἀπό τίς συνταγματικές σχέσεις Κράτους και ἐκκλησίας, ὅσο ἀναγκαία και χρήσιμη και ἄν-

ἀποδεικνύεται, ἔχει και μιά ἀρνητική ὅψη: συγκαλύπτει τίς πραγματικές σχέσεις ἵσχυος πού ἀναπτύσσονται ὑποδόμαι μεταξύ τους και ἀδυνατεῖ νά δεῖ και νά ἐξηγήσει τίς ἐξελίξεις τίς νέες δυναμικές πού διαμορφώνονται στό διαρκώς μεταβαλλόμενο ἐσωτερικό και διεθνές περιβάλλον. Μέ ἄλλες λέξεις, ή συζήτηση γύρω ἀπό τίς σχέσεις κράτους και ἐκκλησίας δέν πρέπει νά μᾶς ἐμποδίζει νά δοῦμε τήν ἵσχυ πού ἀποκτά διαρκώς στό συμβολικό και θεσμικό ἐπίπεδο ἡ ἐκκλησία, καθώς και τό νέο συσχετισμό δυνάμεων πού ἀναπτύσσεται μεταξύ τῶν δύο προαιώνων αὐτῶν κέντρων ἐξουσίας κάτω ἀπό νέες ἴστορικές συνθήκες πού ἔχουν δημιουργηθεῖ. Ή φύση αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν μᾶς ἐπιβάλλει νά ἐξετάσουμε τίς σχέσεις τους κάτω ἀπό τό εὐρύτερο πολιτικό πρόσιμα τῶν σχέσεων ἐκκλησιαστικῆς και πολιτικῆς ἐξουσίας και νά μή σταθούμε μόνο, δπως συνήθως κάναμε μέχρι τώρα, στή θεσμικά και συνταγματικά τυποποιημένη ἐκφραση τῶν σχέσεων τους.

Ύποστηρίζω λοιπόν πρώτον, κάτι τό πασιφανές: ὅτι στήν τρέχουσα πολιτική συγκυρία ὁ συσχετισμός δυνάμεων γέρνει, γιά τούς λόγους πού είναι γνωστοί και δέν χρειάζονται ἀνάλυση, διαρκώς ὑπέρ τής ἐκκλησίας σέ δάρος και κατ' ἀντιπαράθεση πρός τήν πολιτική ἐξουσία, τήν καλούμενη κοσμική. Ή ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος φαίνεται πώς ἔχει ἀπενοχοποιηθεῖ πλήρως ἀπό τήν ἀγαστή συνεργασία της μέ τήν χούντα τῶν συνταγματαρχῶν (ἄν και ἀποτελεῖ τόν μόνο κρατικό θεσμό πού δέν ἀγγίξει ἡ κάθαρση, οἱ διάκοι και ἀρχιμανδρίτες τῆς ἀπολιτικῆς περιόδου μεγάλωσαν πιά, ἔγιναν μητροπολίτες ἢ ἀρχιεπίσκοποι). Εχει ἐξάλλου ἐξαγνιστεῖ πολιτικά χάρη στήν πολιτικά οὐδέτερη, ούσιαστικά ἀκομμάτιστη στάση τοῦ Σεραφείμ στή μεταπολίτευση και ἔχει ἀναβαπτιστεῖ ἰδεολογικά χάρη στήν ἀναβίωση τῶν θρησκευτικῶν ἰδεολογιῶν και τήν ἔμφανιση τῶν πρόσφατων ἐθνικιστικῶν κινημάτων στήν εὐρωπαϊκή ἥπειρο. Γαλονχημένη μέ τά νάματα τοῦ ἐλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, διατυπώνει σήμερα λόγο μορφολογικά ἐκσυγχρονισμένο στήν ούσια ὅμως ἀναχρονιστικό ἢ νεο-

συντηρητικό, διεκδικεί θέση ισχύος στό πολιτικό σύστημα, άνασυγχροτούμενη σέ αυτόνομη πολιτική δύναμη, πού διεκδικεῖ νά παιξει πολιτικό όρλο και νά έπηρεάζει τίς πολιτικές έξελίξεις, τήν πορεία, όπως λένε της «πατρίδος μας, τού έθνους και τού γένους των Έλλήνων».

Η έκλογη και έπιβολή του Μητροπολίτου Δημητριάδος κ. Χριστόδουλου ώς Αρχιεπισκόπου του Επικυρώνει και έκφραζει αυτήν τήν έξελιξη και προοιωνίζεται μέλλον λαμπρόν. Όνεος Αρχιεπίσκοπος δέν διακηρύσσει άπλως τήν κοινωνική άποστολή της Εκκλησίας, γνωρίζει τίς άδυναμιες του κράτους-έθνους, τήν δυναμική τής παγκοσμιοποίησης και είναι άποφασισμένος νά έκμεταλλευτεί τίς άδυναμιες και τήν κρίση έξιοπιστίας των πολιτικών. Διερωτάται δημος καινείς άντιλαμβάνεται ότι έτσι θά σύρει τήν Εκκλησία στή δίνη των ίδεολογικών και πολιτικών άντιπαραθέσεων τής έποχής μας και ότι μιλώντας έλευθερα γιά τήν παγκοσμιοποίηση και τόν έθνικισμό, τή μετανάστευση και τά ναρκωτικά, τήν παιδεία, τό μάθημα τών θρησκευτικών, κ.ά., θά άναγκαστεί νά χρησιμοποιήσει λόγο κοσμικό και όχι θεολογικό. Έκτός έάν φιλοδοξία του είναι νά γίνει έθναρχης, ήγέτης λαϊκός, προορισμένος νά κυρερνήσει υπερκεράζοντας πολιτικά και ίδεολογικά τά κόμματα.

Μέ τήν έκλογή τού νέου άρχιεπισκόπου οι έκσυγχρονιστές άπέκτησαν έναν έπιφοβο και ίσως μοιραίο ίδεολογικό άνταγωνιστή, ή άκρα δεξιά και οι ίθνικιστές δρθόδοξοι έναν άνταξιο ήγέτη, και ή άνανεωτική άριστερά έπιτέλους έναν άναπαλαιωμένο άντιπαλο, πού ίσως τής έπιτρέψει νά φτιάξει τήν πολιτική της ταυτότητα. Οι ταυτότητες φτιάχνονται σέ άντιδιαστολή μέ κάτι άλλο. Τά πολιτικά ίποκείμενα προκύπτουν και δημιουργούνται μέσα άπο τόν πολιτικό άγώνα και τήν άντιπαραθέση και ίδια άπο τούς προγραμματικούς σχεδιασμούς και τίς διακηρύξεις.

Οι πολιτικές έξελιξεις και τό πολιτικό σύστημα στήν Έλλάδα άπο τώρα και στό έξης δένθα μπορούν νά νοηθούν άνεξάρτητα άπο τήν Εκκλησία, ή όποια γίνεται παράγοντας αυτοτελής των πολιτικών έξελιξεων. Θεωρώ δεδομένη τήν άντιπαραθέτη πολιτικής έξουσίας και Εκκλησίας και πάντως ή πολιτική έξουσία σήμερα στήν Έλλάδα είναι ίποχρεωμένη νά καθορίζει τήν φυσιογνωμία της και τήν συμπεριφορά της ίπολογίζοντας τήν δύναμη έπιρροής και τή στάση της Εκκλησίας. Τό πολιτικό μας σύστημα γίνεται άκομη πιό πολύπλοκο, οί ίδεολογικές άντιπαραθέσεις άναπαλαιώνονται, άποκτονται έναν άνανεωμένο μέ παλιά ίλικά πρόσωπο και ή πολιτική σκηνή νέους μέ άνανεωμένη ίδεολογία πρωταγωνιστές. Μόνο πού οι διεργασίες πού συντελούνται δέν είναι, δέδαια, ούτε μονόδρομος ούτε γραμμικές ούτε τόσο άπλες: είναι γεμάτες άντιφάσεις, έκπληξεις και άποροδόκητα. Θύμα άντων των άντιφάσεων μπορεί νά πέσουν και οι άσιγαστες φιλοδοξίες τού νέου Άρχιεπισκόπου.

Υποστηρίζω, δεύτερον, ότι οι σημερινοί συσχετισμοί μεταξύ Εκκλησίας και πολιτικής έξουσίας διαμορφώθηκαν ούσιαστικά στά τέλη τής δεκαετίας τού '80, τότε πού δη Τρίτος έχασε τή μάχη γιά τή θύμιση της μοναστηριακής περιουσίας και δέν στάθηκε δυνατόν νά συναφθεί, όπως είχε προαναγγελθεί, μιά νέα Συμφωνία Εκκλησίας-Πολιτείας. Ή έπιτροπή πού είχε συσταθεί κατέθεσε μέν τά πορίσματά της, πού έμειναν δημος άναξιοποίητα. Μᾶς έμεινε ίπστόσο ένα πολύ χρήσιμο πόνημα τού καθηγητή Σταθόπουλου, πού καταγράφει άλλα τά νομικά άγκαθια των σχέσεων και καταθέτει ένα διοκλητωμένο σχέ-

διο Συμφωνίας Πολιτείας και Εκκλησίας, πού έξασφ αλλάζει τήν αύτοτέλεια στίς μεταξύ τους σχέσεις.

Από τότε τά πράγματα έχουν άλλαζει και όχι μόνο δέν αντιμετωπίζεται δύο παραδήποτε ίδεα χωρισμού τού κράτους άπο τήν Εκκλησία, άλλα ή έπιβολή τής Εκκλησίας πάνω στήν Πολιτεία τόσο στό θεσμικό όσο και στό συμβολικό έπιπεδο γίνεται πιό αισθητή όλο και πιό έντονη.

Μέ τήν πρόσφατη έγκαταλευψή άπο τήν πολιτική ήγεσία τών δύο μεγάλων κομμάτων, μετά άπο άπαίτηση τής Ιερᾶς Συνόδου, κάθε πρόταση γιά συνταγματική άναθεώρηση τών σχέσεων, έπιβεδαίωνται κατά τόν πιό κατηγορηματικό τρόπο ή ίποταγή τής πολιτικής έξουσίας στήν άνερχόμενη δύναμη τής Εκκλησίαστικής έξουσίας.

Στήν πρόταση άναθεώρησης τού Συντάγματος πού είχε καταθέσει το ΠΑΣΟΚ το 1995, είχε συμπεριλάβει και τήν άναθεώρηση τού άρθρου 3, διευκρινίζοντας ίπστόσο ότι ή άναθεώρηση γίνεται γιά νά διασφαλιστεί τό αύτοδιοικητο τής Εκκλησίας, πού είναι άλλωστε πάγιο αίτημά της, και ότι άρα προτείνεται γιά τό καλό και τό συμφέρον της. Οι δεσποτάδες δημος πιό πονηροί άπο τόν πολιτικούς άπερροιφαν τό δώρο και άπαίτησαν νά μή θιγεί καθόλου τό συνταγματικό πλαίσιο τών σχέσεων. Τό αύτοδιοικητο πού τού προσφερόταν μπορούσαν νά τό κατακήσουν, άν δέν τό είχαν ήδη κατακήσει, ένω μέ τήν άναθεώρηση δημιουργούνταν μιά θεσμική και νομική άδειαστητα και ένα συνειρμός χωρισμού. πού δέν είνυούσε τήν Εκκλησία. Στή νέα της έκσυγχρονιστική πρόταση ή κυριερητική πλειοψηφία ίπτακούντας σέ σχετικό αίτημα τής Εκκλησίας, άφησε άθικτες άλλες έκεινες τίς άναχρονιστικές διατάξεις πού κατοχυρώνουν τήν έπικαρπού θησακεία και νομιμοποιούν κάθε είδους θεοκρατικού χαρακτήρα διεκδικήσεις τής Εκκλησίας και νομιμοποιούν φιλοεκκλησιαστικές άποφάσεις τής ημιθετικής και τής δικαστικής έξουσίας.

Η άπορροιψή άπο τά δύο μεγάλα κομματα, τήν στιγμή πού έπιδιονται σέ μια έκτεταμένη άναθεώρηση, κάθε ίδεας γιά άναθεώρηση τών σχετικών μέ τή θησακεία και τήν Εκκλησία συνταγματικών διατάξεων, πέρα άπο τόν πολιτικό της συμβολισμό, πού τονίσαμε ήδη, φορδάμαι πώς θά έχει στό μέλλον και πολιτικές συνέπειες, διότι σηματοδοτεί τήν ίποχρηση και νομιμοποιούν κάθε είδους θεοκρατικού χαρακτήρα διεκδικήσεις τής Εκκλησίας και τής νομιμοποιούν φιλοεκκλησιαστικές άποφάσεις τής ημιθετικής και τής δικαστικής έξουσίας.

Και τό μέν κόμμα τής άξιωματικής άντιπολειτευτής συνεπές πρός τήν ίδεολογία του, άρνηθηκε νά συμπεριλάβει ό, τιδήποτε σχετικό μέ τίς σχέσεις κράτους και Εκκλησίας, «άπο άσιμο πρός τήν Εκκλησία», όπως δήλωσε ό κ. Βαρδιτσώτης. Δέν θά έκανε άλλωστε τίποτε χωρίς τή συναίνεση τής Ιεραρχίας. Τό ΠΑΣΟΚ δημος πού τόσο στή Διακήρυξη τής Ζης Σεπτεμβρίου άσο και στό «Συμβόλαιο τιμῆς μέ τό Λαό» είχε τάξει ώς σκοπό του τό διαχωρισμό τής Εκκλησίας άπο τό Κράτος, ίπταναχωρώντας σήμερα μέ αύτόν τόν τρόπο στίς άγκαθες του θέσεις, ύπονομενει τήν ίκανότητά του πολιτικής έπιούσης, δείχνει άδυναμία, ένω είναι κυρέοντη, και παρέχει στόν νέο δυναμικό προκαθήμενο τής Εκκλησίας έρεισματα γιά έκμετάλλευση τής άδυναμίας αύτής.

Ο κ. Χριστόδουλος είχε, ώς Μητροπολίτης Δημητριάδος μέ άφορμή τήν πρώτη πρόταση άναθεώρησης τού ΠΑΣΟΚ, δημοσιεύσει στό Βήμα στίς 9 Απριλίου 1995 και 14 Μαΐου 1995 σέ δύο συνέχειες, έκτενή, κυριολεκτικά πύρινα, άρθρα, κατά τής έπιχειρούμενης άναθεώρησης, προδιάλλοντας έναντιον τής τόσο νομικά άσο και πολιτικά έπιχειρήματα. Είχε

ύποστηρίζει τότε μέ τόν προκλητικό τίτλο «Ἐρωτῶ τίνι Πολιτεία» ότι «ἡ καθιέρωση λαϊκοῦ κράτους δχι μόνο θά ἔρχεται σε εύθεια ἀντίθεση μέ τήν παράδοση τοῦ τόπου, τίς ἀντιλήψεις τοῦ λαϊκοῦ καὶ τίς ἀνάγκες του ἀλλά καὶ θά ἀποχρωματίσει θησκευτικά τή ζωή τοῦ τόπου στερώντας τον ἀπό μιά ἔντονη παρουσία πού θά πρέπει νά δμολογηθεῖ ὅτι ὑπῆρχε εὐεργετική καὶ διαμορφωτική τῶν συνειδήσεων καὶ τῆς φυσιογνωμίας τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ... δ χωρισμός κράτους καὶ ἔκκλησίας θά ἐπεκταθεῖ καὶ θά σημάνει κατ' ούσιαν καὶ χωρισμόν "Εθνους καὶ Ἐκκλησίας. Καί δέδαια κράτος καὶ ἔθνος εἶναι δύο διαφορετικές ἔννοιες, πού δμως ή μία ύποστασιάζεται μέσα στήν ἄλλη. "Εθνος χωρίς κρατική ύπόσταση εἶναι περιφερόμενη ἰδεολογία. Καί κράτος χωρίς ἔθνος εἶναι ἔνα ἀνέστιο μόρφωμα... Καί δέδαια ή Ἐκκλησία δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπό τήν ἀναγνώριση πού σήμερα τῆς παρέχει τό κράτος μας. Αὐτή δμως τήν ἔχει ἀνάγκη δ λαός πού δέλεπει τούς κορυφαίους θεσμούς τοῦ ἔθνους, τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ κράτους νά συνεργάζονται, νά ἀλληλοδιοηθοῦνται καί ἀλληλοπεριχωροῦνται».

Τελικά γά τόν πρώην Μητροπολίτη Δημητριάδος τά πάντα

ἀνάγονται στήν ἔννοια λαός, ή ἐπίκληση τῆς ὁποίας δικαιολογεῖ καί νομιμοποιεῖ τόν μή χωρισμό διότι δέν τόν θέλει ὁ ἴδιος, διερμηνευτής τῆς θέλησής του είναι ή ἴδια ή Ἐκκλησία.

Στήν ίδια ἐφημερίδα ἔνα μήνα ἀργότερα ἀναφερόμενος στό ἵδιο θέμα καί ἀπευθυνόμενος στήν Ἐκκλησία, ἀφοῦ είχε πάρει διαβεβαίωσεις ὅτι δέν προωθεῖται συνταγματικά ὁ χωρισμός ἀπό τήν κυβέρνηση, γράφει μέ ἐκπλήσσοντα νομική σαφήνεια καί κατάρτιση ὅτι τό κρίσιμο ζήτημα δέν είναι ή συνταγματική ἀναθεώρηση τῶν σχέσεων ἀλλά ή νομική φύση τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη: «ἄν ὁ Καταστατικός Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας μεταβιβαστεῖ στήν ἀποκλειστική ἀμοιδιότητα τῆς Ἐκκλησίας καί παύσει νά είναι νόμος τοῦ κράτους, γίνει δηλαδή κανονισμός, δέν πρόκειται νά δεσμεύει παρό μόνο αὐτήν καί τούς πιστούς τῆς. Τούτο σημαίνει ὅτι ναί μέν ή Ἐκκλησία θά ἀποκτήσει πλήρη αὐτοτέλεια καί αὐτοδιοίκηση εἰς τά τοῦ οἴκου της, δμως θά ἀποτελέσει κάθε δυνατότητα νά δεσμεύει τρίτους καί δέδαια καί τό κράτος, πού θά λαμβάνει μόνη αὐτή χωρίς δηλαδή τήν σύμπραξη τῆς πολιτείας καί γιά θέματα πού ἄπονται καί τῆς κρατικῆς ἔξουσίας. Ετσι ἀναγκαστικά θά

έξαιρεθούν από τή ρυθμιστική της άρμοδιότητα μεταξύ τῶν ἄλλων καί οἱ δημοσίου δικαίου διατάξεις τοῦ σημερινοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη, περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως ἀπό τὸ κράτος του δημοσίου χαρακτήρα καί τῆς θέσεως τοῦ Ἀρχιεπισκόπου καί τῶν Μητροπολιτῶν μέσα στὸ κράτος, περὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν διδασκομένων στὰ σχολεῖα θρησκευτικῶν μαθημάτων, περὶ τῶν νομοθετικῶν ἔξουσιοδοτήσεων πρός όνθιστην ἀπό μόνη την Ἐκκλησία δεσμευτικῶς γιά τοὺς τρίτους διαφόρων τομέων ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καί δράσεως περὶ ἐκκλησιαστικῆς δικαιοσύνης, περὶ τῶν παρεχομένων ὑπὸ τῆς πολιτείας διευκολύνσεων (διοικητικῶν, φροντιστικῶν, πολεοδομικῶν, κ.λπ.). στήν Ἐκκλησία πρός ἐπιτέλεση τοῦ ἔργου της περὶ τῆς μισθοδοσίας τοῦ κλήρου καί τῆς ίατροφαρμακευτικῆς περιθωλψης καί συνταξιοδοτικῆς κάλυψης καί τέλος περὶ τῆς παρουσίας τῆς Ἐκκλησίας στὸ στράτευμα, στὰ σχολεῖα, στὶς φυλακές, στὰ νοσοκομεῖα κ.λπ.».

Ἄπο τὰ παρατεθέντα ἀποσπάσματα συνάγονται πιστεύω τά ἀκόλουθα: ἡ Ἐκκλησία καί οὐ νέος Ἀρχιεπίσκοπος ἀπορίπτουν τὸν συνταγματικὸν χωρισμό, πῶτον γιά λόγους συμβολικούς, γιά νά μήν ἀπαξιωθεῖ ἡ ὑπερβολική σύνδεση ἔθνους καί ἐκκλησίας, γιά νά μήν πληγεῖ ἡ ἰδεολογική νομιμοποίηση τῆς ἐκκλησίας ὡς κρατικοῦ θεσμοῦ ἐνώπιον τοῦ λαοῦ. Δεύτερον δέν τοὺς ἐνδιαφέρει τὸ αὐτοδιοίκητο τῆς ἐκκλησίας, δέν ἀποκλείουν τὴν νομοθετική καί δικαστική ἀνάμειξη τῆς πολιτείας στὰ τοῦ οἴκου τους, ἔκεινο πού τοὺς καίει εἶναι νά μήν ἀπολέσουν τὰ προνόμια ἔξουσίας, διοίκησης, ἀσφαλιστικῆς προστασίας, μισθοδοσίας καί λόγου γιά τά ἐκπαιδευτικά πράγματα, γιά τή δικαιοσύνη, γιά τίς προσωπικές σχέσεις. Τά πρόνομια ἔξουσίας πού τοὺς δίδει ἡ ἀναγνώριση τῆς Ἐκκλησίας, τῶν Μητροπόλεων καί τῶν ἐνορμακῶν ναῶν, ὡς νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου καί ἡ ἴκανότητα δέσμευσης τῶν μῆ πιστῶν καί τοῦ κράτους ἀπό τίς ἀποφάσεις τῶν ὀργάνων της, εἶναι αὐτά πού κάνουν τήν Ἐκκλησία νά ἀπορρίπτει ὅχι ἀπλῶς τήν ἰδέα τῆς ἀναθεώρησης τοῦ Συντάγματος, ἀλλά καί τῆς νομοθετικῆς μεταβολῆς τοῦ ὑπάρχοντος καθεστῶτος καί μετατροπῆς τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη ἀπό ἀπλὸ νόμο σέ κανονισμό ἐσωτερικό τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως πρότεινε εἰδική ἐπιτροπή ἐπί Τρίτη καί ὅπως πειστικά προτείνει ὁ καθηγητής Σταθόπουλος. Τοίτον ἡ Ἐκκλησία ἐπιθυμεῖ νά συμπεριφέρεται ὡς δημόσια ἔξουσία μέ προνόμια κρατικά καί νά γίνεται σεβαστή ὡς τέτοια. Ἐπιθυμεῖ νά μπορεῖ νά ἐκδίδει ἀποφάσεις πού νά δεσμεύουν τό κράτος καί τοὺς τρίτους, στό πλαίσιο δέδαια τῶν ἔξουσιοδοτήσεων τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ἀξιώνει νά γίνεται σεβαστός ὡς φορέας δημόσιας ἔξουσίας ἀναγνωρισμένης ἀπό τό κράτος. Δέν εἶναι ἐπομένως ὑπερβολή τό λεγόμενο ὅτι ἡ Ἐκκλησία στήν Ἑλλάδα εἶναι τουλάχιστο ἀπό νομική ἀποψη ἔνας κρατικός θεσμός, εἶναι Ἐκκλησία τοῦ κράτους, διοικητικά δργανωμένη καί ἱεραρχικά διαρθρωμένη, ἔξοπλισμένη ὡς νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου μέ προνόμια δημόσιας ἔξουσίας καί προστασία κρατική.

“Ολα αὐτά εἶναι γνωστά καί ἀπό πολὺ παλιά διαπιστωμένα, τό νέο στίς μέρες μας εἶναι ὅτι ἡ ἐκκλησιαστική ἔξουσία ἀποκτᾶ μά πρόσθετη ἵσχυ καί δύναμη ἔξαιτίας τῆς νέας πραγματικότητας πού ἔχει διαμορφωθεῖ ὃς ἔθνικό καί παγκόσμιο ἐπίπεδο. Ἡ νέα αὐτή πραγματικότητα σέ συνδυασμό μέ τήν ἐνδημική πλέον κρίση τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας, εύνοει τήν Ἐκκλησία, ἡ ὅποια μέ τό νέο Ἀρχιεπίσκοπο δέν φιλοδοξεῖ ἀπλῶς νά ἀφεθεῖ ἥσυχη γιά νά ἀσκήσει τό πομαντικό τῆς ἔργο, φιλο-

δοξεῖ νά παρέμβει στά δημόσια πράγματα, νά παιζει πολιτικό θεσμικό όρδο, καί νά ἐπιβληθεῖ ὡς αὐτόνομη πολιτική δύναμη πού δικαιούται νά μιλᾶ στό ὄνομα τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καί νά τόν ἀντιπροσωπεύει, νά ἐνεργεῖ ὡς φορέας ἔθνικῆς συνείδησης καί θεματοφύλακας τῶν ἔθνων. Εἶναι αὖξιο παρατήρηση ὅτι στά κείμενα τοῦ κ. Χριστόδουλου ἡ λέξη Θεός ἔχει δευτερεύουσα θέση. Προτιμᾶ νά διμιλεῖ στό ὄνομα τοῦ ἔθνους παρά τοῦ Θεοῦ, ἐπικαλεῖται πολύ συχνά τό «ἔθνος», τό «γένος», τήν «πατρίδα» καί σπάνια τόν Θεό.

Οι σχέσεις ἐπομένως ἐκκλησιαστικῆς ἔξουσίας καί πολιτικῆς τείνουν νά προσλάβουν ἄλλη μορφή διαφορετική ἀπό αὐτήν πού είχαν μεχρι τώρα.

Ἡ σημερινή πάντως νομική μορφοποίηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἔξουσίας στήν Ἑλλάδα χρονολογεῖται ἀπό τόν περίφημο Πατριαρχικό Τόμο τοῦ 1850, τότε πού ὁ οἰκουμενικός Πατριάρχης καί ἡ Σύνοδος του

«ἐκήρυξαν φιλοστόργως τό πρῶτον τήν Ἐλληνικήν Ἐκκλησίαν ἀνεξάρτητον, διοικούμενην ἀπό τήν διακριτήν σύνοδον, πρόεδρον ἔχουσαν τόν κατά καιρόν μητροπολίτην Ἀθηνῶν».

Στήν ἐλληνική πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς καί μέ δάση τά ὅσα είχαν προηγηθεῖ ἡ Ι. Σύνοδος ἀναγνωρίζεται ὡς ἡ «ἀνωτάτη ἐκκλησιαστική ἀρχή τοῦ κράτους». Αὐτό είχε κατά τόν καθηγητή τῆς θεολογίας στό Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Πέτρου (Ἐκκλησία καί πολιτική, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 148) τίς ἀκόλουθες συνέπειες: πρῶτον,

«ἡ δόμηση τῆς ἐκκλησίας ἀκολουθεῖ τή δόμηση τῆς συγκεντρωτικῆς διοίκησης τοῦ κράτους. Ἔτσι ἀποδιάνει μιά μονοκεντρική ἔξουσία ἀπό τήν δύοια ἀπορρέουν καί στήν δύοια ἀναφέρονται τά πάντα. Οι τοπικοί ἐπίσκοποι είναι ὑποχρεωμένοι νά ἐκτελοῦν τίς ἐντολές της καί νά ἀναφέρονται σέ αὐτήν... Δεύτερο, οἱ ἐπίσκοποι λόγω τῆς σύνδεσής τους μέ τό κράτος ἀποκτοῦν κρατικοῦ χαρακτήρα ἔξουσία καί ἀποδιάνουν τοπικές ἐκκλησιαστικές ἀρχές πού συνεργάζονται μέ τίς διάφορες ἄλλες ἀρχές... Τρίτον, ἡ ἐκκλησιαστική λατρεία ἀποδιάνει κρατική λατρεία καί μέσα σέ αὐτήν ἐντάσσονται οἱ κρατικές τελετές. Ἔτσι ἡ ἐκκλησιαστική λατρεία ἐπιτελεῖ ρόλο πολιτικής θορηκείας..., πέμπτον ἡ σύνδεση μέ τό κράτος καί ὁ συγκεντρωτισμός σέ συνδυασμό μέ τήν αὐτάρκεια καί τή βεβαίότητα γιά τήν δρθιδοξία κλείνουν τούς δρίζοντες καί τήν μεταβάλλουν σέ μιά ἔθνοκεντρική Ἐκκλησία».

Οι δίζες ἐπομένως τοῦ σημερινοῦ συστήματος διοίκησης καί δργάνωσης τῆς Ἐκκλησίας παλαιές, ἀκολουθοῦν τήν πορεία καί τήν δργάνωση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ὡς συγκεντρωτικοῦ κράτους. Τότε ἡ πολιτική ἔξουσία χρειαζόταν μιά ἐκκλησιαστική ἔξουσία ὑποταγμένη καί ὑποτακτική στήν ἴδια πού νά λειτουργεῖ ὡς παράγων πειθάρχησης τοῦ λαοῦ καί ὑπακοῆς στούς νόμους τοῦ κράτους. Ἡ Ἐκκλησία ὡς ἀρχή ὅφειλε νά ἀπέχει ἀπό τά κοσμικά, νά μήν ἀναμειγνύεται στήν πολιτική καί στίς κομματικές ἀντιπαραθέσεις καί νά ἀρκεῖται μόνο στήν μή ἀμφισβήτηση τῆς ἐκάστοτε ἔξουσίας, ὅποια μορφή καί ἄντεχει αὐτή, βασιλική, στρατιωτική, δημοκρατική, δικτατορική, κ.λπ. Παράλληλα μορφοποιεῖται ἡ θορηκεία σφαιρίδα καί γίνεται ἀντιληπτή ὡς σχετικά αὐτόνομη ἀπό τίς ἄλλες σφαιρίδες τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητας. Ἡ ἔνταξη τῆς Ἐκκλησίας στό κρατικό μηχανισμό δέν ἐμποδίζει τή διάκριση

τῆς κοσμικῆς έξουσίας ἀπό τὴν ἐκκλησιαστική ἡ τὸν διαχωρισμό τῆς ἀποστολῆς καὶ τῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς μιᾶς έξουσίας ἀπό τὴν ἄλλη. Οἱ δόλοι τους εἶναι διακριτοὶ ἀλλά διαπλεκόμενοι, ἡ μία ἡ έξουσία στηρίζει καὶ ὑποβαστάζει τὴν ἄλλη, χωρὶς νά συγχέεται μαζί της.

Μόνο πού ὁ συγχρωτισμός αὐτῶν τῶν δύο έξουσιῶν, δημιουργεῖ συχνά συγχύσεις καὶ διαστρεβλώσεις, πού γίνονται δέδουσα ἀντικείμενο πολιτικῆς ἐκμετάλλευσης. Ἡ ἐκκλησία ὑπόκειται μὲν στοὺς νόμους τοῦ κράτους, ἀλλά ὅφειλε νά ἀκολουθεῖ πιστά καὶ τοὺς ἵερούς κανόνες, πού ἀποκούν μὲ τὴν ἀναφορά τους στὸ Σύνταγμα συνταγματική ἴσχυ. Τούς ἐπικαλεῖται γιά νά τοὺς ἔρμηνεύσει κατά τὸ δοκοῦν καὶ γιά νά δικαιολογήσει ἐνίστε τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς ἀπό τὴν ὑποχρέωση τῆς ἥτης τῶν νόμων. Μέ τὴν ἐπίκλησή τους διαμορφώνεται ἐξ ἄλλου σταδιακά μιὰ ἵεροκρατική ἀντίληψη τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐκκλησίας πού ἐκδηλώνεται μὲ τὴν ἀναγνώριση στοὺς ἵερεis ἐνός δόλου μεσιτικοῦ, πρεσβευτικοῦ μεταξύ ἀνθρώπων καὶ Θεοῦ, ἀντίληψη πού δικαιοιογεῖ συχνά μιὰ σωτηριολογική ἀποστολή τῆς ἐκκλησίας γιά τὸ λαό. Ὁ λαός τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅχι δ λαός θεμέλιο τῆς πολιτικῆς έξουσίας, ἀπό ὑποκείμενο τῆς ἐκκλησίας καὶ κοινωνός της, τῆς ἐκκλησίας ὡς κοινότητας εὐχαριστιακῆς πιστῶν, μετατρέπεται σέ ἀντικείμενο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Ἡ ἐκκλησία ἀναλαμβάνει νά σώσει τὸ λαό τοῦ Θεοῦ ἀπό τὴν καταστροφή, νά μεσιτεύσει στὸ Θεό καὶ νά προσευχηθεῖ γιά τὴ σωτηρία του.

Βασική ὅμως ἀποστολή τῆς ἐκκλησίας εἶναι νά μάθει τὸ λαό νά ὑποτάσσεται στὴν πολιτική έξουσία, νά σέβεται καὶ νά ὑπακούει στοὺς νόμους, καὶ νά διαχωρίζει τὶς κοσμικές ὑποχρεώσεις του ἀπό τὶς πνευματικές. Οἱ κληρικοὶ πρέπει νά ἀποφεύγουν νά ἀπαντοῦν σέ ἐρωτήματα πού τοὺς θέτει ὁ λαός. Ἀν καὶ δόλος πού ἀρμόζει καὶ ἀρμόζει σέ τὴς ἐκκλησία πού ὑπηρετεῖ καὶ ἐκφράζει μιὰ πολιτική θρησκεία, στὴν πράξη τόσο ἡ ἐκκλησιαστική ὅσο καὶ ἡ θρησκευτική σφαίρα διαχωρίζονται καὶ νοοῦνται ὡς σφαῖρες ἀνεξάρτητες μεταξύ τους καὶ μῆδιαπλεκόμενες. Παρόλο πού ἡ δημιουργία μέ τὸν Συνοδικό Τόμο τοῦ 1850 τῆς Ὑρθόδοξης ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στέρησε τὴν ἐλλαδική ἐκκλησία ἀπό τὴν παράδοση καὶ τίς θετικές ἐπιρροές τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πνεύματος πού αὐτὸ ἐκπροσωπεῖ, ἡ ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἐνστερνίστηκε σταδιακά, ἀπό τὴν ἐποχή ἰδίως τῆς μεγάλης ἰδέας, ἐθνοφυλετική ἰδεολογία καὶ καλλιέργηση μιὰ νοοτροπία πού μετέβαλε τὴν ἴδια σέ ἐκκλησία ἐθνική καὶ κρατική.

Μέσα ἀπό αὐτή τὴν παραδοσική πρακτική θά πρέπει νά ἔξετασσομε καὶ τὴν νέα πρακτική στὶς σχέσεις κράτους καὶ ἐκκλησίας πού ἐπιχειρεῖ νά καθιερώσει ὁ νέος Ἀρχιεπίσκοπος κ. Χριστόδουλος, δ ὅπιος, χωρὶς νά ἀνατρέπει μιὰ αἰωνόδια κατάσταση, εἰσάγει κάποιες αἰχμηρές καὶ ἐπικίνδυνες γιά τὴν ἐκκλησία καὶ τὸ πολίτευμα ὡρίζεις σέ σχέση μέ τὸ πρόσφατον ἰδίως παρελθόν καὶ κυρίως σέ σχέση μέ τὴν στάση ἀπέναντι στὴν πολιτική έξουσία πού είλεγε καθιερώσει ὁ μακαριστός Σεραφείμ.

Μέ τὸ νέο Ἀρχιεπίσκοπο ἐγκαταλείπεται, στὸ ὄνομα τοῦ ἐκουγχρονισμοῦ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς ἐνασχόλησής της μέ τὰ προδόληματα τοῦ λαοῦ καὶ τῆς νεολαίας, μέ τὰ κοινωνικά προδόληματα, μιὰ στάση ἀποχῆς τῆς ἐκκλησίας ἀπό τὴν πολιτική καὶ τὰ κοινά καὶ τήρησης μιᾶς στάσης οὐδετερότητας ἀπέναντι στὰ κόμματα καὶ στὸ κοινωνικό ὄνταγωνισμό. Ἐπιδιώκοντας νά ἀρθρώσει ἐναν λόγο πού νά ἀγγίζει τὸ λαό δ νέος προκαθήμενος τῆς ἐκκλησίας σύρει τὴν ἐκκλησία καὶ

τοὺς πιστούς της στὴ δίνη τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν ἰδεολογικῶν ἀντιπαραθέσεων μέ δ, τι αὐτό συνεπάγεται. Δημιουργία ὀπαδῶν καὶ ἀντιπάλων, διχασμούς καὶ δξύνσεις, καθημερινές τριβές, φθοροποιό ἐνασχόληση μέ τὰ καθημερινά καὶ τὰ ἔγκοσμα, παραμέληση τῶν πνευματικῶν.

Βεβαίως καὶ δικαιοῦται νά διμιεῖ δ κ. Χριστόδουλος, μόνο πού θά πρέπει νά διευκρινίσει ἀνθά διμιεῖ ὡς πολίτης, ὡς Χριστόδουλος, πού διατυπώνει ἀπόψεις, πού ὑπόκεινται, ὅπως ὅλες οἱ ἀπόψεις τῶν πολιτῶν, σέ ἀντίλογο, σέ κριτική καὶ σχόλια, σέ λοιδορία καὶ ἐπίκριση, σέ ἀπόρριψη καὶ ἀντίκρουση. Ἡ ἀνδιμιεῖ ὡς προκαθήμενος ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς καὶ δημόσιας έξουσίας, δπότε ὅμως ὅφειλε νά περιορίζεται καὶ νά διμιεῖ στὸ πλαίσιο τῆς δημόσιας ἀποστολῆς πού ἀσκεῖ δυνάμει τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων. Οἱ δημόσιοι λειτουργοί, δφείλουν νά ἐνεργοῦν στὸ πλαίσιο τῆς έξουσίας πού τοὺς ἔχει ἀπονεμηθεῖ, καὶ ἐνεργώντας ἔτσι δέν ἀσκοῦν δικαιώματα ἀλλά ὑποχρεώσεις. Οἱ έξουσίες πού διαθέτουν εἶναι καθορισμένες ἀπό τοὺς νόμους καὶ ἀπό τὸ Σύνταγμα. Ἡ διαλέξει δ Ἀρχιεπίσκοπος: ὡς ἐκκλησιαστική ἀρχή νομιμοποιεῖται νά διμιεῖ γιά θέματα πνευματικά, ἀπευθυνόμενος στοὺς πιστούς καὶ στὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας, νά ἀπέχει ἀπό τὴν πολιτική καὶ νά μήν ἀναμειγνύεται στὴ διαμόρφωση καὶ ἀσκηση τῆς κρατικῆς πολιτικῆς (ἐκπαιδευτικῆς, κοινωνικῆς, ἐξωτερικῆς). Δέν νομιμοποιεῖται πάντως, νά διμιεῖ οὕτε νά ἀπευθύνεται στὸ λαό ἡ στὸ ἔθνος κάνοντας χρήση τοῦ ἐθνικοῦ ἀξιώματος, διότι τὸν μέν λαό τὸν ἐκπροσωποῦν καλῶς ἡ κακῶς ο νόμιμα ἐκλεγμένοι ἐκπρόσωποι του, τὸ δέ ἔθνος τὸ ἐκπροσωποῦσαν κάποτε οι εὐγενεῖς καὶ οι βασιλεῖς, μαζὶ με τοὺς ἔθνικόφρονες γερουσιαστές. Αὐτὸ τό τελευταῖο είδος τῆς ἀντιπροσώπευσης ἔχει δριστικά ἐκλείψει.

"Αν πάλι θέλει νά διμιεῖ καὶ νά γράφει ὡς ἀπλός πολίτης θά πρέπει νά πάψει νά ἐπικαλεῖται τὰ προνόμια τῆς έξουσίας καὶ νά εἶναι ἔτοιμος νά δεχθεῖ τὴν ἀντίκρουση τῶν ὄσων λέει καὶ τὴν ἀντιπαραθέση στὶς πράξεις πού οι λόγοι του προκαλοῦν στοὺς δπαδούς του. "Αν ἐπιθυμεῖ νά μεταβάλει τὴν ἐκκλησία σέ πολιτική δύναμη σέ ἀντιπαραθέση καὶ σέ ἀντιδιαστολή πρός τὴν πολιτική, θά πρέπει νά ἀναλογιστεῖ τὶς συνέπειες τῶν λόγων του.

"Η σωτηριολογική ἐμφάνισή του στὴν κοινή γνώμῃ, ἡ φυσιογνωμία τοῦ ἔθνικορχη πού καλλιεργεῖ, θά πρέπει νά ἀπασχολήσει σοδαρά τὴν πολιτική έξουσία, ἡ ὅποια ἐπειδή περνᾶ μιὰ χρόνια καὶ διαρθρωτική κρίση ἀξιοποιεῖται, πού συνδυάζεται μὲ μιὰ βαθιά κρίση ἀντιπροσώπευσης τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, ἐνδέχεται νά ὑποστεῖ πρώτη αὐτή τὶς συνέπειες τῆς ἀρνητικῆς νά προχωρήσει τώρα μέ τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος στὸ θεσμικό χωρισμό τῆς ἐκκλησίας ἀπό τὸ κράτος.

Είναι εὐκαιρία τώρα πού οι ἰδιωτικοποιήσεις εἶναι στὴν ἐπικαιρότητα καὶ τὰ πάντα ἰδιωτικοποιοῦνται, νά προχωρήσουμε σέ ἀποκρατικοποίηση καὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Η θρησκευτική καὶ ἐκκλησιαστική σφαίρα θά πρέπει νά περιέλθουν θεσμικά, ἐξ ὀλοκλήρου στὴν ἰδιωτική σφαίρα, ἐκεὶ πού διαφωτισμός τίς κατέταξε, ἐκεὶ πού ἔνα κράτος δικαίου καὶ μιὰ σύγχρονη πολιτική δημιουργατία ἐπιβάλλει νά ἀνήκουν. Είναι ή μόνη, ἡ ἐπιβαλλόμενη λύση, μήπως καὶ ἀποτρέψουμε θεσμικά καὶ ἐγκαιροῦ τὴν ἐνθρόνιση στὴν καρδιά τοῦ ἀπογοητευμένου λαοῦ, ὅπως θά ἔλεγε δ νέος Ἀρχιεπίσκοπος, νέων ἔθνοσωτήρων, ἐξοπλισμένων όχι μέ διά στρατιωτική ἀλλά μέ τὴν κυριαρχημένη διάσημη τῆς έποχῆς μας, τή συμβολική, ἀδιόργανη μέ πιο ἀποτελεσματική ὅμως ἀπό τὴν ὑλική.

Η ΙΔΕΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΛΙΓΕΣ ΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΜΠΕΝΖΑΜΕΝ ΚΟΝΣΤΑΝ

τοῦ Νικόλα Σεβαστάκη

1. Ο Μπενζαμέν Κονστάν (Benjamin Constant) ύπηρξε ένας από τους ίδρυτικούς στοχαστές και πολιτικούς του εύρωπαικού φιλελευθερισμού. Ή δημόσια παρέμβασή του καλύπτει μιά περίοδο από τά τέλη του 18ου έως τίς άρχες τίς τρίτης δεκαετίας του 19ου αιώνα. Παρέμβαση διπλή, τόσο στή σφαιρα της πολιτικής σκέψης όσο και στό πεδίο του μαχητικού πολιτεύεσθαι. Θά ήθελα νά σταθώ λίγο σέ ένα από τά θεμελιώδη προβλήματα πού θέτει αυτή ή παρουσία γιά τό πολιτικό περιωμένο τῆς νεωτερικότητας και ίδιαίτερα γιά τή δημόσια τύχη τοῦ μοντέρνου άνθρωπου. Τό πρόβλημα αυτό είναι άναλογο μέ έκεινο πού θίξαμε στά προηγούμενα κείμενα, μόνο πού στήν περίπτωση τοῦ Κονστάν χέχουμε πλέον μιά ώρμποτερη κατανόηση τῆς άμηχανίας τοῦ φιλελεύθερου Λόγου όταν συναντᾶ τό αίνιγμα τοῦ νεότερου δημοκρατικού άνθρωπου. Μπορεῖ νά διατυπωθεῖ ώς έξης: ή φιλελεύθερη διαύγαση τῶν μορφῶν και τῶν τόπων ἀσκησῆς τῆς ἐλευθερίας δέν μᾶς λέει πολλά πράγματα γιά τίς μορφές ζωῆς πού ἀρμόζουν, περισσότερο και καλύτερα, σέ μια δημοκρατική κοινωνία. Άν θέλουμε νά άκριβολογούμε, ή ἔκφραση «φιλελεύθερη κοινωνία» είναι έννοια κενή νοήματος στό βαθύμο πού ή φιλελεύθερη μορφολογία τοῦ κυβερνᾶν και κυβερνᾶσθαι έξηγει ἐλάχιστα έναν, ἐνδεχόμενο, φιλελεύθερο τρόπο ζωῆς ή ένα φιλελεύθερο ήθος.

Διαβάζοντας τά πολιτικά κείμενα τοῦ Κονστάν μένει κανείς μέ τήν ἐντύπωση πώς άναλογα μέ τίς ἐκάστοτε κριτικές του αἰχμές ἀλλά και τίς πολιτικές συγκυρίες, διαμορφώνει έναν λόγο ἀποχώρουσεων και μεταποίσεων. Απέναντι, γιά παράδειγμα, στούς ρουσωικούς και «Ιακωδίνους» θιασῶτες μᾶς ένάρετης και ἀσκητικής Πολιτείας, προτάσσει τή νέα ἀτομικιστική εὐαισθήσια τῶν «ἰδιωτικῶν ἀπολαύσεων» και τῆς ανεξάρτητης ὑπαρξῆς. Στό ἀρχαϊκό σοβινιστικό και «κατακτητικό πνεῦμα» ἀντιταραβάλλει τήν ἐμπορική και συναλλακτική φρόνηση. Στούς οἰκείους του Γερμανούς δομαντικούς και τήν ἔλξη τους γιά τό «κλειστό ἐμπορικό κράτος» τοῦ Φίχτε δέν στάθηκε περισσότερο ἐπιεικής. «Είναι τρελοί», γράφει στό

Journal τό 1804, «πού ἄν κυβερνούσαν θά ξανάρχιζαν τόν Ροβεσπιέρο μέ τίς καλύτερες τῶν προθέσεων».^{*}

Στούς ἀντιμοντέρους δομαντικούς ό Κονστάν, συγγραφέας ώστόσο ένός μυθιστορήματος τυπικά δομαντικού, τοῦ Αδόλφου, προσάπτει πάνω ἀπ' ὅλα τήν ἀνεπαρκή σχέση τους μέ τήν πραγματικότητα. Γράφει χαρακτηριστικά γιά τόν Φρειδερίκο Σλέγκελ (Friedrich Schlegel), ό όποιος ἐκπροσωπεῖ τόν τυπικό Γερμανό δομαντικό λόγιο:

«Ο Σλέγκελ είναι ένας ἀπό αυτούς τούς ἀνθρώπους πού μήν ἔχοντας ποτέ σχέση μέ τήν πραγματική ζωή, πιστεύουν πώς τά πάντα φτιάχνονται μέ διαταγές και νόμους, δίχως νά ἀναλογίζονται τούς ἀγῶνες πού οί ἐνοχλητικοί νόμοι γεννοῦν μεταξύ τῶν πολιτῶν και τῆς ἔξουσίας ούτε τήν ἀνάγκη πού προκύπτει ἀπό ἐδῶ γιά ὀλοένα αὐτοτρόπερους νόμους, οί όποιοι τελικά ἀγκαλιάζουν ὅλα τά ἄτομα μᾶς χώρας. (...) Ο Θεός νά τους εὐλογεῖ μέ τίς σπαρτιάτικες ιδέες τους ἐν μέσω σύγχρονου πολιτισμοῦ...».

Καί ώστόσο, σέ ἄλλες στιγμές, περισσότερο ἀπομακρυσμένες χρονικά από τά τραύματα τῆς Τρομοκρατίας τοῦ '93 και τά δοβεσπιερικά φαντάσματα, ό Κονστάν ἀλλάζει τόνο και ἔμφαση. Μέ τήν ίδια ἀποφασιστικότητα μέ τήν όποια κατακεραύνωντε τόν ἀρχαϊκό ἀφηρημένο και ἀντιμοντέρνο δημοκρατισμό, στηλιτεύει και τήν ἀποσύνθεση τοῦ φιλελεύθερισμού μέ ψιλή ηθική τοῦ «συμφέροντος» και ὑπολογιστικό πνεῦμα. Αυτή ή διπλή ὄριοθέτηση ἔχει νά μᾶς πεῖ πολλά γιά τό πρόσδηλη μα πού ὑπανιχτήκαμε παραπάνω. Όσο ή φιλελεύθερη σκέψη περνᾷ ἀπό τήν κριτική και ἀρνητική της φάση σέ ἐφωτήματα συγκρότησης τοῦ ἀντικειμένου της — τήν μοντέρνας ἀστικής κοινωνίας — τόσο διευρύνονται οί ἀντινομίες της και κατά συνέπεια οί ἀποκλίσεις μεταξύ τῶν διανοούμενων πού τήν ἐκφράζουν. Καί τούτο δέν συμβαίνει ἀπλῶς και μόνο γιά λόγους καιροσκοπισμού, προσωπικῶν στρατηγικῶν, ἔθνικῶν ιδιαιτεροτήτων κ.ο.κ. Αυτοί οί παράγοντες, όπως και οί προσωπικές πικρίες και ἔριδες, είναι σημαντικοί ἀλλά δχι θεμελιώδεις.

«Όταν λόγου χάρη θεωρεῖ ἐσφαλμένη τήν ἀντίληψη πώς ή «κυβερνηση είναι ἀναγκαῖο κακό» η τήν ιδέα τοῦ «συμφέρο-

* "Ενα ἀπό τά «Τέσσερα και' Ένα Δοκίμια γιά τό Φιλελεύθερο Διαφωτισμό» πού θά ἐκδοθεῖ ἀπό τόν «Έρασμο».

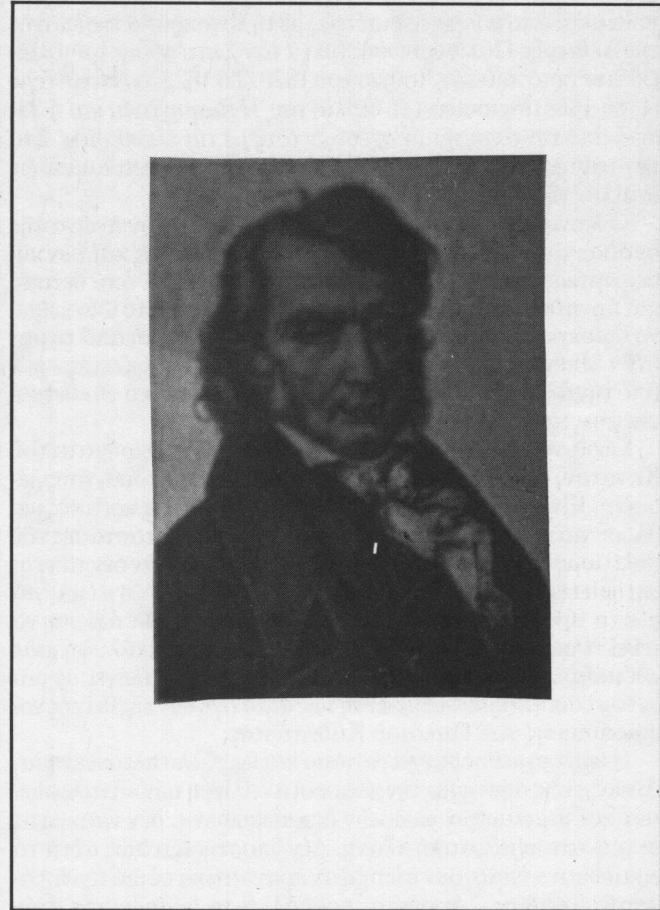
ντος δαθύτατα διφορούμενη και έν δυνάμει ἐπικίνδυνη γιά τήν έλευθερία, δέν τό κάνει ἔξαιτίας κάποιου γαλλικοῦ ἀναχρονισμοῦ ἢ θεοπουμπλικανικῆς ἀφέλειας. Ἐχει μιά εἰκόνα γιά τόν έλευθερο πολίτη, γιά τόν «ἀστό», πολύ διαφορετική ἀπό τήν εἰκόνα τοῦ "Αγγλου Γκόντγουν (Godwin) ἢ τῶν Γάλλων σαινσιμονιστῶν καὶ διπάδων του «διομηχανισμοῦ». Ή πολιτική του φιλοσοφία ἐνσωματώνει μιά δόπτική τοῦ δημοκρατικοῦ ἀνθρώπου καὶ κατά τοῦ διαφέρει ἀπό τόν πρώιμο φιλελευθερισμό τοῦ φυσικοῦ δικαίου ὅσο καὶ ἀπό τόν μεταψυκτικό θεοπουμπλικανισμό τοῦ πολιτικοῦ Νόμου. Ό πρῶτος, ξεκινώντας ἀπό μιά αἰσθησιοκρατική καὶ ἐμπειριστική ίδεα τοῦ ἀτόμου, παραγνωρίζει τήν αὐτόνομη, θετική δράση τῆς θέλησης καὶ ἔτσι καθαγιάζει τήν κοινωνική «συνήθεια», μιά μηχανική εἰκόνα κοινωνίας πού συντίθεται ἀπό ἄπλες ἀλληλοδρῶσες μονάδες. Ο δεύτερος, ἔχοντας ώς ἀφετηρία τήν ἀφηρημένη εἰκόνα τοῦ πολίτη, ἀπομακρύνεται ὑπερβολικά ἀπό τά συγκεκριμένα, ἐμπειρικά ἄτομα καὶ τίνει στή λατρεία τοῦ κράτους καὶ τῆς καθοριστικῆς του παρέμβασης σέ ὅλες τίς σφαῖρες τῆς ζωῆς.

Κι ὡστόσο ὁ Κονστάν παραμένει ἔνας φιλελευθερος. Υπερασπίζεται μιά συγκεκριμένη ἔννοια τῆς έλευθερίας ἐναντίον πάθε μορφῆς δεσποτισμοῦ, ἐπαναστατικοῦ ἢ ἀντιεπαναστατικοῦ, θεολογικοῦ ἢ ἀντιθρησκευτικοῦ, ἀριστοκρατικοῦ ἢ πληθειακοῦ. Αὐτό εἶναι τό πιό ἐπιφανειακό καὶ δρατό στοιχεῖο τῆς παρέμβασής του στήν ίστορία τῶν ίδεων καὶ στήν πολιτική πρᾶξη τῆς εὐρωπαϊκῆς νεωτερικότητας. Τό οὐσιαστικό στοιχεῖο τῆς σκέψης του εἶναι ἡ ἔγνωση τῆς νά συναρμόσει τή φιλελευθερη πολιτεία καὶ ἔνα πνεύμα ζωῆς, ἔνα ἡμίος ἀτομικότητας.

Τό παράδοξο εἶναι πώς ἡ ίδεα αὐτῆς τῆς συναρμογῆς είχε δόηγήσει σέ προσωπικό καὶ φιλοσοφικό ἀδιέξοδο ἐκείνους πού ὁ Κονστάν κατέκρινε πολιτικά: τόν Ρουσώ,² λόγου χάρη, ἡ τούς Γερμανούς ρομαντικούς. Αὐτά τά ἀνήσυχα πνεύματα είχαν ἥδη ἀποφανθεῖ, δ καθένας μέ τόν τρόπο του, πώς τό νέο ἀστικό πνεύμα καὶ μιά σειρά ἀπό λυτρωτικές ηθικές καὶ πνευματικές ἥξεις ἥταν πράγματα ἀσυμβίβαστα καὶ ἐχθρικά. Ό Κονστάν ἀντίθετα, ἐνώ προσχωρεῖ ἀποφασιστικά στόν φιλελευθερισμό, ἀρνεῖται νά ἀποδεχθεῖ τίς συνέπειες τοῦ εὐδαμονιστικοῦ ἀτομικισμοῦ στό ἐπίπεδο τῶν ήθων καὶ τῶν κοινωνικῶν πρακτικῶν. "Οπως καὶ ὁ Τοκεδίλ (Tocqueville) ἀγρότερα, θεωρεῖ προοβληματικό γιά τήν έλευθερία τό κλείσιμο τῶν ἀτόμων στόν στενό ὁρίζοντα τῶν ἰδιωτικῶν τους ἀπολαύσεων καὶ παθῶν ἀκόμα καὶ ἀν αὐτή ἡ ἔννοια τῆς ἰδιωτικῆς ἀνεξαρτησίας παραμένει προτιμότερη ἀπό τόν πολεμικό οίστρο τοῦ «ἐπαναστατικοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς Τρομοκρατίας.

Τό σημεῖο αὐτό εἶναι λεπτό καὶ κρίσιμο. "Ἄν ὁ πολιτικός καὶ οἰκονομικός φιλελευθερισμός δοηγεῖ, κατά τρόπο ἀναγκαῖο καὶ ἀναπόφευκτο, σέ ἔναν καὶ μόνο ἀνθρωπολογικό τύπο, τότε πώς μπορεῖ νά ἀποτελεῖ τή γενική μορφή, τόν ρυθμιστικό γνώμονα μᾶς ἀνοιχτῆς κοινωνίας; "Ἄν ὁ φιλελευθερισμός προύποθετεί τήν ἡγεμονία ἐνός συγκεκριμένου ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἥθους καὶ τήν περιθωριοποίηση ὅλων τῶν ἄλλων παραστάσεων τῆς ζωῆς, τότε ποιά εἶναι ἡ δομική του διαφορά ἀπό τόν ὅποιο δεσποτισμό καὶ τό μονόλιγό του;

Θά πεῖ κανείς, καὶ ὅχι ἀδίκως, πώς τά ἐρωτήματα αὐτά ἀποτέλεσαν τή βάση τῆς ταξικῆς καὶ ιδεολογικῆς ἐπίκρισης τοῦ ἀστικοῦ φιλελευθερισμοῦ ἥδη ἀπό τή ρομαντική ἐποχή καὶ ἀπαντήθηκαν ἀπό τή σοσιαλιστική καὶ μαρξιστική παράδοση. Άλλα ἡ συνείδηση τῶν ἀντινομῶν καὶ τῶν παραδόξων πού κρύβονται στίς συγκεκριμένες ἀπορίες δέν ἥταν ἄγνωστη στούς

ἴδιους τούς φιλελευθερους, τουλάχιστον στούς ωριμότερους καὶ διαθέτοντος ἔξι αὐτῶν.

Θά ἀναφερθῷ παρακάτω σέ ἔνα συγκεκριμένο κείμενο του Κονστάν ὃπου δρίσκουμε τό ίδιαίτερο στίγμα, τόν προσωπικό του τόν πού ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ φιλελευθερη λογική είναι γι' αὐτόν μιά ρυθμιστική ἀρχή διευθέτησης τῆς ἀστικῆς κοινωνίας καὶ τίποτα περισσότερο. Πώς, μέ ἄλλα λόγια, ἡ οἰκονομική-ἀτομικιστική της λειτουργικότητα πρέπει νά παραμένει τέτοια, δηλαδή ἀπλή λειτουργικότητα: μιά «σφαίρα» δράσης ἀνάμεσα στίς ἄλλες, μιά στοιχειώδης καὶ ἀναγκαῖα ἀρχιτεκτονική, ἔνα «μέσο», ποτέ ἔνας σκοπός. Πρίν φτάσουμε στό κείμενο, σημειώνομε μόνο πώς ἡ ὅλη ἀντίληψη τοῦ Κονστάν, παρά τόν ἐμφατικό μοντερνισμό της, παραμένει ἐδῶ ἀνεπαισθήτως κλασική, σχεδόν ἀριστοτελική. Η σχέση της μέ τίς ίδεες καὶ τίς προτάσεις πού σήμερα ἐπικαλούνται τό φιλελευθερισμό είναι τόσο μακρινή ὅσο ἡ σχέση τῆς κουλτούρας τοῦ Κάρολ Μάρξ καὶ τοῦ «ἰδεολογικοῦ κόσμου» ἐνός στελέχους τῆς ἀλήστου μνήμης Κά Γκέ Μπέ.

2. Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1826, στή *Revue Encyclopédique*, ὁ Κονστάν δημοσιεύει ἔνα ἀρθρό ὃπου σχολιάζει κριτικά τό οεῦμα ίδεων τοῦ Ντινουαγίε (M. Dunoyer) καὶ τῆς «σχολῆς τοῦ διομηχανισμοῦ». Ο Ντινουαγίε μαζί μέ τόν Κόντ (M. Comte) διεύθυναν τή φιλελευθερη ἐφημερίδα *Censeur Européen*, ἡ ὁ-

ποία μετά από πολλές περιπέτειες μέ τή λογοκρισία τῆς ἐποχῆς τῆς Δεύτερης Παλινόρθωσης (μετά τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1815) ἔκλεισε δριστικά τὸν Ἰούνιο τοῦ 1820. Τό 1825, ὁ Ντινουαγιέ (1786-1866) δημιουρεύει τὸ βιδλίο του *'Η Βιομηχανία καὶ ἡ Ήθική ἀπό τὴν ἄποψη τῶν σχέσεών τους μὲ τὴν ἐλευθερία'*.⁴ Στό ἔργο αὐτό καταθέτει μιά ἑκδοχὴ ὥφελιμιστικοῦ θετικισμοῦ ὡς θεμέλιο τῆς νέας βιομηχανικῆς κοινωνίας.

Ο Κονστάν, ἀφοῦ πρῶτα ἀποδώσει τιμές στὸν ἀγώνα τῆς διμάδας τοῦ Ντινουαγιέ ἐναντίον τῆς λογοκρισίας καὶ τῶν κυριερητικῶν ἐπεμβάσεων, ἀναπτύσσει μιά σειρά ἀπό θετικές καὶ ἀρνητικές παρατηρήσεις γιά τὸ βιδλίο του. Στό ἴδιο κείμενο δρίσκει ἐπίσης τὴν ἀφορμή νά ἀσκήσει κριτική ἀπό τή μία στὸν Μπένθαμ (Bentham) καὶ στήν ἀρχή τῆς «ώφελειας» καὶ ἀπό τήν ἀλλη στή «σέκτα» τῶν σαινσιμονιστῶν καὶ τή «θετική σκέψη» τους.

Χωρίς νά ἀκολουθήσουμε κατά πόδας τά ἐπιχειρήματα τοῦ Κονστάν, ἀξίζει τὸν κόπο νά συνοψίσουμε τή βασική τους μέριμνα. Είναι ή ἀντίληψη τοῦ φιλελευθερισμοῦ ὡς κριτικῆς μεθόδου γιά τήν κατανόηση μιᾶς συγκεκριμένης κατάστασης τοῦ πολιτισμοῦ. Τοῦτο σημαίνει πώς γιά τὸν Κονστάν δέν τίθεται ξήτημα εἰρεστῆς ἐνός θεμελιώδου νόμου πού θά ἔξηγε μιά γιά πάντα τήν κίνηση τῆς κοινωνίας. Καὶ ἀκόμα: κάθε ἀξίωση νά τεθεῖ τέλος στή διαπάλη τῶν γνωμῶν μέ τήν ἀνακάλυψη μιᾶς «θετικῆς» νομοθεσίας τῆς ίστορικῆς ζωῆς καταλήγει σε μιὰ μεταφυσική παρόδου μέ αὐτή τῶν ἀπολογητῶν τῆς θείκης νομοποίησης τοῦ Παλαιοῦ Καθεστῶτος.

Η κριτική μέθοδος ἔχει ώστόσο καὶ ἔνα ἄλλο πλεονέκτημα. Ένω ἔχει ὡς ἀφετηρία τήν κλασική ἀντίληψη τῶν «ἀναλλοίωτων καὶ θεμελιώδῶν φυσικῶν δικαιωμάτων», δέν ὑποκύπτει σε μιά νατουραλιστική πλάνη. Δέν ὑποστηρίζει πώς αὐτά τά δικαιώματα ὑπάρχουν ἢ ὑπῆρχαν πραγματικά σε μιά ἀγνή φάση τῆς ίστοριας.⁵ Αντίθετα, προσβάλλει τά δικαιώματα στὸν δρίζοντα ἐνός «δέοντος», τό δόποιο εἶναι ἔργο τῆς ίστορικῆς καὶ πρακτικῆς προόδου, τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων καὶ τῆς πολιτικῆς μάχης. Τοῦτο σημαίνει πώς ή ἐγκατάλειψη τοῦ νατουραλισμοῦ τοῦ 18ου αἰώνα δέν εἶναι ἀνάγκη νά συνοδεύεται καὶ ἀπό τήν ἐγκατάλειψη τῆς ἀντίληψης τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων. Μπορεῖ νά δώσει τή θέση της σέ μιά ίστορική καὶ ἀνθρωπιστική δικαιωματοκρατία τηρώντας ἀποστάσεις ἀπό δύο ἔξισον προβληματικές ἀνθρωπολογίες:

Από τήν ἀνθρωπολογία τοῦ φυσικοῦ ἐγωιστικοῦ ἢ ἀλτρουιστικοῦ ἀτόμου, ἀπό τό χομπισιάν ἢ ρουσωικό μοντέλο. Από τήν ἀνθρωπολογία τοῦ θετικοῦ ίστορικοῦ ἀτόμου πού παρουσιάζεται ὡς φτωχό ταξικό εἰδώλο τοῦ «ἀστοῦ».

Εἴπαμε ἡδη πώς ὁ Κονστάν ἀπορρίπτει τό πρῶτο μοντέλο καὶ τίς δύο τον ἀπολήξεις. Τόν φυσικό ἐγωιστή τοῦ «συμφέροντος» καὶ τόν καλό ἄγοι τῆς φαντασιακῆς φυσικῆς ἀρμονίας. Άλλα δέν εἶναι τόσο γνωστή ἢ ἀπόστασή του καὶ ἀπό τήν εἰκόνα τοῦ μονοσήμαντον ταξικοῦ ὄντος πού δρίσκει τήν ἰδεολογική του νομιμοποίηση στόν ἀστικό οἰκονομισμό. Οι δροὶ φυσικά πού χορησμοποιεῖ ὁ Κονστάν διαφέρουν ἀπό τούς δικούς μας. «Οταν ἐμμένει, γιά παράδειγμα, στήνεννοια τῆς «ἀτομικῆς ἀνεξαρτησίας» καὶ καταδικάζει κάθε ἀρχαικό ἔξιστομό καὶ ρουσωισμό, μένουμε μέ τήν ἐντύπωση πώς ἀπλῶς ἐξευγενίζει μιά πολύ συγκεκριμένη καὶ καθόλου ἰδεαλιστική σημασία τοῦ «συμφέροντος». Ετοι θά τόν καταλάβουν — παρανοώντας τον — καὶ πολλοί σύγχρονοί μας, ὡς ἔναν πρωτομάστορα τοῦ πιό καθαροῦ καὶ ἰδεοτυπικοῦ ἀστικοῦ ἀτομικοῦ.⁶

Τά πράγματα φυσικά δέν εἶναι τόσο ἀπλοϊκά καὶ στερεότυπα. Δυό παρατηρήσεις ἀπόσαφηνίζουν τήν ἴδιοτυπία τῆς Ηέσης τοῦ Κονστάν πού πρέπει νά θεωρηθεῖ περισσότερο ἔνας «φιλελευθερος ρομαντικός» παρά ἔνας πρόγονος τοῦ σύγχρονου κερδοσκόπου τῶν χορηματιστηρίων.

Πρώτη παρατηρηση: Στό κείμενο γιά τόν Ντινουαγιέ καὶ ἀλλού συναντοῦμε μιά κριτική τοῦ συμφεροντολογικοῦ ἀτομικισμοῦ πολὺ κοντινή στό πνεῦμα τοῦ Τοκεδίλ. Απαντώντας στήν ἀδικη ἐπίκριση τοῦ Ντινουαγιέ πώς ὁ Κονστάν, μιαζή μέ τόν Σατωμπριάν καὶ τόν Ρουσώ ἐπιτίθενται στόν μοντέρνο πολιτισμό νοσταλγώντας μιά εἰδυλλιακή χίμαιρα, ὁ Κονστάν σημειώνει:

«Πραγματικά, δύνας δόπαδός τοῦ πολιτισμοῦ ὅπως καὶ ὁ Ντινουαγιέ, πιστεύω πώς οἱ λαοί καὶ οἱ συγγραφεῖς πού μποροῦν νά ἐπηρεάσουν τή γνώμη τῶν λαῶν, πρέπει νά ἐπαγρυπνοῦν ἀπέναντι σε δρισμένες συνέπειες αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ, παροδικές συγέπειες οἱ ὅποιες ὅμως ὅσο ύφιστανται εἶναι λυπηρές καὶ ἐπικίνδυνες. Δέν ἐγκληματοῦμε ἐναντίον τοῦ πολιτισμοῦ παρέχοντας στόν ἀνθρωπο πολλές ἀπολαύσεις καὶ καθιστώντας πιό εὔκολη τήν ἀπόκτησή τους. Άλλα ἐπειδή αὐτές οἱ ἀπολαύσεις καὶ η εύκολια ἀπόκτησή τους προσδένουν τόν καθένα στή θέση πού τίς διασφαλίζει, εἶναι προφανές πώς θά νιώθει περισσότερη ἀπέχθεια στό νά διακινδυ-

νεύσει αὐτή τή θέση, ἀκόμα καὶ ἀν τὸν καλεῖ τὸ καθῆκον.

Κατά συνέπεια, αὐτή ἡ κατάσταση τοῦ πολιτισμοῦ τείνει στή σταθερότητα καὶ στήν εὐταξία περισσότερο ἀπό ὅσο στήν ἡθική ἀρετή. Ἡ δοθή ταξη ὄμως, πράγμα χρήσιμο καὶ ἀπαραίτητο γιά τίς προόδους καὶ τήν εὐημερία τῶν κοινωνιῶν, είναι μᾶλλον ἔνα μόνο παρά ἔνας σκοπός. "Αν, γιά τή διατήρησή της, θυσιάσουμε δόλα τά γενναιόδωρα αἰσθήματα, τότε θά μειώσουμε τούς ἀνθρώπους σὲ μιά κατάσταση ἐλάχιστα διαφορετική ἀπό ἑκείνη ὁρισμένων ἔργατικῶν ζώων, τῶν δοπίων οἱ καλοτακτοποιημένες κυψέλες καὶ οἱ μαστόρικα φτιαγμένες φωλιές δέν θά ἔπρεπε παρ' ὅλ' αὐτά νά ἀποτελοῦντο ὡραίο ίδεωδες τοῦ ἀνθρώπινου εἰδους.

Είναι ἄρα ἀπαραίτητο νά ἀντισταθμίσουμε αὐτό τό ἀποτέλεσμα τοῦ πολιτισμοῦ περιουσλλέγοντας καὶ διατήρωντας ὅσο είναι τό δυνατόν τά εὐγενικά καὶ ἀνιδιοτελῆ συναισθήματα. Καί τοῦτο είναι σημαντικό γιά νά προφυλαχθεῖ ὁ ίδιος ὁ ἀστικός πολιτισμός ἀπό τούς κινδύνους πού ἀπορρέουν ἀπό τήν ίδια τού τήν τάση.

Ο πλέον ἔξέχων κίνδυνος είναι ἔνα είδος παραίτησης βασισμένης στόν ὑπολογισμό καὶ ἡ δόπια, ίσορροπώντας τά μειονεκτήματα τῶν ἀντιστάσεων μέ τά μειονεκτήματα τῶν συμβιβασμῶν, βλάπτει ἔξισον τή διατήρηση τής έλευθερίας ἔναντι τοῦ ἐσωτερικοῦ δεσποτισμοῦ καὶ τήν ὑπεράσπιση τής ἀνεξαρτησίας ἀπέναντι σέ ἔξωτερικές ἐπιδούλες».

Αὐτός ὁ λόγος, πού δέν παραλείπει λίγο παρακάτω νά τιμήσει τό πνεῦμα τῆς «θυσίας» καὶ τῆς «ἀφοσίωσης», είναι κάθε ἄλλο ἀπό μιά ἄκριτη ἀπολογία τού ἔγωιστικοῦ ἀτομικισμοῦ. Χωρίς νά χάνει τήν ἐμπιστοσύνη τού στή νεωτερικότητα, δίχως νά γλιστρᾶ στή νοσταλγία μᾶς ὀπισθοδόμησης στόν προαστικό κόσμο, παραμένει συγχρόνως δύσπιστος ὡς πρός τίς δυνατότητες τοῦ συνηθισμένου «ἀστοῦ» νά δώσει νόημα στήν έλευθερία του. Διατηρεῖ δηλαδή τήν κριτική τοῦ ὑποψία γιά τό ἀν δολικός κτητικός ἀτομικισμός είναι σέ θέση νά ὑπερασπίσει τήν εὐθραυστή φιλελεύθερη πολιτεία ἀπό τούς ἐσωτερικούς τῆς ὑπονομευτές (τόν ἔγγενή δεσποτισμό τῶν κυβερνώντων) καὶ τίς ἔξωτερικές ἀπειλές. Πολύ μακριά λοιπόν ἀπό τόν αἰσιόδοξο κερδοσκοπικό ἔγωισμό, οἱ σπέψεις τοῦ Κονστάντην ἀγγίζουν τήν καρδιά τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς ἀστικῆς ἐποχῆς. "Αν καὶ δέν θίγουν ἔξισον καὶ τό κοινωνικό ζήτημα – θά χρειαστεῖ πολύς δόρμος ἀκόμα γιά κάτι τέτοιο – δείχνουν πάντως μά ἰδιαίτερα δέξιμην καὶ εὐαίσθητη σύλληψη τής τραγωδίας τοῦ μοντέρνου ὑποκειμένου. Σίγουρα δέν ὑπάρχει ἐδῶ ἔνας τόνος ἀπελπισίας καὶ ἀδύσσον. Ο Κονστάντης μπορεῖ νά μήν κάνει θητηκεία τόν ἀστικό πολιτισμό, ἀλλά δέν προσχωρεῖ στούς ἔχθρούς τού ἡ στούς ἀποστάτες τού.

Δεύτερη παρατήρηση: Αὐτή ἡ λεπτή, κριτική γεύση τοῦ φιλελεύθερισμοῦ τού τόν προφυλάσσει ἄλλωστε καὶ ἀπό ὁρισμένους μηχανιστικούς πειρασμούς τής ἀστικῆς σκέψης: τή θεωρία τοῦ «ἔλαχιστου κράτους», τήν πολυφροδεμένη ἀκόμη στής ἥμερες μας, λόγου χάρη. Γράφει, ἔτσι, σέ ἔνα ἄλλο κριτικό τοῦ ἀρθρογιά τό ἔργο τοῦ "Αγγλου δημοσιολόγου Γκόντγουιν:

«Ο Γκόντγουιν ἔκεινα ἀπό μιά ἐσφαλμένη ἀρχή. Ή κυβέρνηση, γράφει, είναι ἔνα ἀναγκαῖο κακό. Αὐτή ἡ ίδέα, πού δέν είναι δική του, φαίνεται μέ τήν πρώτη ματιά μιά ισχυρή σκέψη ἀλλά δέν είναι κατά βάθος παρά μιά παραδοξολογία (...).

Η κυβέρνηση ἔχει μιά σφαίρα πού τής προσιδιάζει. Δημιουργήθηκε ἀπό τίς ἀνάγκες τής κοινωνίας γιά νά ἐμποδίζει τά μέλη της νά ἀλληλοθάπτονται (...)

Ξεκινώντας ἀπό μιά λάθος ἀρχή ὁ Γκόντγουιν ἔκαστο-χησε στήν πορεία του. Ἐπειδή γι' αὐτόν ἡ κυβέρνηση είναι ἀπλῶς ἔνα ἀναγκαῖο κακό, συμπεραίνει πώς χρειάζεται ὅσο τό δυνατόν λιγότερο ἡ Κυβέρνηση. Πρόσκειται γιά ἔνα δεύτερο σφάλμα. Γιατί ἡ ἀλήθεια είναι πώς ἡ κυβέρνηση δέν χρειάζεται ἔξω ἀπό τή σφαίρα της. Άλλα ἐντός τής σφαίρας της χρειάζεται, καὶ πολὺ μάλιστα. Η έλευθερία κερδίζει τόποντα ὅσταν ἐγγράφεται ανυπόρα στά νόμιμα πλαίσια. Άλλα δέν κερδίζει τίποτα καὶ μάλιστα χάνει ὅσταν ἡ κυβέρνηση, στό πλαίσιο τοῦ νόμου, είναι ἀδύναμη...».

Τής ἀφετηρία τοῦ Κονστάντην δέν είναι αἰσθητά διαφορετική ἀπό τοῦ Πέην καὶ τοῦ Γκόντγουιν. Ή μέριμνα γιά τήν ἀτομική ἔλευθερία, ή ἐρμηνεία τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου μέ βάση μιά θεωρία τῶν ἀναγκῶν, ή φιλελεύθερη ἀντίληψη τοῦ κράτους ὡς ἐγγυητή τής ἀστικῆς κοινωνίας. Άλλα ὑπάρχει μιά διαφορά πού δέν είναι τυχαία οὕτε ἔξηγεται ἀπλῶς μέ τή χρονική ἀπόσταση ἀνάμεσα στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα καὶ τήν τρίτη δεκαετία τοῦ ἐπόμενου αἰώνα. Στόν ρουμανικό φιλελεύθερισμό τοῦ Κονστάντην πλάι στήν κλασική ἀρνητική ἔννοια τής πολιτικής πασχίζει νά δεῖ τό φῶς καὶ μιά θετική ἔννοια τής έλευθερίας. Τό πρόβλημα δέν είναι ἀπλῶς ἡ ἔλευθερία ὡς ἀνεμπόδιστη ἀνάπτυξη τῶν ικανοτήτων μέσα στό πλαίσιο τοῦ δικαίου. "Οχι πώς δ Κονστάντην ἀπομακρύνεται ἀπό τούτη τή στέρεη πεποιθηση. Κάθε ἄλλο. Προσθέτει, ὅμως, μιά κατανόηση τοῦ ἡθικοῦ καὶ πολιτισμικοῦ ὑποστρώματος τής ἀστικῆς δημοκρατικής κοινωνίας, κατανόηση ἡ δόπια χαρακτηρίζει τήν εὐδαιμονίη-ήπειρωτική δημοκρατική παράδοση σέ ἀντίθεση μέ τόν ἀγγλοσαξονικό φιλελεύθερισμό.

Αὐτό δένδαμα είναι μιά ὑπόθεση, τίποτα παραπάνω ἀπό μιά εἰκασία. Κάθε σημαντικός στοχαστής φέρει τίς ἀντιφάσεις του, τίς μεταπτώσεις του, τίς ἀνακόλουθες καὶ ἀντινομικές του στηγμές. Ζεῖ καὶ γράφει, πολιτεύεται καὶ ὑπάρχει μέ τά ἀδιέξοδα, τούς καιροσκοπισμούς τής στιγμής, τά πάθη τής ἐποχῆς του, τούς περιορισμούς τής ίδιουσυγκρασίας καὶ τῶν φιλοδοξιῶν του.

Δέν χωρᾶ ἀμφιβολία πάντως πώς γιά τόν Κονστάντην οἱ φιλελεύθερες μορφές (τό ἀτομο τῶν δικαιωμάτων, ή συνταγματική πολιτεία, οἱ θεσπισμένες ἔλευθερίες κλπ.) δέν ἀντιστοιχοῦν μηχανικά καὶ αὐτόματα στή συμβατική είκόνα τοῦ οίκονομοκράτειαν διδιάτη, τοῦ ίδεοτυποῦ «ίδιοκτήτη». Ο πλούτος, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ὑλικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων νοοῦνται ως μέσα, ως ἐργαλεῖα χειραρχέτησης τῶν ἀτόμων ἀπό τή μονότονη καὶ ἀχαρη ὑπαρξή. Ο σκοπός, ὅπως καὶ στόν Σίλλεο, είναι μιά χαρίεσσα ὑπαρξή, νέες μορφές ζωῆς, λιγότερο μηχανικές καὶ ἀγονες, περισσότερο συναισθηματικές καὶ καλλιτεχνικές, περισσότερο ἀπαλλαγμένες ἀπό τήν κτηνώδη ἐργασία. Υπάρχει ἐδῶ ἔνας ούτοπικός φιλελεύθεροισμός, ή ίδέα πώς ἡ ἀστική κοινωνία μπορεῖ καὶ πρέπει νά συμβιβαστεῖ μέ τό ἡρωικό, ἀνιδιοτελές, ἀντιπρακτικό καὶ γενναιόδωρο τμῆμα τοῦ έαυτού μας. Υπάρχει ἐπίσης ἡ ίδέα πώς οι νέες δυνατότητες ἀτομικῆς ἀνεξαρτησίας θά ἀποδειχτοῦν ἔξαιρετικά εύθραυστες ἀν δοντέρνος ἀνθρωπος χάσει τήν αἴσθηση τής πολιτικής καὶ ἡθικής τον αὐτονομίας κυνηγώντας ἀπλῶς τή συσσώρευση πλούτου καὶ ἀγαθῶν.

Δέν είναι ἀνευ σημασίας πού ό Κονστάντην ἀναφέρεται στόν

«Κλέφτες» τοῦ ἀγώνα τῆς Ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας σέ ἔνα κείμενο γιά τὸν Μπένθαμ καὶ τὴν ἐννοια τῆς «ἀφέλειας». Ἀντιπροσωπεύουν στὰ μάτια του μιάν ἄλλη ἐκδοχή τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου ποὺ ἐνῷ τοῦ λείποντον οἱ ἔξωτεροι οἵ δοι τῶν ἀστικῶν δικαιωμάτων, κατανικᾶ τὸν ἐσωτερικὸ δεσποτισμό, πραγματώνει τή χειραφέτηση τῆς συνείδησής του. Στή γενικότερη πολιτισμική ἀλλαζονεία τοῦ Ντινούαγιέ — ποὺ τὴν ἐπενδύει σὲ φυλετικά ἐπιχειρήματα — δ Κονστάν διαβλέπει τὸν κίνδυνο «ἐνός νέου προσχήματος ἀνιστότητας καὶ καταπίεσης». Καὶ ἐπιπλέον δέν παραλείπει νά ἀναφέρει τὸ παράδειγμα τῶν μαύρων τῆς Αἰτῆς πού «ἔγιναν», δπως γράφει, «ἔλλογοι νομοθέτες» τῶν δοπιών τὸ «σύνταγμα ἀξίζει περισσότερο ἀπό τὰ πιό πολλά εὐδωπαῖκα συντάγματα».

Στίς σκέψεις αὐτές προδόλλει διαυγῶς μιὰ καινούργια συνείδηση τῆς δημοκρατικῆς οἰκουμενικότητας, δπου ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθερίας ἐμπλουτίζεται μὲ νέες διεργασίες πολιτικῆς ὑποκειμενοποίησης. Τό δημοκρατικὸ ὑποκειμενο κατασκευάζει τήν ταυτότητά του μέσα ἀπό πολλούς δρόμους: ὡς «κλέφτης» στά Ἑλληνικά δουνά, ὡς ἐλεύθερος πολίτης τῆς Αἰτῆς, ὡς ἀστός τοῦ Παρισιοῦ ἡ ὡς κριτικός διανοούμενος στή Βοστώνη, στό Βερολίνο ἡ στή Μόσχα, ἔνας νέος δημοκρατικός ἄνθρωπος δίνει νόημα σέ τοῦτο τό ἀφηρημένο πράγμα πού ἀποκαλεῖται πολιτισμός και στή γλώσσα τοῦ Κονστάν «τελειοποίηση τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους».

3. Στίς Σκόρπιες Σκέψεις, δημοσιευμένες στόν *Mercure de France* τόν Μάιο τοῦ 1817, δπενηγτάχρονος Κονστάν γράφει:

«Ἐντυχῶς, ἀνώτερα πνεύματα, πού διασχίζουν τό χώρο σάν ἐκκεντροί κομῆτες και παραδιάζουν τούς κανόνες, ἀναστάτωναν ἀπό καιρού εἰς καιρό αὐτή τήν αἰγυπτιακή συμμετρία, παρά τίς προσπάθειες και τήν ἀποδοκιμασία τῶν ἀνθρώπων τοῦ κράτους πού τούς φώναζαν ἀσταμάτητα: Τί ἀνακατεύεστε; δέν εἶναι δουλειά σας».

Ἡ αἰγυπτιακή συμμετρία εἶναι ἐδῶ μιὰ μεταφορά τοῦ πνεύματος κατακερματισμοῦ τῶν δυνάμεων και ἀναδίπλωσης τῶν μοντέρων στόν ίδιωτικό τους κῆπο, στόν κύκλο μιᾶς χιμαιρικῆς ἀσφάλειας μακριά ἀπό κάθε ἰδέα και ἔγνοια ἐνός «γενυκού σκοπού». Αὐτή ἡ ἀνάποδη ὄψη τῆς πολυπόθητης ἀτομικῆς ἀνεξαρτησίας «ἐκστασιάζει», λέει ὁ συγγραφέας, δλους τούς δεσποτισμούς. Καί ἀνή ἐπιστροφή σέ μιὰ ἀφηρημένη πολιτειακή ἐνότητα, σέ μιὰ ἱερατικοῦ-πειθαρχικοῦ τύπου κατάργηση τῶν ίδιατερων συμφερόντων και συναισθημάτων, ἐκφράζει τήν ἀπειλή τοῦ παρελθόντος, δ μελλοντικός κίνδυνος δρίζεται περισσότερο ἀπό αὐτή τήν «αἰγυπτιακή συμμετρία» τῶν συγκολλημένων ἐγωισμῶν, τῶν συναθροισμένων ψευδαισθήσεων σάν αὐτῶν πού παρελαύνουν στήν αἴώνια μπαλζακική ἀνθρώπινη κωμῳδία. Ἡ σημασία τῆς κριτικῆς σκέψης και τοῦ πραγματικοῦ φιλελεύθερου διανοούμενου δρίσκεται λοιπόν σέ τούτη τή διαρκή διαθεομότητα γά παραδίσαστ τῶν κανόνων, γιά ἀνάμειξη στίς «ύποθεσεις» πού τίς μονοπωλεῖ ἡ κυνική λογική τῶν κυνεργώντων και θέλει νά τίς ἀγνοεῖ ἡ νωθρότητα και ἡ φυγομαχία τῶν ἀστῶν-ίδιωτῶν.

Ἀν ὑπάρχει ἐδῶ ἔνας δημοσιευμός — και ἡ γλώσσα εἶναι ἀναντίρρητα δημοσιευκή, οἱ «ἐκκεντροί κομῆτες» και τά ἀνώτερα πνεύματα τό μαρτυροῦν — πρόκειται γιά κάτι πολύ δια-

φορετικό ἀπό τόν καθιερωμένο δημαντισμό τῆς ἀπόσυρσης. Ο Κονστάν, συγγραφέας ἐνός σπουδαίου βιβλίου γά τή θρησκεία, ποιητική και ἀνήσυχη φύση τῆς ἐποχῆς του, εἶναι ὁ πρώτος διανοούμενος ἐνός ἐκκοσμικευμένου δημαντισμοῦ, ἐνός δημοκρατικοῦ δημαντισμοῦ. Πολύ μακριά ἀπό τόν δογματικό καθολικισμό τοῦ ὕριμου Σλέγκελ ἡ τίς ἵακωδινικές ἔξαρσεις ἄλλων ὅρθοδοξῶν δημαντικῶν φύσεων, ἐπιλέγει ἡδη ἀπό τό 1795-6 τήν πολιτική τῆς φρόνησης. Τό στοίχημά του: Ἡ ἐννοια δυό ἐτερογενῶν εὐαισθησιῶν, δυό μορφῶν κοινωνικότητας και ἀστικῆς ὑπαρξῆς. Καί κάτι περισσότερο και πολυτιμότερο: ἡ ἴδεα τῆς σύμπραξης τοῦ οἰκονομικοῦ μοντερνισμοῦ μέ τήν ἐλληνοδυτική παράδοση τοῦ στοχαστικοῦ ἀνθρώπου, τή χριστιανική εὐαισθησία τοῦ ἡθικοῦ προσώπου και τή δημιουργικοῦ αἰσθητική ἐπινόηση τοῦ δημιουργικοῦ και ἀντισυμβατικοῦ ἀτόμου τῶν μοντέρνων καιρῶν. Τό ἐγχείρημα ἀξίζει βέβαια νά δομαστεῖ οὐτοποιό μέ τήν πλέον εὐγενή και ὁραία ἐννοια τοῦ ὕρου. Ὁπως οἱ σοσιαλιστικές οὐτοπίες συντρίψηκαν στούς σταλινικούς «παραδείσους» τοῦ αἰώνα μας, ἐπικαὶ ἡ φιλελεύθερη οὐτοπία δυστύχησε μέσα στίς μεγάλες χρηματιστικές γραφειοκρατικές μηχανές τοῦ σύγχρονου κόσμου. Ἡ μετατροπή τοῦ φιλελεύθερισμοῦ ἀπό κριτική θεωρία τοῦ δημοκρατικοῦ ἀνθρώπου σέ καταφατική ἀντί-θεωρία τῆς «εὐταξίας» εἶναι ὁ πικρός καρπός μας μαρδάς ἔξελιξης. Καί ἡ σκέψη τοῦ Μπενζαμέν Κονστάν, πού μόνο λίγα θραύσματά τῆς παρουσιάστηκαν ἐδῶ, ὑπῆρξε ἀληθινά μεθοριακή γράφοντας τόν ἐπίλογο μας ἐποχῆς και προλογίζοντας μιάν ἄλλη.

1. Παραπέμπω στήν ἐκδοση τῶν *Écrits politiques*, Gallimard, Folio/Essais, 1997.

2. Οι «Εξομολογήσεις και οἱ «Ονειροπολήσεις τοῦ μοναχικοῦ περιπατητή» είναι καρποί τῆς αἰσθησης τοῦ Ρουσώ γά τήν ἀτυχή συναρμογή τοῦ ὕριζοντα τῆς ἀτομικῆς ἀξιοπρέπειας — τῆς εὐλιαρχίας και ἀθώας καρδιᾶς — και τοῦ «πνεύματος τῆς ἐποχῆς», τοῦ νέου ἀστικοῦ πρακτικοῦ Λόγου.

3. Σέ ἀντίθεση δηλαδή μέ μιὰ ὁρισμένη πρόσληψη τοῦ Κονστάν ώς ἀκριτου πρεδαστη τῆς φιλελεύθερης ἀτομικιστικής εἰκόνας.

4. Charls Dunoyer, *L'Industrie et la Morale considérées dans leur rapport avec la liberté*.

5. Νά τι γράφει χαρακτηριστικά ἡ Fr. Mélonio στό ἀφιέρωμα τοῦ Magazine Littéraire « Ατομισμός: ἡ μεγάλη ἐπιστροφή»: «Κονστάν και Γκνίζ, Ρώλς και Νόζικ, ὁ εἰσοδηματίας τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου-Φιλίππου και ὁ σύγχρονος κερδοσκόπος, ἔχουν ὅλοι τους, κατά τήν ἀντίληψη τοῦ Τοκεβίλ, τοῦ ἴδιο «ἐλαττωματικό πνεῦμα» και συμμερίζονται τήν ἴδια ἀπεισκεψία (...). Η ταυτόχρονη διεκδίκηση τοῦ δικαιώματος τοῦ ἀτόμου γιά πλήρη ἀνάπτυξη τῶν ἴκανότητων του και τῆς ἐλάχιστης παρουσίας τοῦ κράτους εἶναι ἀπολύτως ἀντιφατική...», Ἐλληνική ἐκδοση, Ατομισμός, ἡ μεγάλη ἐπιστροφή, Ρόες, μετ.: Η. Π. Νικολούδης, 1990, σ. 100.

* «Οπως εἶναι γνωστό, πρόκειται γιά μιὰ ἐπεργαση τοῦ Τόμας Πέιν (Thomas Paine) πού ἀνοίγει τό περίφημο βιβλίο του *Common sense* (1776): «Η κοινωνική κατάσταση είναι τό ἀποτέλεσμα τῶν ἀναγκῶν μας, ἡ κυνέρηση τό ἀποτέλεσμα της μοχθορίας μας. Η πρώτη πραγματοποιεῖ τήν εύτυχια μας μέ θετικό τρόπο ἐνώνοντας τά αἰσθήματά μας. Η δεύτερη συμβάλλει ἀρνητικά καταστέλλοντας τίς κακοτρόπεις μας. Η πρώτη ἐνθαρρύνει τήν ἀμοιβαία επικοινωνία, ἡ δεύτερη συγκροτεῖ διακρίσεις. Η πρώτη προστατεύει, ἡ ἀλλη τιμωρεῖ. Η κοινωνική κατάσταση, ἡ κοινωνία τῶν ιδιωτῶν είναι ἔνα ἀγαθό σέ ὅλες τίς ὑποθέσεις. Η κυνέρηση, ἀκόμα και ἡ πλέον τέλεια, είναι ἔνα και κό ἀλλά ἔνα ἀναγκαῖο κακό. Οταν μάλιστα είναι ἀτέλης, είναι ἔνα ἀδάσταχτο κακό».

«ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΑ»

ΧΡΟΝΙΚΟ ΕΝΟΣ ΠΟΛΛΑ ΥΠΟΣΧΟΜΕΝΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ

του Βαγγέλη Κεχριώτη

Tίς τελευταῖς μέρες τοῦ Μάη πραγματοποήθηκε στό Πάντειο Πανεπιστήμιο συνέδριο μέ θέμα «Οἱ κοινωνικοί - πολιτικοί ἐπιστῆμες καὶ ἡ ἴστοριογραφία στὴν Τουρκία σήμερα». Τό ἔξαιρετικά φιλόδοξο ἔγχειρημα, νά παρουσιάσει σέ ἓνα τριήμερο τὸ πανόραμα τῶν κοινωνικῶν σπουδῶν στὴν Τουρκία, ἀνέλασε τὸ νεοσυσταθέν Τμῆμα Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καὶ Ἰστορίας τοῦ Παντείου. Οἱ εἰσηγήσεις πού κάλυψαν τὰ περισσότερα ἐρευνητικά πεδία κατανεμήθηκαν σέ τρεις μεγάλες ἐνότητες πού ἀφοροῦσαν α) τὰ κύρια ρεύματα τῆς τουρκικῆς ἴστοριογραφίας σχετικά μέ τὸ Ὀθωμανικό παρελθόν, β) τὰ προβλήματα καὶ τίς θεματικές στίς κοινωνικές καὶ τίς πολιτικές ἐπιστῆμες καὶ γ) τίς πολιτισμικές καὶ τίς γυναικείες σπουδές.

Ἡ σύντομη αὐτή ἀναφορά δέν ἔχει πρόθεση νά παρουσιάσει τίς ἀνακοινώσεις, δύσο νά διατυπώσει κάποιες σκέψεις πού προέκυψαν ἀπό τή συνολική εἰκόνα. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ παρουσία τῶν Τούρκων ἐπιστημόνων ἦταν ἀπό ὅλες τίς ἀπόφοιτες συγκροτημένη. Κατά γενική διμολογία, ἡ ἐπιλογή τους ἦταν ἡ καλύτερη δυνατή σέ σχέση μέ τά συγκεκριμένα ἀντικείμενα. Βέβαια, δύπως σχολίασε δὲ Χαλίλ Μπερκτάι, καθηγητής στό Πανεπιστήμιο τοῦ Βοσπόρου, στό τέλος τοῦ συνεδρίου, οἱ συνάδελφοί του είχαν κάθε λόγο νά παρουσιάσουν τή δουλειά τους μέ διλογικότητα πού δέν τούς λαμβάνει ὑπόψη κάνει τό λόγο τους αὐτοαναφορικό. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι στήν Ἑλληνική πραγματικότητα δέν ἔχει κάτι ἀντίστοιχο, πλὴν ὅμως ἦταν ἐνδεικτικός δὲ ένθουσιασμός τῶν Τούρκων ἐπιστημόνων πού διέθηκαν ἀπέναντι σέ ἓνα ἀμφιθέατρο, τίς περισσότερος φορές γεμάτο, κάτι πού τούς δέινε τήν αἰσθηση ὅτι ὑπῆρχε ἔνα κοινό πού είχε τή διάθεση νά πληροφορηθεῖ καὶ τή δυνατότητα νά ἐπικοινωνήσει μαζί τους. Μιά δεύτερη παρατήρηση τοῦ Μπερκτάι ἀφοροῦσε τό γεγονός δτι αὐτός καὶ οἱ συνάδελφοί του παρουσίαζαν τήν πορεία τῶν κοινωνικῶν ἐπι-

στημῶν τῆς χώρας τους μπροστά σέ ἓνα ἔνο κοινό. Αὐτό τούς ὑποχρέωνται νά ἐπαναπραγματευτοῦν τήν ἴδια τους τή δουλειά καὶ μέσα ἀπό μιά ἴστοριογραφική προσέγγιση νά διαμορφώσουν καὶ οἱ ἴδιοι πιο ἀποκρυσταλλωμένη εἰκόνα.

“Ἄν θά ἥθελε κανείς νά προχωρήσει πέρα ἀπό τήν εἰκόνα πού διαμόρφωσαν οἱ φιλοξενούμενοι, μπορεῖ νά διαπιστώσει τά ἔξης: Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ διάρθρωση τοῦ προγράμματος δημιούργησε πρόβλημα στίς παρεμβάσεις τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων. Ἡ πρόθεση τῶν διοργανωτῶν ἦταν νά ἀκουστοῦν οἱ εἰσηγήσεις καὶ στή συνέχεια νά γίνουν σύντομες παρεμβάσεις ἀπό Ἑλληνες πού πραγματεύονται ἀντίστοιχα ἀντικείμενα καὶ οἱ δοποὶ μέ τόν τρόπο αὐτό θά ἀνοιγαν τή συζήτηση. Πλήν ὅμως, οἱ συζητήτες δέν είχαν στά χέρια τους τίς εἰσηγήσεις, καὶ ἐπομένως τά σχόλιά τους συνήθως ἦταν ἀμήχανα, ἐπειδή δέν διαλέγονταν μέ τά ζητήματα πού ἔθεταν οἱ ἀνακοινώσεις. Ἡ ἀδυναμία αὐτή είχε ὡς ἀποτέλεσμα νά μήν ἀναπτυχθεῖ πολλές φορές δημιουργικός διάλογος καὶ νά λειτουργήσει ἡ συνάντηση περισσότερο δέ της ἐνημέρωση τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας γιά τίς ἔξελιξεις στήν ἀντίστοιχη τουρκική.

Ἐπί τῆς ουσίας, τώρα, οἱ ἀνακοινώσεις ἔθεσαν προβλήματα πού ἀπασχολοῦν ἔξισου τούς Ἑλληνες ἐπιστημόνες. Ἡ συγκρότηση τῆς Ἐθνικῆς ἴστοριογραφίας, ἡ μελέτη τῶν θεσμῶν, ἡ ὑποχρώση τῆς μαρξιστικῆς ἀνάλυσης, ἡ ἐμφάνιση νέων ἴστοριογραφικῶν πεδίων, ἡ συγκριτική διάσταση τῶν μελετῶν ἦταν μερικά ἀπό αὐτά. Μεθοδολογικά, ἡ ἐμφαση ἀπό τούς περισσότερος δόθηκε στήν ἀνάγκη γιά ὑπέρθιαση τῆς μελέτης ἐκτεταμένων πεδίων καὶ τής διατύπωσης συνολικῶν θεωριῶν πού ἀφοροῦν εἴτε γεωγραφικές ἐνότητες εἴτε χρονικές περιόδους. Ἄντι γι' αὐτό, στίς ἔρευνές τους πομποδοτεῖται ἡ μελέτη περιπτώσεων (case study), ἡ μικροϊστορική προσέγγιση στή θέση τῆς μαρκροϊστορικῆς ἀνάλυσης. Ἡ τάση αὐτή στήν ἴστοριογραφία συνδέεται μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας καὶ τῶν πολιτιστικῶν σπουδῶν (cultural studies) καὶ θεωρεῖ πώς ἡ διατύπωση διλιστικῶν ἐρμηνευτικῶν σχημάτων καὶ ἡ μελέτη εὐρέων ἐνοτήτων ἀκυρώνει τήν ἐπαληθευσιμότητα τῶν θεωριῶν καὶ ὁδηγεῖ σέ ἀφαιρέσεις καὶ γενικεύσεις.

η ἐπίδρασή της δέ ἐκτείνεται ἀπό τήν οἰκονομική ἴστορία ὡς τήν πολιτική ἐπιστήμη.

Είναι ἐνδιαφέρον πώς ἀπό τίς παρεμβάσεις τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων φάνηκε ὅτι ἐδῶ ή εἰκόνα είναι πιό σύνθετη ὅσον ἀφορᾶ αὐτά τά ζητήματα, πού σαφώς είναι ἀκόμη ὑπό διαπραγμάτευση. Αὐτό, βέβαια, δέν σημαίνει πώς ἔχει λυθεῖ τό ζῆτημα στίς τουρκικές κοινωνικές σπουδές. Ὡστόσο, ἀπό τίς εἰσιτηρίες προσέκυψε μιά ἔξιδανικευτική εἰκόνα γιά τίς κοινωνικές ἐπιστήμες στήν Τουρκία, ἡ οποία ἀπέχει ἀπό τήν πραγματικότητα, ὅπως οἱ Ἰδιοί παραδέχτηκαν. Αὐτό πού συμβαίνει είναι πώς ἔχουν διαμορφωθεῖ διαφορετικές κοινότητες οἱ ὅποιες δέν διαλέγονται μεταξύ τους. "Οσοι συμμετεῖχαν στό συνέδριο ἀποτελοῦν λίγο-πολύ τούς ἐκπροσώπους μιᾶς κοινότητας πού ἔχει διαμορφωθεῖ μέσα ἀπό τό μεγάλο ἀγγλόφωνο Πανεπιστήμιο τοῦ Βοσπόρου (Bogazici University) καὶ κάποια πανεπιστήμια τῆς Ἀγκυρας, ὅπως τό Bilkent, καὶ ἔχει ἀμεση ἐπαφή μέ τίς τουρκικές σπουδές στίς ΗΠΑ, ἀπ' ὅπου καὶ ἀνατροφοδοτεῖται. Εἶναι ἐπόμενο, λοιπόν, νά παρουσιάζει σε γενικές γραμμές διμοιγενή εἰκόνα πού δέν ἀντιπροσεύει τόν μέσον ὄρο τῆς τουρκικῆς ἴστοριογραφίας. Ἀντίθετα, ἡ εἰκόνα πού παρουσιάσαν οἱ Ἑλληνες συζητήτες, μέσα ἀπό τήν ποικιλία τῶν ἀπόψεων καὶ μερικές φορές τήν ἀδυναμία τῶν προσεγγίσεων, ἀπέδωσε ἀκριβέστερα τό status τῶν θεωρητικῶν σπουδῶν στήν Ἐλλάδα.

"Ἐνα ἄλλο ἐνδιαφέρον στοιχεῖο πού ἔχει νά κάνει μέ τό διάλογο μεταξύ τῶν Τούρκων ἐπιστημόνων, καὶ πού ἀποτελεῖ τήν ἄλλη ὄψη τοῦ νομίσματος τῆς διμοιγένειας, ἡταν τό γεγονός ὅτι κάποια ζεύγη ἀνακοινώσεων πού πραγματεύονταν παράλληλα ἢ τά ἵδια ζητήματα ἀνέδειξαν τίς διαφορές πού ὑπάρχουν στίς προσεγγίσεις τους. Καὶ αὐτές συνήθως ἔκεινοῦσαν ἀπό τήν ἀπόρριψη ἡ ἐνσωμάτωση στήν ἀνάλυση δύο θασικῶν στοιχείων, τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ καὶ τῆς ισλαμικῆς ταυτότητας. Σέ τουλάχιστον τρεῖς περιπτώσεις προέκυψε ἐντονη διαφωνία μεταξύ τους. Ἐξίσου ἐνδιαφέρον είναι τό γεγονός ὅτι δέν προσπάθησαν νά τό ἀποφύγουν ἀλλά μετέφεραν — στό βαθμό δέβαια πού αὐτό μπροστεῖ νά γίνει ἀντιληπτό — μπροστά σέ ἓνα ἄλλο κοινό τίς ἐσωτερικές τους διαφωνίες. "Ἄς προσθέσονμε, μέ ὅλο τόν κίνδυνο τῆς παρανάγνωσης, ὅτι ὅσοι προσέγγιζαν θετικά τό ρόλο τοῦ κράτους καὶ τήν ἀνάπτυξη τοῦ ισλαμισμοῦ διατύπωναν μέ μεγαλύτερη ἐπιφύλαξη τίς θεσιες τους ἀπό ἐκείνους πού διαφροποιοῦνταν. Γιατί, δέβαια, ὅπως συνήθως παρατηρεῖται σέ ἐκδηλώσεις ὅπου φύλοξενοῦνται Τούρκοι ἐπιστήμονες, ἀρκετές ἀπό τίς ἐρωτήσεις τοῦ κοινοῦ ἐπέμεναν νά ἐπαναφέρουν τό ζῆτημα τοῦ ισλαμικοῦ κινδύνου καὶ τής καταπάτησης τῶν ἀνθρώπων δικαιομάτων μέ ἔναν ἄγονο ἀντεπιθεβαιωτικό τρόπο, σάν νά ἔπειτε οἱ κοινωνικές ἐπιστήμες νά ἀπολογηθοῦν γιά τίς κρατικές ἐπολογές.

Είναι προφανές ὅτι μιά τέτοια συνάντηση στοχεύει πολλαπλά. Ἐπιζητεῖ, κατ' ἀρχήν, τήν ἀναγνώριση ἐκατέρωθεν τῆς δυνατότητας τοῦ ἐπιστημονικοῦ διαλόγου καὶ τῆς ἔγκυρότητας τῶν ἐπιχειρημάτων. "Υστερα, προωθεῖ τή συγκοινωνία προσέγγιση στή μελέτη τῶν διαδικασιῶν συγκρότησης τοῦ λόγου τῶν δύο ἐπιστημονικῶν κοινοτήτων. Τελικά, ἀποτελεῖ μιά ἀφετηρία εὑρύτερου διαλόγου καὶ ὅχι μόνο ἐπιστημονικοῦ ἀνάμεσα στίς δύο κοινότητες. Οἱ Τούρκοι ἐπιστήμονες κάλεσαν τούς Ἑλληνες συναδέλφους τους στήν Κωνσταντινούπολη καὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἀναγνώριση τῆς ἀνάγκης γιά ἐπικοινωνία καὶ συνεργασία ἐδῶ δέν είναι ξύλινος πολιτικός λόγος ἀλ-

λά συνθήκη ἐπιστημονικῆς ἔγκυρότητας ἀλλά καὶ ἐθνικῆς αὐτογνωσίας. Νομίζω πώς τό συνέδριο ἰκανοποίησε σέ μεγάλο βαθμό αὐτές τίς στοχεύσεις καὶ ἀπέδειξε πώς ὑπάρχει πραγματικά δυνατότητα ὥριμου διαλόγου ἀκόμη καὶ σέ πεδία πού ὁ φανατισμός καὶ ἡ καπηλεία θολώνουν καὶ δηλητηριάζουν. Χαρακτηριστικό είναι πώς ὁ λόγος τόσο τῶν Τούρκων ἐπιστημόνων δόσι καὶ τῶν Ἑλλήνων συναδέλφων τους ἦταν πολύ προσεγμένος καὶ ἡ χρήση τῶν δρων καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων ἀπόλυτα εναρμονισμένη στίς ἀπατήσεις ἐνός fair play πού ἀποτέλεσε πει κάθε είδους παρεξήγηση. Οἱ ἐλάχιστες παραφωνίες ἀπλῶς ἐπιβεβαίωσαν τόν κανόνα...

ΧΕΙΡΟΚΡΟΤΩΝΤΑΣ ΤΟ ΗΛΙΟΒΑΣΙΛΕΜΑ

του Σταύρου Σταυρίδη

Tόναλοκαίρι, όταν ό γλιος πλησιάζει στή δύση του, συμβαίνει στήν Οία, ένα χωριό της Σαντορίνης, κάτι σχεδόν άπιστευτο. Ξαφνικά, ένα πολύθινο πλήθος χωρεύει στή δυτική πλευρά του οίκισμού και παίρνει θέσεις σέ δύο οπισθιούς φαίνεται στόν καθένα πιό βολικό, στά δρομάκια, στίς πεζούλες, στίς ταράτσες κάποιων έρευπιών, άντικρύζοντας τή θάλασσα. Στά χέρια δύον ή σχεδόν δύον φωτογραφικές μηχανές και διντεοκάμερες.

Κάποιοι επιτήδειοι έπιχειρηματίες δημιούργησαν αύτή τήν έποικη παλίρροια τών «σανσετάκηδων», τών έπισκεπτών τής Οίας πού έρχονται μέ πούλμαν είδικά γιά τό πολυδιαφημισμένο της ήλιοβασίλεμα και φεύγουν πάλι διαδικα μόλις δίλιος χαθεί.

Τί συνθέτει τούτη τήν μαξική έμπειρια κατανάλωσης τού διατού; Ποιά είναι τά κίνητρα μιᾶς τέτοιας έξοδφθαλμα διγέλαιας συμπεριφορᾶς πού σοκάρει; (όταν τό πλήθος έγκαταλείπει σάν άμπωτη τά δρομάκια μέ θέα είναι τελείως άδυνάτο νά διαδίσεις ένάντια στό ρεύμα χωρίς νά ποδοπατηθείς). Καί ποιά τελοσπάντων άπόλαυση ή αϊσθηση έπιτυχιάς προσφέρεται στούς συμμετέχοντες ώστε κάποιοι, συχνά πολλοί, νά νοιώθουν τήν άναγκη μέ τήν «δλοκλήρωση» τής δύσης νά χειροκροτήσουν;

Τό ήλιοβασίλεμα μπορεῖ νά θεωρηθεί ένα συμβάν άναμενόμενο. Ο κύκλος της ήμέρας, βασικό μέτρο του χρόνου μας, τό προεξοφλεῖ. Μέ αύτήν τήν έννοια τό ήλιοβασίλεμα έπαναλαμβάνεται. Όμως αύτό δέν σημαίνει ότι τό ήλιοβασίλεμα είναι κάθε φορά τό ίδιο, ότι έπαναλαμβάνεται ή αϊσθησή του ή ή έντυπωση πού δημιουργεῖ στόν καθένα.

Όταν τώρα ένα πλήθος συρρέει σέ μιά συγκεκριμένη τοποθεσία γιά νά δεῖ ένα ήλιοβασίλεμα διαφημισμένο και νά τό φωτογραφήσει, τότε ή έπαναληψη τού ήλιοβασίλεματος άποκτά τήν έννοια τής έπαναληψης τής είκόνας ένός ονομαστού ήλιοβασίλεματος, ένός ήλιοβασίλεματος έξωτικού. Πρόκειται γιά ένα ήλιοβασίλεμα άλλιωτικο άπό τά άλλα, τό ήλιοβασίλεμα τής Οίας. Μόνο έκει μπορούμε νά τό δοῦμε, μόνο έκει άνήκει. Όμως τούτο τό άλλιωτικο ήλιοβασίλεμα προσφέρεται κάθε φορά σάν τμῆμα ένός ταξιδιωτικού πακέτου. Τό έχουν ήδη δεῖ καί θά τό δοῦν και άλλοι. Θά είναι πάντα ίδιο, έκει, έτοιμο νά συμβεῖ, άνταξιο τού μύθου του.

Όνομάζοντας κάτι έξωτικό, περιγράφοντας μιά τοποθεσία ή ένα έθιμο σάν έξωτικά μπορεῖ διαφορικός-καταναλωτικός λόγος νά πετύχει ένα διπλό στόχο. Νά διατηρήσει τό περιγρα-

φόμενο τόσο μακριά ώστε ή «άπόκτησή» του νά κεντρίζει τήν περιέργεια και τόσο κοντά ώστε ή κατανάλωσή του νά γίνεται έφικτή χωρίς μιά άμηχανη άνοικεια αϊσθηση. Τό έξωτικό είναι αύτό πού διαφέρει μόνο γιατί μπορεῖ νά μᾶς δελεάσει. Είναι κάτι σάν μιά νέα μόδα, ένας νεωτερισμός. Ή λάμψη του είναι έτεροφωτη. «Έχει στόχο τή δικιά μας ζωή νά φωτίσει και άχι τών άλλων!». Έμεις τού δίνουμε άξια ως θεατές. Υπάρχει τελικά μόνο γιά μᾶς. Έκεινοι πού κατοικούν τό έξωτικό άν δέν είναι ένοχλητικοί γιατί καταστρέφουν τή γυαλάδα του, είναι και αύτοί έξωτικοί, άξιοπρόσεκτοι μόνο γιατί είναι άλλιωτικοι, θαυμαστοί και περίεργοι.

Όνομάζοντας τελικά και διώνοντας κάτι σάν έξωτικό, καταφέρνουμε νά τό έξημερώσουμε, νά καταδροχίσουμε ήσυχοι τήν διαφορετικότητά του σάν ένα έδεσμα μέ παράξενη συνταγή. Σάν νά άκουμε μιά μουσική τής ζούγκλας στήν ήσυχία τού σαλονιού μας. Τό έξωτικό μεσολαβεῖ μιά σχέση υπεροχής άπεναντι στό άλλιωτικο, μᾶς έξοικεινοι μέ τό άλλιωτικο άλλα σέ βάρος άκριβως τής διαφορετικότητάς του.

Η τουριστική διοικησία ξέρει καλά αύτή τή συνταγή. Μιά τέτοια άνετη έξοικείωση γίνεται μόνο μέ τήν άπόλυτα προσχεδιασμένη και έλεγχόμενη κατανάλωση όψεων τής ξένης χώρας.

Καθώς έξοικεώση σημαίνει ούσιαστικά άναγκη μᾶς ίδιατερος πρωτότυπης έμπειριας σέ μιά ήδη γνωστή, παρελθούσα και έπαναλαμβάνομενη, τό ήλιοβασίλεμα προσφέρει ένα αύτονότο ήπόδαθρο έξοικείωσης. Απ' όπου και άν προέρχονται οι τουρίστες (ίδιαίτερα άν προέρχονται άπό τή χώρα του άνατελλοντος ήλιον) έχουν τίς δικές τους είκονες άπό τό ήλιοβασίλεμα. Μπορούν λοιπόν νά έρεθούν μπροστά του ξανά χωρίς μιά άποσταθεροποιητική άμηχανία. Πρέπει όμως ταυτόχρονα νά έχουν τήν αϊσθηση ότι ζούν κάτι ίδιαίτερο. Αύτήν τήν άναγκη τού ίδιαίτερου στό τυπικό και τού τυπικού στό ίδιαίτερο είναι άκριβως πού άναλαμβάνει νά ύλοποιησε ή φωτογράφιση.

Φωτογραφίζουν οίλοι αυτοί κάτι ίδιαίτερο. Τή δική τους έμπειρια ένός ήλιοβασίλεματος στήν Οία. Ήσαν και έκεινοι έκει: ή φωτογράφιση τό δείχνει. Όμως πίσω στή χώρα τους κατέχουν κάτι κοινό: ένα ήλιοβασίλεμα στήν Οία. «Δείτε πώς είναι τό ήλιοβασίλεμα τού ήλιου έκει». Δεύτερη, παράλληλη κίνηση. Βρίσκονται έκει γιά νά δοῦν ένα θέαμα πού ήδη ξέρουν. «Έχουν διαβάσει γι' αύτό στά διαφημιστικά-ταξιδιωτικά φυλλάδια, στούς ήδηγούς, έχουν άκουσει άλλους. «Μήν χάσετε τό ήλιοβασίλεμα τής Οίας». Μιά έμπειρια μέ σημα, μιά έμπει-

ρία τυπική. Καί πηγαίνουν όλοι αὐτοί μαζί, γιά τόν ίδιο σκοπό. Έκει ούμως αυτή ή τυπική είκόνα γίνεται συμβάν. Είναι μπροστά στόν ήλιο, γύρω γύρω είναι τά λευκά σπίτια, στό δάθος ή θάλασσα αστράφτει. Ζούν ένα γεγονός, τήν ίδιαίτερη ἀνεπανάληπτη ἔκφρασή του; "Οχι, ή φωτογραφική μηχανή, σάν για νά ἔξημερώσει τήν ἀτίθαση δψη τοῦ πραγματικοῦ, παρεμβάλλεται ὀνάμεσα στή ματιά καὶ τή σκηνή. Οἱ ὄψεις αἰχμαλωτίζονται σέ εἰκόνες, ὁ ήλιος καδράρεται, ἡ θάλασσα καδράρεται, τά σπίτια καδράρονται. Ὁ ήλιος τοῦ κλείστρου ἡ δόμιδος τῆς κάμερας ἐπιθέβαιώνει τή σταθερή σχέση ὑπεροχῆς ἀπέναντι στό συμβάν: ή σκηνή κατέχεται, ἀποθηκεύεται γιά μελλοντική χρήση ώς φωτογραφία πιά." Τό ήλιοβασίλεμα αντικρύζεται τελικά μέσα ἀπό τό σκόπευτρο τῆς μηχανῆς: ὁ, τιδήποτε ἡταν δρατό ἡταν δρατό ώς δυνητική καὶ ἥδη φωτογραφία.

Τό τελικό χειροκρότημα ἐπιθέβαιώνει αὐτή τήν ίδιαίτυπη μείζη τυπικού καὶ ίδιαίτερου. Μπράβο! Τά πράγματα ἔγιναν ὅπως ἔπρεπε. Εἴμασταν ἐκεὶ καὶ τό είδαμε. Ὁ ήλιος τῆς Οἰας, ἀποδείχτηκε γιά ἄλλη μιά φορά ἀντάξιος τῆς εἰκόνας του.

Καὶ τό ήλιοβασίλεμα πολλαπλασιάζεται μέ ὄλο καὶ περισσότερες εἰκόνες, εἰκόνες πού θά τροφοδοτήσουν τό ἐνδιαφέρον περισσοτέρων ἐπισκεπτῶν πού θά ἔρθουν καὶ κείνοι ἔξισους ἔξοπλισμένοι γιά νά αἰχμαλωτίσουν τόν ήλιο στίς δικές τους φωτογραφίες. Γιά ὅσους δέν τραβοῦν φωτογραφίες ὑπάρχουν καὶ οἱ κάρτ ποστάλ. Στήν πραγματικότητα δέν ὑπάρχει διαφορά. "Ολες οἱ λήψεις μοιάζουν. Ακόμα καὶ τά σημεία πού προσφέρουν καλύτερο κάρδο ἔχουν τυποποιηθεῖ. Οἱ κάρτ ποστάλ μάλιστα μποροῦν νά είναι καὶ πιό ἐπιτυχεῖς γιατί ἀποτελοῦν τό ἀπόσταγμα τούτης τῆς φωτογραφικῆς τυποποίησης.

Πέροα ἀπό τό ἀποτέλεσμα μιᾶς ἐρασιτεχνικῆς λήψης, ή ίδια ή διαδικασία τῆς ἐκτέλεσής της ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο τελετουργικό συμμετοχῆς στήν κατανάλωση τοῦ δρατοῦ. Ἡ ἐπιθεβαίωση τῆς φωτογραφικῆς προκατάληψης, ή ἐμπειρία τῆς σκόπευσης, τῆς ἔστω φευγάλεας αἰχμαλώτισης τῆς σκηνῆς στό πραθυράκι τῆς μηχανῆς, ή ἀναγωγή τοῦ χρόνου τοῦ γεγονότος σέ μια σειρά ἀπό τυπικές σκηνές, ὅλα αὐτά ἐκτελοῦνται ἀπό τόν καθένα θεατή ἀτομικά. Καὶ μάλιστα ἐκτελοῦνται ἀκόμη καὶ χωρίς τή μηχανή στά χέρια. Ο κόσμος τῶν εἰκόνων πού τυποποιεῖ καὶ προεξοφλεῖ τό δρατό ἔχει προκαταβολικά ἐκπαιδεύσει τή ματιά σέ κινήσεις ἀναγνώρισης.

Μέ τούτη τήν ἔννοια, ή ἐμπειρία τῆς μαζίκης θέασης-φωτογράφισης τοῦ ήλιου στήν Οἰα είναι μιά ἐμπειρία ἀτομική πού διώνεται ώς ίδιαίτερη, ἀποκτά ούμως ἀξία, γίνεται ἀναγνωρίσιμη καὶ ξηλευτή γιατί είναι τυπική, ἐκ τῶν προτέρων γνωστή.³

Ἀπό τήν ἐμπειρία αὐτή ἀπονοιάζει ή αἰσθηση τῆς συγκυρίας. Η ίδιαιτερότητα τῆς χρονικῆς στιγμῆς της. Χρονικῆς στιγμῆς πού δέν δρίζει μόνο ή τοποθεσία, ή ἐποχή ή ἡ ὥρα ἀλλά καὶ ή προσωπική συγκυρία τοῦ καθένα, δσα ίδιαιτερα συναισθήματα, σκέψεις καὶ δνειρα τόν κατακλύζουν παρά τό ήλιοβασίλεμα ή καὶ ἔξαιτίας του. Γιά νά μπορέσει ούμως ή ίδιαιτερότητα αὐτή νά ἀποτελέσει τόν πυρήνα τῆς ἐμπειρίας κάθε προσπάθεια σχέσης μέ τό φαινόμενο πού ἔξαρτάται ἀπό τήμεσονάληση προκατασκευασμένων εἰκόνων πρέπει νά ἐκλείψει. Κάθε ήλιοβασίλεμα γίνεται τότε ἀνεπανάληπτο γιατί ή αἰσθηση του ἐπηρεάζεται ἀπό ὅσα καθένας προδάλλει στό δρατό, ὅσα ἀφήνει ἀπό τό δρατό νά τόν ἀναστατώσουν.

Σέ ἔνα τουριστικό θέαμα ὑπάρχει ἔνα πρόσωπο πού πρέπει νά ἐκτελεστεῖ δλοϊδιο κάθε φορά. Η συμμετοχή τῶν θεατῶν ἔγκειται τίς πιό πολλές φορές στήν ἐπιλογή τῶν φωτογρα-

φιῶν πού θά τραβήξουν στή διάρκειά του. Εἴτε τούτη τή συμμετοχή ἀναγγέλουν τά φλάς εἴτε ὁ διακοπόμενος δόμιδος τῆς διντεοκάμερας, ή ἐπέμβασή της πάνω στό θέαμα είναι προκαθορισμένη καὶ σπάνια ξαστοχεῖ. Υπάρχουν οἱ σκηνές κορύφωσης, ἐκεῖνες πού ἐπιζητοῦν τή φωτογράφισή τους, ἐκεῖνες πού συμπτυχνώνουν σέ μια εἰκόνα, μιά λήψη τήν ούσια τοῦ θεάματος. Τό ἄλμα στόν ἀέρα στή διάρκεια ἐνός παραδοσιακού χορού πού ἐκτελεῖται κατά παραγγελίαν, ή ἐπιδέξια κίνηση στή διάρκεια τοῦ σερβιλίσματος ἐνός τυπικού ἔξωτικού ἐδέσματος,⁴ τό κτυπήμα τοῦ ποδιοῦ κατά τήν ἀλλαγή τῆς φρονδᾶς.

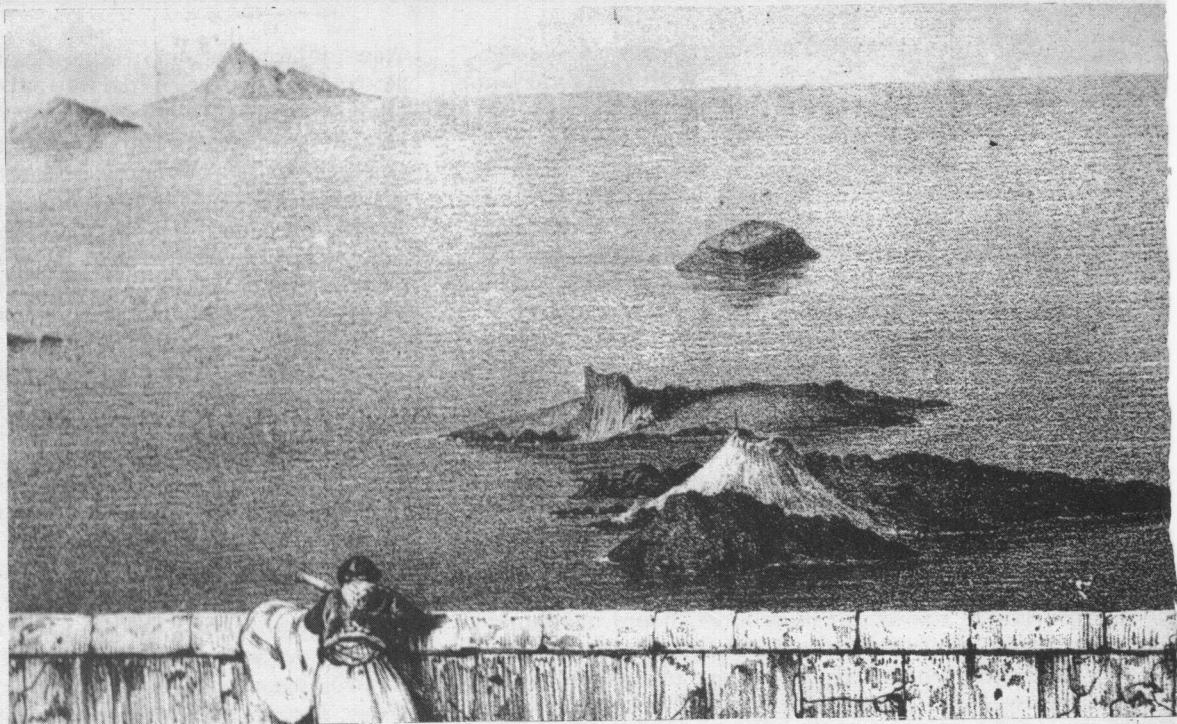
Ἐνα τουριστικό θέαμα είναι καὶ τό ήλιοβασίλεμα στήν Οἰα. Προγραμματισμένο καὶ ἐκτελούμενο χωρίς οἱ διοργανωτές του νά ἔστενουν καὶ πολλά λεφτά στόν πρωταγωνιστές καὶ τό σκηνικό. Ετοιμοι οἱ θεατές νά συλλάβουν τή στιγμή τῆς κορύφωσης (πότε; λίγο πρίν ο ήλιος χαθεῖ στή θάλασσα, ὅταν ἀγγίζει δλοστρόγγυλος τόν δρίζοντα, ὅταν δάφει τό δάθος τοῦ ούρανοῦ μέ ἔντονα χρώματα;).

Ο χρόνος τῆς φωτογράφισης, ο χρόνος τῆς θέασης είναι ἔνας χρόνος στιγμοτυπικός. Η ίδια ή δομή τοῦ τουριστικού θεάματος ἐπιβάλλει τήν ἀνάλυσή του σέ στιγμιότυπα.⁵ Δέν υπάρχει πλοκή παρά μόνο σκηνές. Σκηνές ἀπό τά πρίν γνωστές, παρουσιασμένες στής εἰκόνες τῶν τουριστικῶν διαφημιστικῶν, σκηνές τυπικές. Η ἀναγνώριση τους δέν ἀποτελεῖ παρά τήν διαδικασία ἐπιτυχούς δίωσης ἐνός ἐνθουσιασμοῦ πού ἔχει ἡδη προαναγγελθεῖ. Η στιγμοτυπική φωτογράφιση γίνεται λοιπόν μιά χειρονομία συμμόρφωσης πρός τό πρόγραμμα προετοιμασμένων ἐκπλήξεων.

Μιά τέτοια αἰσθηση τοῦ χρόνου ἐνισχύει τήν ἀναγόρευση τοῦ τυπικοῦ σέ ίδιαιτερο καὶ τοῦ ίδιαιτερου σέ τυπικό. Η ίδιαιτυπία τοῦ συμβάντος, η συγκυρία του, η προσωρινότητά του είναι μιά ίδιαιτυπία κυκλική, ἐπαναλαμβανόμενη, ἀρα τελικά, μιά ίδιαιτυπία τυπική. Αύτή ούμως ή τυπική τῆς ἔκφραση διώνεται μέ τήν ἐντύπωση αἰχμαλώτισης τῆς στιγμῆς πού ἐνισχύει η φωτογράφιση σάν μια ίδιαιτερη, προσωπική ἐπιτυχία σύλληψης. Τό ίδιαιτερό της συλλαμβάνεται μέσα ἀπό τήν τυποποίησή του καὶ ή τυποποίησή του δέν είναι παρά δόμος τρόπος νά ἐπιθεβαιωθεῖ ή ίδιαιτερότητά του: ή φωτογραφία πού τραβήχτηκε πέρυσι στήν Οἰα τή στιγμή τοῦ ήλιοβασιλέματος.

"Αν διαρήξει κανείς αὐτόν τόν φαῦλο κύκλο τυπικοῦ καὶ ίδιαιτερου πού δέν κάνει ἀλλο πράγμα παρά νά μετατόπετε τό δποιο ίδιαιτερο σέ σημείο ίδιαιτερότητας, δρίσκεται ἵσως σέ μια δίωση τοῦ χρόνου διαφρετική. Τό ήλιοβασίλεμα τῆς Οἰας είναι πρόγραμμα μιά στιγμή ή ἵσως μιά σειρά ἀπό στιγμές. Ξεχειλίζει ἀπό παρόν, είναι μιά προσωρινότητα." Αν ούμως ή προσωρινότητα αὐτή δέν ἀποδελτιωθεῖ σάν μια ἀκόμα στιγμή σέ μια ἀλυσίδα στιγμοτύπων, ίσοδύναμη μέ καθένα τους πού ἀπηχεῖ μιά προαναγγελθείσα κορύφωση, ἀνάκαθε τέτοια στιγμή διώθει σάν ἔνα σταυροδόρμι καὶ ὅχι ἔνα ἀκόμα στημεῖο σέ ἔναν ἀδιάφορο δρόμο, τότε ή ἔνταση καὶ ή διάρκεια τῆς ἀλλάζουν. Ο χρόνος μιᾶς τέτοιας προσωρινότητας ἀποκτά βάθος μόνο ἀν συνδυαστεῖ μέ τή μνήμη, ἀν ἀποκατασταθεῖ ή περιπλοκή σχέση του μέ τή διάρκεια, ἐκείνη πού ἀναγκαστικά ἔχει πάντα ἔνα παρόν, ἔνα παρελθόν καὶ ἔνα μέλλον.

Σταυροδρόμι; "Ισως κάποτε σημείο καμπής. Γιατί ἀν κάθε στιγμή μπορεῖ νά ἔγκυμονει μιά ἀνατροπή, ἀν μποροῦν οἱ ίδιαιτερες σχέσεις τοῦ στιγμαίου «τώρα» μέ ἔνα παρελθόν πού είσθαλλει καὶ ἔνα μέλλον πού δίνει νόημα καὶ προσπική νά

κάνουν τή στιγμή ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ ὅχι ἔξ δρισμοῦ κορύφωση, τότε ἀκόμα καὶ ἔνα ἥλιοβασίλεμα στήν Οἴα μπορεῖ νά σημαδέψει μιά προσωπική κρίση.⁶

Ἡ στιγμιοτυπική προσωρινότητα ἔξισώνει, οὐδετεροποιεῖ. Καθιστᾶ τίς στιγμές ἐναλλάξιμες, ἴσοτιμες. Ἰσως ὁ χρόνος της ἀντιστοιχεῖ σέ ὅ, τι δύναμάστηκε μεταμοντέρνα ἐμπειρία: μιά αἰσθηση ἀέναυ παρόντος ὅπου ὅλα μποροῦν νά ἀλλάζουν, ὅλα νά συνδυάζονται, χωρίς τίποτα πραγματικά νά συμβαίνει.

Στήν προσωρινότητα πού ἐγκυμονεῖ ἀνατροπές, στήν προσωρινότητα πού ἐκπλήσσει, πού ἀναστατώνει, διαφαίνονται οἱ ὅροι συνάντησης μέ κάτι πού μᾶς ἔπειρον, κάτι πού διαφέρει ἀπό ὅσα ἔχουμε. Ἡ ἀναγνώριση τῆς ἰδιοτυπίας ἐνός ἥλιοβασιλέματος στήν Οἴα, ἡ ἀναγνώριση τῆς ἔντασης πού μπορεῖ νά προκαλέσει παρά τίς γνωσίες μας γι' αὐτό, δέν είναι ἡ ἀναγνώριση τῆς ἰδιοτυπίας κάθε διαφορετικῆς ἐμπειρίας, κάθε ἐμπειρίας γιά τήν ὅποια δέν ἔχουμε προετοιμαστεῖ, κάθε ἐμπειρίας πού δέν ἔχουμε ὑποχρεωθεῖ νά ἐπαναλάβουμε;

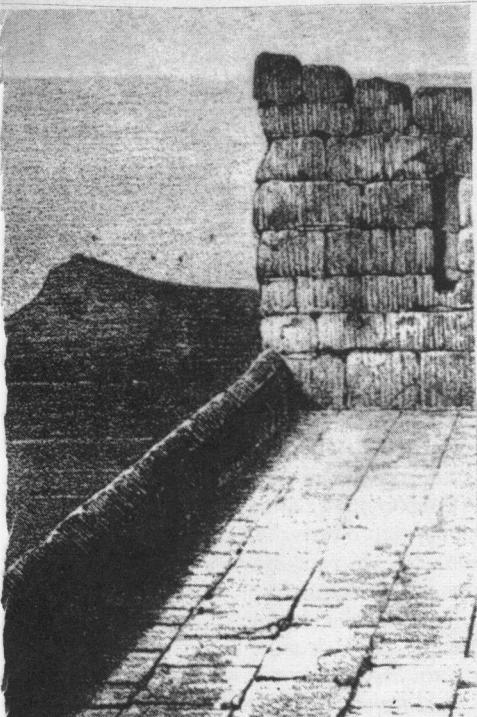
Μιά προσωρινότητα τόπος ὑποδοχῆς τοῦ ἀλλιώτικου; Μιά προσωρινότητα ὅπου τό γνωστό ἔνειχε; Τέτοια μπορεῖ νά είναι ή αἰσθηση ἐνός ἥλιοβασιλέματος στήν Οἴα. "Οχι γιά νά καταδροχθιστεῖ τό ἀλλιώτικο μέ τήν βοική μεταμφίεσή του σέ ἔξωτικό." Οχι γιά νά ἔξουδετερωθεῖ ἡ διαφορά του σάν ἔνα ἀκόμα τρόπαιο, ἔνα καταναλωτικό καπρόιτο πού ἀθροίζει ἐμπειρίες σέ στιγμιότυπα ἰδιωτικῶν λήψεων. Άλλα γιά νά γίνει ἡ διαφορά του, ἡ ἰδιαιτερότητά του, πεδίο συνάντησης μέ τό ἔτερο, πεδίο σύγκρισης καί ἀνταλλαγῆς. Καί ἀν ἡ ἐκπλήξη, ὁ ἐνθουσιασμός, ἡ ἀναστάτωση εἰσβάλλουν στή σκηνή, ἀν τελικά, σάν τά «ἥλιοβασιλέματα γεμάτα ἀναμνήσεις» τοῦ Χιώτη, ἡ ἐμπειρία τῆς στιγμῆς ἀνοίξει τήν πόρτα σέ μιά καινούργια ἀξιολόγηση τοῦ παρελθόντος (έπομένως ἀναγκαστικά καί

τοῦ μέλλοντος), τότε ἡ στιγμή τούτη θά ἔχει μιά διάρκεια ἀλλιώτικη. Καί στόν φυσικό κυκλικό χρόνο τῆς πορείας τοῦ ἥλιου πού ἐπαναλαμβάνεται ἀπαρέγκλιτα ἡ στόν κυκλικό χρόνο τοῦ τουριστικοῦ ἥλιοβασιλέματος-θέαμα θά ἐναντιωθεῖ ἔνας χρόνος δέλος, χρόνος πού μοιάζει νά προσανατολίζεται ἔστω καί προσωρινά κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση ἐνός ἀποσδόκητα ἰσχυροῦ μαγνητικοῦ πεδίου. Μιά τέτοια προσωρινότητα μέ δάθος, μιά τέτοια ἰδιαιτερότητα πού διαρρηγνύει τά δρια τοῦ τυπικοῦ, ἵσως είναι μιά προσωρινότητα πού μπορεῖ νά σημαδέψει σημεῖα καμπῆς, ἄρα ἔξ δρισμοῦ σημεῖα ἀπολογισμοῦ καί προοπτικῆς. Μήπως τό δέλος ἐνός τέτοιου χρόνου μπορεῖ νά σημαδέψει τότε ἔνα μέλλον μέ ἄλλες ἀξίες;

Ὑπάρχει Ἰσως μιά αἰσθηση ἀπογοήτευσης μετά, ὅταν οἱ φωτογραφίες ἐμφανιστοῦν. "Αν ἔστω καί μιά στιγμή τά χρώματα, τό φῶς καί οἱ ἀντανακλάσεις του, οἱ μακρινές ωντιδώσεις τῆς θάλασσας παρακίνησαν μιά μή τυποποιημένη ἀντίδραση καί σκέψη, ἄν ἀπομένει ἡ αἰσθηση μιᾶς ἐμπειρίας ἀνεπανάληπτης, τίποτα ἀπό αὐτά δέν κατόρθωσε νά αἰχμαλωτιστεῖ στήν εἰκόνα. Μιά εἰκόνα μόνο ἥλιοβασιλέματος, τυπική, τερριψμένη, λιγότερο ἡ περισσότερο ἐπιτυχής, ἔξ ἴσους ὅμως γνωστή.

"Ισως γιατί τό ἥλιοβασίλεμα ἔχει πολύ ἰδιαιτερούς συνθήκες φωτισμοῦ, μέ ἄλλα λόγια ἀπαιτεῖ μιά ἰδιαιτερη ἔξοικεώση μέ τίς τεχνικές (ἄρα καί τά δρια) τῆς φωτογραφικῆς λήψης, ἡ αἰσθηση ἀποτυχίας στήν αἰχμαλώτισή του είναι συχνά πιο ἔντονη. Μήπως ὁ κακός φωτισμός είναι ἡ ἐκδίκηση τοῦ ἥλιου, μήπως σημαδέψει μιά γιά πάντα χαμένη εὐκαιρία κατοχῆς μέσω τῆς εἰκόνας;

"Ολα τά φωτογραφημένα ἥλιοβασιλέματα μοιάζουν. "Ολα είναι ἀπελπιστικά ψεύτικα, φωτά όπομεινάρια ἐνός πραγματικοῦ ἥλιοβασιλέματος. Μήπως αὐτό πού διαφεύγει ἀπό αὐτές τίς ἀμέτρητες ἀπογοητευτικές φωτογραφήσεις είναι αὐ-

τό πού συνιστά τήν ένταση κάθε στιγμής, κάθε ήλιοβασιλέματος;

Αχάριστες είκόνες, διφερέγγυες προγραμματισμένες έμπειριες. Τούς έμπιστευτήκαμε τήν άσφαλειά μας καιίδε μᾶς χάρισαν ούτε ένα τόσο δά μικρό, δικό μας ίδιαίτερο χρόνο, ένα τόσο δά δικό μας ίδιαίτερο τόπο. Μιά άνάμνηση, τελοσπάντων, άπο ένα ήλιοβασίλεμα στήν Οία. "Η μήπως ήταν έκεινο τό κοριτσίστικο χαμόγελο πού θά μπορούσε νά τά είχε κάνει όλα ανω κάτω;

1. Σύμφωνα μέ τόν Todorov, στό έξωτισμό οι «ἄλλοι» χρησιμοποιούνται μόνο σάν παράδειγμα διαφορᾶς άπο «έμας». Δέν ένδιαφέρει ή ίδιαιτερότητα καιί τά χαρακτηριστικά τους παρά μόνο έκεινή ή διαφορά πού μπορεί νά υποδείξει κάπι γιά τή δική μας ταυτότητα (θετικά ή άρνητικά). Ο ίδιος ό μηχανισμός μοιάζει νά λειτουργεί καιί στόν τουριστικό λόγο: οι «έξωτικοί» άλλοι δέν είναι παρά έξιδανικευμένα παραδείγματα (ή φυσική ζωή τών νησιωτών, τό ήλιοβασίλεμα χωρίς τό σκηνικό μᾶς μεγαλούπολης κ.λπ.). Bl. T. Todorov, *On Human Diversity*, 1994, Harvard Univ. Press, σ. 264-282.

2. Η σκόπευση, ή αίχμαλώτιση τής σκηνής καιί τό κάρδο-παγίδα περιγράφουν μάς έμπειρια «κυνηγετική»: τό δρατό κατέχεται, συλλαμβάνεται (γιά περισσότερα bl. S. Σταύριδης, «Φωτογραφία καιί Χωροποίηση τού Χρόνου», περιοδ. Ούτοπια, 25/1997, σ. 47-60).

3. Ένα «τουριστικό» ήλιοβασίλεμα άποτελεί θέαμα γιά μιά ματιά πού ό J. Urry δινομάζει «συλλογική τουριστική ματιά». Αντικρύζεται άπο ένα πλήθος τουριστών καιί άποτελεί μέρος ούσιαστικού τού θεάματος ή συνύπαρξη δλων αύτών τών άνθρωπων (όπως περίπου στόν μέσο έπισκεψης ό πολύς κόσμους στίς αϊθουσες ένός μουσείου άποτελεί σημάδια τής άξιας του καιί δίνει νόημα στή συμμετοχή καθενός). Παρ' δλα αύτά, τό ήλιοβασίλεμα έχει άναδειχτεί ταυτόχρονα σέ αντικείμενο μιᾶς «ρομαντικής τουριστικής ματιάς», μιᾶς ματιάς πού άναζητά

τή μοναχική άπόλαυση τής φύσης, τήν αύθεντικότητα τής σχέσης μέ ένα περιβάλλον άμόλυντο. "Ισως τή σύνθεση αύτών τών άντιθέτων συνίστωσαν τής τουριστικής ματιάς, κατά Urry, νά έκφραζε ή διαπλοκή τυπικού καιί ίδιαίτερου πού φαίνεται νά ρυθμίζει τήν έμπειρια τού ήλιοβασίλεματος τής Οίας (γιά τήν θεωρία τού J. Urry, bl. Consuming Places, 1995, Routledge, London, σ. 137-140 κ.λ.).

4. Μιά τέτοια συνολική σκηνοθέτηση τού δρατού στήν προγραμματισμένη τουριστική έμπειρια δέν είναι πιθανό νά φτάσει στό σημείο τής ύποκατάστασης τού ταξιδιού άπο ένα ταξίδι «είκονικό» μέ τά έφοδια τής τεχνολογίας τής δυνητικής πραγματικότητας (virtual reality); "Αλλωστε ή φωτογραφική προεξόφληση τού δρατού δέν προετοιμάζει τήν άπόλυτη τυποποίησή του καιί προ-κατασκευή του στήν συνθετική είκόνα; (περισσότερα γιά τή σχέση έμπειριας καιί συνθετικής είκόνας —virtual reality στό K. Robins, Into the Image. Culture and Politics in the Field of Vision, 1996, Routledge, σ. 119-126).

5. Γιά τήν έμπειρια τού στημποτικού χρόνου καιί τήν κοινωνική σημασία τής στιγμοτυπικής φωτογραφίας bl. S. Σταύριδης, Διαφήμιση καιί τό Νόημα τού Χώρου, 1996, Στάχυ, Αθήνα, σ. 76-84.

6. Ο B. Μπένγιαμιν θεωρεί πώς σέ τέτοιες στιγμές πού σάν άστραπή φωτίζουν τό παρελθόν καιί τό μέλλον, μπορεί νά γεννηθεῖ μιά άναγνωριση τού παρελθόντος καιί μιά συνειδητοτοίηση τής δυναμικής γιά ένα άλλωτικο μέλλον ("Theses on the Philosophy of History" στό Illuminations, 1992, Fontana Press, London, μσ. 254-255, έπισης στό Σ. Μπωντλάιο, "Ένας λυρικός στή άκμη τού καπιταλισμού, 1994, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 204, καιί σχολιασμένη ή άποψη άπο τήν S. Buck-Morss στό οιδιόλιο της The Dialectics of Seeing, 1991, M.I.T. Press, σ. 219-221).

7. Μιά παρατήρηση στήν όποια συγκλίνουν πολλοί. Bl. ένδεικτικά, P. Virilio, Lost Dimension, 1991, Semiotext(e) New York, σ. 84-85, Fr. Jameson, Postmodernism: The Cultural Logic of Late Capitalism, 1991, Verso London, σ. 26-30, E. Μορέν «Τό Πνεύμα τών Καιρῶν» στή συλλογή Λινεράτος-Φραγκούλης (έπιμ.), Ή Κουλτούρα τών Μέσων, 1991, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 253 κ.λπ.

ΨΥΧΑΝΑΛΥΤΙΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

ΦΡΑΝΣΟΥΖ ΝΤΟΛΤΟ

Αύτοπροσωπογραφία μιᾶς ψυχαναλύτριας, 1934-1988

Μετάφραση: Μαρίνα Κουνέζη· έκδόσεις: Βιβλιοπωλείον τῆς «Έστίας», 1998

τῆς Λένας Ατζινᾶ

Σέ μια έποχή πού ή ψυχανάλυση δρίσκεται στό κέντρο μιᾶς έκ νέου κριτικής άμφισσής για τήν επιστημονική της έγκυρότητα και τήν άναλυτική θεραπευτική της άξια (είναι ένδεικτικό τό γεγονός ότι στήν Άμερική έχει δημιουργηθεί ένα ορεύμα διοκληρωτικής άποδόμησης τού φρούδισμού πού έν δλίγοις χαρακτηρίζει τή φρούδική παράδοση τσαρλατανισμό), σέ μια έποχή πού ή πρόσδοσης τῶν νευρο-επιστημῶν τείνει νά καταλάβει έξ' διοκλήρους τόν γνωσιακό χώρο πού άποτελείται από τήν ένότητα έγκεφαλος-σώμα αποκηρύσσοντας προηγούμενες προσεγγίσεις όπως αύτήν τής ψυχανάλυσης, ή έκδοση τής αύτοπροσωπογραφίας μιᾶς διότις πιό σημαντικές μορφές τού εύρωπαϊκού ψυχαναλυτικού κινήματος, όπως είναι ή Φρανσουάς Ντολτό, προκαλεί ένδιαφέρον και έρωτηματικά γιά τό άν πραγματικά δρισκόμαστε μπροστά στό τέλος τού φρούδισμοῦ.

Η Φρανσουάς Ντολτό (1908-1988) κατατάσσεται στή δεύτερη γενιά τῶν Γάλλων ψυχαναλυτῶν (σ' αύτούς δηλαδή πού διδάχθηκαν και άναλυθηκαν από τούς «πατέρες» τής ψυχανάλυσης προεκτείνοντας κιόλας τό έργο τους) και συνέδαλε στή θεμελίωση ένός σημαντικού γνωστικού πεδίου τής φρούδικής θεωρίας, αύτό τής ψυχανάλυσης τῶν παιδιῶν. Έπαναπραγματεύμενη τής έμπειριες τῶν προκατόχων τής Ε. Σοκολνίκα (E. Sokolnicka), Σ. Μόργκενστεν (Morgenstern), ή Ντολτό θά έγκαταλείψει τήν κλινική μεθοδολογία τού «παιχνιδιού» γιά τή διερεύνηση τής παιδικής ψυχοπαθολογίας γιά νά έφαρμόσει μιά ψυχαναλυτική τεχνική έπικεντρωμένη στήν άναδειξη τής ύποκειμενικότητας τού παιδιοῦ. Μιά ύποκειμενικότητα πλούσια σέ νοητικές κατασκευές και ίδιαίτερες προσλήψεις τού «κοινωνικού» στίς όποιες δ ψυχαναλυτής θά πρέπει ν' άναπτυξει ένα κριτήριο αισθητικής συμβατότητας και κριτικής συμμετοχής. Η Φρανσουάς Ντολτό προτείνει ότι δ ψυχαναλυτής δφείλει νά χρησιμοποιεῖ τήν ίδια γλώσσα τού παιδιοῦ, νά προκαλεῖ τό παιδί νά μιλήσει, αποφεύγοντας νά παίζει μαζί του ή νά έρμηνει μόνο τά σχέδια πού συνήθως ζωγραφίζει, όπως αύτό είχε έπικρατήσει ώς κυρίαρχη κλινική πρακτική τῶν πρώτων ψυχαναλυτῶν πού διολήθηκαν μέ τόν παιδικό ψυχισμό. Ή άναδειξη δρισμένων παιδαγωγικῶν παραμέτρων στήν ψυχαναλυτική τής πρακτικής, χωρίς τούτο νά σημαίνει ότι κατασκευάζει ή προτείνει ένα κανονιστικό ήθικό σύστημα γιά τή παιδαγωγική πράξη, τήν διαφοροποιούν αισθητά από τήν Μελανί Κλάιν (Melanie Klein), τή σημαντική αύτή ψυχαναλύτρια πού άνοιξε σημαντικούς διίζοντες στό πεδίο τής ψυχανάλυσης τού παιδιοῦ. Από τήν άλλη μεριά ή άποδεσμευση τής πραγματικής πρακτικής από δρισμένες μείζονες a priori θεωρητικές άρχες και κατασκευές τού «παραδοσιακού φρούδισμού» πού έπιχειρεί ή Ντολτό τήν χαρακτηρίζουν ώς λιγότερο

κονφορμίστρια από τήν Άννα Φρόουντ (Anna Freud), τήν κόρη τού πατέρα τής ψυχανάλυσης, ή δοπία είχε κι αύτη άσχοληθεί συστηματικά μέ τήν ψυχαναλυτική θεραπεία τῶν παιδιῶν.

Η γνωριμία της μέ τόν P. Λαφόργκ (P. Laforgue) στίς άρχες τής δεκαετίας τού 1930, (μέ τόν δποιού δικανε και τήν ψυχανάλυσή της), τόν Ρίσον (Richon), τήν Μοργκενστέν (Morgenstern) άλλα και ή κλινική της έμπειρια σέ παιδιατρικά νοσοκομεία όπως τό Vaugirard και τό Enfants-Malades στό Παρίσ, δημιούργησαν τό πλαίσιο πού τήν ώθησαν νά στρέψει τό θεωρητικό τής ένδιαφέρον στή δόμηση και λειτουργία τού παιδικού ψυχισμού, καθώς έπιστης και νά είσαγαγει τή φρούδική θεωρία, έστω και άπτυπα, στή νοσοκομειακή ίατρική, πρόν δικόμα άπό τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ή Ντολτό άσχολήθηκε κυρίως μέ τήν παιδική ψυχώση (ή πιό γνωστή άναλυσή τής ήταν ή περιπτωση τού Ντομινίκ πού κυκλοφόρησε μέ μεγάλη έπιτυχία στή Γαλλία το 1971) ένω άνεπτυξε έντονη δραστηριότητα στήν δργάνωση και τή λειτουργία ειδικών χώρων ψυχοθεραπευτικής ένασχόλησης μέ τά παιδιά έξω άπό τό αύστηρα νοσοκομειακό θεσμό. Τό «πράσινο σπίτι» (1979) και τό σχολείο τής Neuville (1973) άποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα τής μέριμνας τής γιά τίς πολυποίκιλες πτυχές και άναγκες τής παιδικής προσωπικότητας. Τό σχολείο τής Neuville, είναι τό άποτέλεσμα ένός τολμηρού σχεδίου έφαρμογής έκπαιδευτικῶν προγραμμάτων βασισμένων στήν ψυχαναλυτική θεωρία. Ή Ντολτό παρουσιάζει στήν «αύτοπροσωπογραφία τής» τό «πράσινο σπίτι» ώς έξης:

«Ήταν κάτι τό άνεπίσημο (...) Δέν μπορεῖ νά δριστεῖ ώς αύτό πού είναι, έκτός κι αύτό τό θεωρήσουμε, όπως λέω έγω, κάτι άντιστοιχο μέ τό στεγασμένο τμῆμα τού δημόσιου πάροκου, όπου οι γονείς μπορούν νά πηγαίνουν νά ξεκοινώσουνται και τά παιδιά τους νά παίζουν μεταξύ τους. Τόπος διλωσιδίολου άνεπίσημος, άλλα όπου τό προσωπικό πού ύποδεχεται τούς άνθρωπους έχει κάποια ψυχαναλυτική κατάρτιση (...).

Στό διδύλιο αύτό, πού κυκλοφόρησε πρόσφατα στά έλληνικά, δ άναγνώστης παρακολουθεί μά συζήτηση άναμεσα στόν Άλεν Μανιέ (Alain Manié) και τή Φρανσουάς Ντολτό κατά τή διάρκεια τής δοπίας ξεδιπλώνεται τό παρελθόν τής ψυχαναλύτριας. Πρόκειται γιά ένα διάλογο, δ όποιος παράγει ίδιαίτερες νοητικές, έρμηνευτικές και ψυχολογικές συνθήκες γιά τήν άναλυτασκευή αύτού τού παρελθόντος, αφού οι συμμετέχοντες σ' αύτόν φέρουν άναγκαστικά και τήν ίδιοτητα τού ψυχαναλυτή. Μέ ποιο τρόπο έπηρεάζεται ή άναμνημόνευση τῶν γεγονότων τής ζωῆς τής Ντολτό όπαν αύτή γίνεται μέ τή δοήθεια ένός ψυχαναλυτή; Μέ ποιούς δρους συστήνεται ένας άφηγματικός λόγος ό δοποιος περιβάλλεται διαρκώς άπό μιά

σημασιοδότηση ψυχαναλυτικού τύπου; Πόσο άπελευθερωτικά, ή αντίστροφα, πόσο άναστατικά δρᾶ ή παρουσία τού άλλου, τού ψυχαναλυτή, στήν άναπλαση τῶν άναμνήσεών της καί στήν υποκειμενικοποίηση τοῦ παρελθόντος της;

Κατά τή γνώμη μου, δλα αύτά τά έγγενη χαρακτηριστικά αυτῆς τῆς άφήγησης προσδίδουν στό βιδλίο ένα πρόσθετο ένδιαφέρον διαφοροποιώντας το άπο τό είδος τῆς ίστοριογραφικής πηγής πού δύναμεται διογραφία. Τό κείμενο αύτό δέν έχει τά χαρακτηριστικά μιᾶς πειθαρχημένης καί φορμαλιστικής μαρτυρίας. Ή ένδολογική καλαρρότητα τού λόγου τῆς Ντολτό συμβάλλει σέ μιά συνειδητή έλευθερία έπιτυγχάνοντας έτσι μάν αισθητική διάσταση πού άγγιζει τό μυθιστόρημα. «Ο πως τονίζεται καί στό διπισθόφυλο τού βιδλίου τό κείμενο αύτό διαβάζεται σάν μυθιστόρημα μιᾶς ζωῆς.

Τη Ντολτό μιλά γιά τά παιδικά της χρόνια, γιά τήν οίκογένειά της, γιά τή γνωριμία της μέ τό φρούδισμό, γιά τή ψυχαναλυτική της διαδρομή. Ο άναγνώστης συναντά τήν πορεία ζωῆς ένός άνθρωπου έπιμονου καί άτιθασου, ένός άνθρωπου πού έχει άναπτυξει πρώμα τήν ίκανότητα τῆς έπικοινωνίας καί τού διεισδυτικού δλέμματος, πρώμα γιατί αύτά τά χαρίσματα δυσκόλεψαν τήν παιδική της ήλικια κάνοντας τήν μή-αποδεκτή άπό τό στενό της περιβάλλον. Αύτός ο άνθρωπος δρίσκεται, άπό τά πρώτα χρόνια τῆς ζωῆς του, σέ μιά διαρκή άναμέτρηση, σέ μιά διαρκή μάχη. Άναμέτρηση μέ τή δίνη τῶν δύο πολέμων, άναμέτρηση μέ τό οίκογενειακό πένθος καί τό συναίσθημα τῆς άπουσίας τού άλλου, άναμέτρηση μέ τή νεύρωση τῆς μητέρας της, άναμέτρηση μέ τούς έπικοινωτές της.

Ο χαμηλότονος τρόπος άφήγησης τῆς Ντολτό μέ τά έντονα χιουμοριστικά στοιχεῖα άναδεικνύει τήν άπαίτησή της ν' άποφύγει δποιαδήποτε τάση (αύτο)-μυθοποίησης. Παρουσιάζει τά γεγονότα τῆς ζωῆς της περισσότερο ώς διωμένες μορφές μιᾶς καθημερινότητας, έστω καί άν οί ίδιομορφίες αύτῆς τῆς καθημερινότητας τήν οδήγησαν στήν ψυχαναλυτική της έμπειρια, παρά ώς πράξεις ήρωισμού ή ώς οημαντικές τομές μέσα στό χρόνο. Ό άναγνώστης αύτού τού βιδλίου δέν θά «γνωρίσει» έναν άποστεωμένο ήρωα άλλα μιάν έξαιρετικά ένδιαφέροντα προσωπικότητα ή δποία μπορεῖ καί ίπερδραΐνει τήν άτομικότητά της άκομα καί άπαν πρόκειται ν' άντιμετωπίσει τόν ναρκισσιστικό της έαυτό, όπως αύτό συμβαίνει στή διάρκεια αύτῆς τῆς συζήτησης.

Η Φρανσουάς Ντολτό δέν άφηγείται όμως μόνο τήν ίστορία της. Κομίζει ένδιαφέροντας πληροφορίες γιά τά ψυχιατρικά-ψυχαναλυτικά δρώμενα τῆς έποχής της, δημοσιοποιεῖ γεγονότα πού συνέβησαν στίς γαλλικές ψυχαναλυτικές κινήσεις καί καταθέτει τίς προσωπικές της έκτιμήσεις οί δποίες μπορούν ν' άποτελέσουν δυνάμει καί ένα έρμηνευτικό κριτήριο κατανόησης τού ψυχαναλυτικού τοπίου τῆς περιόδου στήν δποία άναφέρεται καί ή δποία χαρακτηρίζεται άπό τήν καταλυτική παρουσία τού Ζάκ Λακάν.

Γιά πολλούς μελετήτες, όπως π.χ. ή Έλιζαμπέτ Ρουντινέσκο πού έχει συγγράψει δύο οημαντικούς τόμους γιά τήν ίστορία τῆς ψυχανάλυσης στή Γαλλία (1994), ή Ντολτό καί δ Λακάν οηματοδοτούν τίς έξελίξεις στό γαλλικό ψυχαναλυτικό κίνημα, άπό τό 1950 καί μετά, καί άναγνωρίζονται ώς οί πιό οιζοσπαστικές έκφρανσεις τῆς ψυχαναλυτικής ίστορίας τῆς Γαλλίας άλλα καί τής Εύρωπης. Γιά παράδειγμα, ή Φρ. Ντολτό πρωτοστάτησε στό μεγάλο σχίσμα τῆς Société de Psychanalyse de Paris (SPP) τό 1953, τό δποίο πέρα άπό τή πολυδιάσπαση τού γαλλικού ψυχαναλυτικού κινήματος άπεγκλώδισε τό ψυ-

χαναλυτικό πεδίο άπό όρισμένες «παραδοσιακές» παραδοχές, έπιτρέποντας ταυτόχρονα τή διάνοιξη νέων θεωρητικῶν έπεξεργασιῶν. Άκολούθως ή Ντολτό ήταν άπό τούς πρωτεργάτες μαζί μέ τούς Ντανιέλ Λαγκάς (Daniel Lagache), Ζιλιέ Φαβές (Juliette Favez) καί Ζάκ Λακάν τής ίδρυσης τῆς Société Française de Psychanalyse (SFP). Τό 1963 έπίσης έκδιώχτηκε, μαζί μέ τόν Λακάν, άπό τήν Διεθνή Ψυχαναλυτική Έταιρεία άφού κατηγορήθηκε, όχι γιά τή διάρκεια τῶν άναλυτικῶν συνεδριῶν όπως έγινε μέ τόν Λακάν καί τή χρονική άσταθεία τους, άλλα γιά «άντι-κονφορμισμό», γιά τή συμμετοχή της στό Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόδμα καθώς καί γιά τό άπι ήταν «γιουγκιανή». Στούς κόλπους τῆς Διεθνούς Ψυχαναλυτικής Έταιρείας, ή Ντολτό ήταν μιά παρουσία άμφιλεγόμενη στήν δποία άσκητηκε εντονη κριτική, (χαρακτηριστικό παράδειγμα άποτελεῖ καί ή έπιπληξη πού τής έκανε στό συνέδριο τού 1963, δ Ντ. Βουνίκοτ (D. Winnicott) γιά τό άπι δέν άκολουθει πιστά τούς κανόνες στή διαδικτική ψυχανάλυση), γεγονός πού ίσως νά δφείλεται, όπως τονίζεται καί άπό τήν ίδια. στό άπι ήταν άναλυμενη τού Λαφόργκ. Τό 1964 τέλος, γιά νά κλείσουμε τήν σύντομη αύτή διαδρομή της στούς ψυχαναλυτικούς θεσμούς, θά συμμετάσχει στό δεύτερο σχίσμα τό 1964 καί θά ίδρυσει μαζί μέ τόν Λακάν τήν Ecole Freudienne de Paris (EFP). Έκει θά άφοσιωθει στήν παιδική ψύχωση όπου, σέ συνεργασία μέ τήν M. Μαμμονί, θά δργανώσει καί άντιστοιχα σεμινάρια.

Πολλά άπό τά παραπάνω γεγονότα παρατίθενται άπό τή Φρανσουάς Ντολτό μ' ένα ευγάλωττο τρόπο καί μιά διάθεση κριτικής άποτύμησης στό έν λόγω βιδλίο. Περιγράφει καί άποδομει, σέ πολλά σημεῖα τού κειμένου, τούς ψυχαναλυτικούς θεσμούς άλλα καί τήν ίδια τήν κατασκευή τής είκόνας τού ψυχαναλυτική. Είναι χαρακτηριστικά τά λόγια της σέ κάποιο σημείο τού κειμένου δταν περιγράφει τούς ψυχαναλυτικές: «Παραξενεύδομιν δλέποντας άνθρωπους τόσο ψεύτικους, τόσο σφιγμένους μέσα στό ναρκισσισμό τους, πού φοβόντουσαν νά ξήσουν».

Η έντύπωση πού δίνει ή Ντολτό δταν άφηγείται τήν ψυχαναλυτική της ίστορία είναι άπι δέν δξιώνει, ούτε άπό τήν ίδια ούτε άπό τούς άναγνωστες της, τήν έποπτεία τῶν έσωτερικῶν συνθηκῶν τού ψυχαναλυτικού κινήματος, δέν είναι αύτός έξ αλλου άπό τός τού βιδλίου. Η αύτοποσωπογραφία μιᾶς σημαντικής ψυχαναλύτριας όπως είναι ή Ντολτό, άποτελεῖ μιά άναφορά πού έπιτρέπει άναστοχαστικές δράσεις γιά τό ίδιο τό ψυχαναλυτικό κίνημα. Μία ψυχαναλύτρια πού διώνει τήν ίστορία της μέσα από μιά διαρκή άλληλεπίδραση μέ τό κείμενο καί τίς ίδρυτικές κατευθύνσεις τού Φρόντη καί τούς ψυχαναλυτικούς θεσμούς καί τήν συμβαλοποιεί μέσω τής έκφρασης ένός δημόσιου λόγου μπορεῖ νά μήν διεκδικεῖ τήν «Αλήθεια» άποτελεῖ, πάντως, ένα έγκυρο δείγμα τῶν θεσμικῶν ψυχαναλυτικῶν μηχανισμῶν καί τῶν ένδογενῶν πολιτικῶν-πολεμικῶν προσβλητικῶν πού άναπτύχθηκαν στήν ίστορία τῆς ψυχανάλυσης. Ή Ντολτό συγκροτεῖ μιά άπό τίς έκδοχές τής δημόσιας κατασκευής τού ψυχαναλυτικού πεδίου άναπαριστώντας πρωταρχικά τήν πολιτική διάσταση τής προδόληματικής τού ψυχαναλυτικού ύποκειμένου.

Τελειώνοντας τούτη τή παρουσίαση θά ηθελα νά τονίσω άπι τό βιδλίο αύτό, άνεξάρτητα άπό τά έννοιοιογικά-έρμηνευτικά έργαλεια πού θά χρησιμοποιήσει κανέις διαβάζοντάς το, πραγματεύεται τούς έρους κατασκευής τής άτομικότητας τής Φρανσουάς Ντολτό καί τού διαρκούς προτάγματός της νά γίνει τό «δρών» ύποκειμένο τής ίστορίας της.

ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΒΟΤΣΗ «ΜΑΚΕΝΤΟΝΤΣΕΤΟ»

Έκδόσεις Πλέθρον, 1998

της Μαρίνας Μαρόπουλου

Eπεσαν διαιριά νά κομηθοῦν ἔτσι ὅπως ἡσαν χωρίς νά διγάλουν ροῦχα καί παπούτσια, κι ἀμέσως διαιρύνται τούς πῆρε δύπνος, δύπνος τοῦ δικαίου. Τά πολυθασανισμένα καί κουρασμένα τους κορμιά δέν είχαν ἀνάγκη ἀπό πολλές διατυπώσεις. «Οπως ὅλη ἡ ζωή τους, ἀπλός καί σχεδόν μηχανικός ἦταν δύπνος τους. Δέν τούς ταΐζαν πολλά ὄνειρα, οὔτε τή νύχτα οὔτε τή μέρα. Βαριοί δραδυκίητοι, μονοκόμματοι, ψυχροί, δύσπιστοι καί ἐπιφυλακτικοί καθώς ἡσαν θά νόμιζε κανείς πώς τούς δημιούργησε ἡ θεία Πρόνοια μόνο καί μόνο γιά νά κάνουν τή γῆ καί τίς γυναίκες τους νά γεννούντονταν ἔνα είδος φτηνά καί δυνατά ρομπότ». (Γ. Μόδη «Ο γερό-Μῆτρος» 1935).

«Οι Σλαύοι είναι φαιότριχοι καί ξανθόχροοι, ἔχουν δέ κυανούς δόφθαλμούς. Οι "Ελλήνες" ἔχουν σκούρα μαλλιά, καστανό χρῶμα καί σπινθηροβούντες δόφθαλμούς. Οι Σλαύοι είναι φραδοπρόσωποι, παχείς καί κάπως ἀκομψοί. Οι "Ελλήνες" είναι εὐκαμπτοί, λιγνοί, εὐστροφοί καί χαρίεντες. Τά ἄδια χαρακτηριστικά πού ἀποθαυμάζομεν εἰς τά δροχαῖα ἀγάλματα ἔξακολουθεῖ νά παράγει ἡ φύσις ἐντός τῆς Ελλάδος. Αἱ διανοητικά ποιότητες τῶν δύο φυλῶν είναι ὥσαύτως καταφανῶς διαφορετικά. Ο "Ελλην" είναι ζωηρός, γρήγορος εἰς τήν ἀντίληψιν, ἐπιδέξιος, εὐφραδής, πολυπράγμων, ἀνυπόμονος διά νεωτερισμόν. Ο Σλαύος δραδύς, ἀπαθής, δυσκόλως δέ ἐγείρεται τό ἐνδιαφέρον του δι' ὅ, τιδήποτε δέν ἀφορᾶ εἰς αὐτόν ἀτ' εὐθείας». (Απόστασμα ἀπόψεων τοῦ καθηγητῆ Ιστορίας Θεόδωρου Μανούση (καταγόμενου ἐκ Σιατίστης) ὅπως αὐτές ἐκτίθενται στό ἀρθρο τοῦ Γιάννη Τόζη «Σιατιστινά» στό περ. Μακεδονικά τ. 2, 1941-42, σ. 329).

Ἡ ἀπόσταση πού χωρίζει τόν χρόνο τῶν δύο αὐτῶν παραθεμάτων ὡς κειμενικῶν γεγονότων ἀπό τόν ἀφηγηματικό χρόνο τοῦ βιβλίου γιά τό διοῖο γίνεται σήμερα λόγος ἐδῶ, είναι μικρή. Μόλις δέκα χρόνια ἀπόσταση ἀπό τό πρώτο, σχεδόν διμόρφονς μέ τόν δεύτερο. Τά ἀποστάσματα αὐτά δέν προτάσσονται παρατακτικά προκειμένου νά «χρεωθοῦν» ὡς ἀπόψεις, στά συγκεκριμένα ὑποκείμενα-συγγραφεῖς τους. Ή πράξη τοῦ ιστορεῖν ἡ τουλάχιστον μιά δρισμένη ἀντίληψη γι' αὐτήν, ἔχει πάψει ἀπό καιρό νά ἐγκατοικεῖ σέ κριτήριο πού ἀποζητᾶ τόν ἀνθρωπο ὡς ὑποκειμενικότητα καί ὡς ἡθική δυνάτητα, προκειμένου νά ἀποδώσει προσωποποιημένο καί μονοσήμαντο δίκαιο καί ἀδικο. "Αν ἀποζητᾶ καί ἀνευρίσκει τόν

ἄνθρωπο τοῦτο γίνεται μέσα σέ μία ἐντελῶς διαφορετική προβληματική γιά τήν ὁποία πολλά θά εἴχαμε νά ποῦμε μέ τήν εὐκαιρία αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.

Πρός τό παρόν ἄς ἐπιστρέψουμε στά δύο ἀποστάσματα. Όλόγος τῆς ἀνάγνωσής τους δένειναι τόσο γιά νά τίς διαφεύσουμε ώς κατασκευές ἐμφροδύμενες ἀπό ἀρνητικά στερεότυπα σέ σημεῖο πού θυμίζουν τά σφάλματα και τούς τρόπους μέ τούς δοπίοντας ἀντιμετώπισε τήν κατηγορία τῶν ίθαγενῶν ἡ δυτική ἀποκιακή ιστοριογραφία τοῦ 19ου αι. Είναι κυρίως γιατί μέσα σ' αὐτές ἀποτυπώνεται ἔνα ἰδιαίτερο κλίμα, μέσι στό διοῖο γιά πρώτη φορά ἔγινε δυνατή ἡ ἀντικειμενοποίηση μιᾶς πραγματικότητας ὡς ἐμπειρικοῦ γεγονότος. Πρόκειται γιά τήν ἴδια πραγματικότητα πού ἀποτελεῖ τήν ἀνάφορά τοῦ συγκεκριμένου κόσμου τοῦ βιβλίου τοῦ Πέτρου Βότση. Ο ἴδιος δέν ἀπασχολεῖται μέ τήν διάφευσή τους. Άκυρωνται τούς ἴδιους τούς δρους δυνατότητάς τους. Καί νά πῶς. Ή φωνή πού ἀναδύεται ἀπό τό βιβλίο ἀντό ἐπιλέγει νά δεῖ και νά μιλήσει γιά τά πράγματα νίοθετώντας τήν διπτική τῆς πρωτοπόσωπης παιδικῆς ματιᾶς. Επιλογή πολυλειτουργική στήν οἰκονομία τῆς συγκεκριμένης ἀφήγησης τό μέσα-ἀπό-τά-μάτια-ένός-παιδιοῦ λογοτεχνικό τέχνασμα. Καί προπαντός ἀναγκαία. Θα μιλήσουμε γι' αὐτό. Σ' ἔνα πρώτο ἐπίπεδο ἡ ἀξία της ὡς εὐρήματος είναι προφανής. Από τήν ἀφηγηματική θέση τοῦ παιδιοῦ γίνεται δυνατός διακριτικός ἀντίλογος στήν ήγεμονική ματιά και τήν ἀφ' υψηλοῦ θέαση, τό προϊόν τῶν δοπίων δρίσκεται τόσο ἐντονα κατατεθειμένο μέσα στά προηγούμενα παραθέματα. Νομιμοποιεῖ τήν τρυφερότητα και ἡ πιότητα ὡς κλίμα, νά κυριαρχήσει στήν ἐπιφάνεια, στήν ἐπιδερμίδα τούτης τῆς γραφῆς. Η ἀναστοχαστική δραστηριότητα μπορεῖ ἔτοι νά ἐνδύνθει τό σχῆμα τῆς ἀνάμνησης και νά ἀφηγηθεῖ τήν περιπτέτεια τῆς δικῆς της ἀναζήτησης, νά καταθέσει τήν δική της μαρτυρία, ὡς μαρτυρία μιᾶς ἐμπειρικῆς πραγματικότητας.

Σ' ἔνα δεύτερο ώστόσο ἐπίπεδο ἡ χρήση τοῦ ἀφηγηματικοῦ παιδικοῦ πρωτοπόσωπου κρύβει μάν ἀπορία πού λειτουργεῖ ὑπονομευτικά ὡς ἀμφιστημία και πού ἐπιζητᾶ μάν ἀποκρυπτογράφηση. Από τήν θέση τοῦ ἀναγνώστη θά ηθελα νά σάς ἐκθέσω τήν ἀπορία αὐτή καταδεικνύοντας, στό μέτρο τῶν δικῶν μου δυνατότητων, τήν ἀναγκαιότητα ἐνός ἰδιαίτερου ἀνοίγματος κατά τήν πράξη τῆς ἀνάγνωσης αὐτοῦ τοῦ φαινο-

μενικά άπλούς βιβλίου πού θά δξιοποιούσε δημιουργικά τίς —σκόπιμες— άμφισημές του καί θά δικαιώνε τίς άντιφάσεις του ώς νόημα.

Από τήν θέση ένός παιδιού μιλᾶ τό ύποκείμενο·φορέας αύτοῦ τού λόγου, έκμεταλλευόμενο τό άδιαμόρφωτο καί άνολο·κλήρωτο τής παιδικής αύτοσυνείδησης, τό άτελές τής ούσιας του, προκειμένου νά έστιάσει τήν προσοχή σέ άλλες προτεραιότητες, σέ άλλες πρωταρχικότητες. Τά μάτια τής ψυχῆς του νά φωτίσουν χώρους αισθήματος πού δρίσκονται έκτοπισμένοι στήν σκοτεινή πλευρά άπό τήν ώριμη συνείδηση.

Μέσα άπό τήν λεπτομερή περιγραφή τῶν κοινωνικῶν καί οίκονομικῶν ὄψεων τής ζωῆς ένός διευρυμένου νοικοκυριοῦ (αύτοῦ πού ἀστοχα καί μέ εἴνων ἀρνητική φόρτιση ή ἐλληνική ἀγροτική βιβλιογραφία ἀποκαλεῖ ζάντρονυγκα) νά ἀναδυθεῖ ή δητολογική προτεραιότητα τοῦ συλλογικοῦ ἔναντι τοῦ ἀτομικοῦ.

Σκληρά τά χρόνια τοῦ ἐμφυλίου καθώς τά σπίτια γεμίζουν τρύπες καί ἀπουσίες. Ή συνοχή καί ή ἀλληλεγγύη τῆς διάδαστος ἐπουλώνει συναισθηματικά κενά, πασχίζει νά κρατήσει τήν τάξη τοῦ κόσμου. Μιά τάξη κόσμου δπου ή δουλειά καί ή ἀξιούντη πάνω στή γῆ ἀποτελοῦν τό μοναδικό ἀξιολογικό κριτήριο γιά τήν ἀποτίμηση τοῦ ἀνθρώπου, μέ τό μέτρο τοῦ μόχθου πού ἀπαιτεῖται άπό ἔνα συγκεκριμένο είλος καί ἔνα συγκεκριμένο τρόπο ζωῆς προκειμένου νά ἀχθεῖ σέ πέρας τό ἀπλό αἰτημα τῆς ἐπιβίωσης. (Πόσο δύσκολη ὑπόθεση! Τόση δουλειά! Καί τόση ἀγάπη γιά τή γῆ σ' ἔνα τόσο ἀβέδαιο ἰδιοκτησιακό καθεστώς!). Τό βιβλίο θά μᾶς ἔξοικεισι μέ μιάν ἀλληλην φυσιολογία, μέ μιάν ἀλληλην κοινωνιολογία δπου τά ἀνθρώπινα αισθήματα ἀγκαλιάζουν ἐξ ἵσου καί τά πλάσματα τῆς γῆς καί τοῦ οὐρανοῦ —τοῦτα πάντοτε προσωποποιημένα— καί πού δ φυσικός κόσμος είναι ἔναν σύμπαν τρυφερότητας. Μικρόκοσμος κι ὡστόσο ἀπέραντος ἀφοῦ τό καθετί ἔχει μέσα είναι ἀπειρο μέσα στήν πολυσημία του. Ἐτοί καί ή ἀγροτική δουλειά, οίκονομική καί κοινωνική ἀνάγκη, καί ταυτόχρονα τελευτογύια πού σηματοδοτεῖ τόν κύκλο τῆς ζωῆς καί δίνει ταυτότητα στό χρόνο. Ἐνας κοινωνικός κόσμος στόν διόποιον οι κατηγορίες τοῦ δημοσίου/φανεροῦ - ἴδιωτοκού/κρυψοῦ ἔχουν διασαλευθεῖ, μᾶς πού ἀδω καί οί πιο αὐστηρά ἴδιωτικές — αύτές πού ἀποκαλούμε ἀπόκρυφες — λειτουργίες ἐπιζητούν γιά τήν ἐκτλήρωσή τούς πλαίσιο κοινωνικό.

Ἡ φωνή τοῦ βιβλίου μιλάει ώς παιδί, ἵσως γιατί πιά μόνο στήν παιδική ἀθωότητα ἐπιτρέπεται καί συγχωρεῖται νά ἀνακαλεῖ στό νοῦ κάποια πολύ ἀπλά καί βασικά πράγματα.

Οπως γιά παράδειγμα τό διτί ή ἀπόκτηση ταυτότητας δέν προκύπτει ώς ἐφαρμογή ή υιοθέτηση στόν προσωπικό στοχασμό ἀναλυτικῶν/λόγιων κατηγοριῶν —πού πεδίο ἐφαρμογῆς γιά κάπι τέτοιο σέ μιά περιοχή δπου τά ἔθνη σχηματίστηκαν καί συνεχίζουν νά σχηματίζονται ἐν πολλοῖς, ἀπό πολιτικά ἐνορχηστρωμένες καί ἀπό διεθνεῖς συνθήκες καί παρεμβάσεις μεσολαβημένες, πληθυσμιακές μετατοπίσεις! (Γι' αύτό «καλά λένε οι γεροντότεροι· στά σύνορα μή στήνεις σπιτικό καί νοικοκυριό, στά σύνορα φτιάξε σπίτι ἀπό ὄχυρο» μᾶς ὑπενθυμίζει τό βιβλίο). Ὁτι τούτη δέν είναι ἔνα ούσιοκρατικό δεδομένο, δέν προκύπτει ἀπό ἔναν δρισμό ἀλλά ἀπό μία διαδικασία ἴδια καί δμοια μ' αύτήν τήν ἴδια τήν παραγωγή καί τήν ἀναπαραγωγή τῆς ζωῆς, ὑπαρκτή μέσα στόν δρίζοντα τής δικῆς τῆς ὑλικότητας, μέσα στό δικό της κύκλο ἀπ' δπου πρωταρχικά μεταδίδεται ή πρώτη αἰσθηση τοῦ ἀνήκειν.

Καί τό παιχνίδι; Ἀλήθεια πόση λεπτή εἰρωνεία! Τοῦτο πρω-

τοστατεῖ στή διαδικασία τῆς εὐρύτερης κοινωνικοτοίησης. Συμβολίζοντας καί θεσμίζοντας τό πραγματικό, ἀνασημειολογώντας τά ὑπολείμματα τῶν πολεμικῶν ἀναμετρήσεων, οἰκειοποιούμενό τήν ἴστορία — δηλαδή τά πάθη καί «τ' ἀνακατώματα» τῶν μεγάλων—. Πῶς ἀλλιώς ἀφοῦ σάν παιδικό παιχνίδι φαντάζουν οί κατηγοριοποιήσεις τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ καί ἀντίστοιχες χρήσεις τους στόν κόσμο τῶν μεγάλων;

Καί δοιά ἀνατροπή! Στόν ἑωθινό τής πρώτης ὁριμότητας, δό φόδος. Ὁ φόδος τής ἀνάμνησης καί ή ἀνάμνηση τοῦ φόδου τῆς πρώτης ἐπαφῆς μέ τό σχολείο. Η στιγμή καί ή εὐκαιρία τῆς εὐρύτερης ἔνταξης νά σηματοδοτεῖται ἀπό ἀρνητή, ἀπόρριψη, γελοιοπόίηση, περιφρόνηση. Η στιγμή δηλαδή που φυσιολογικά ξεκινά ή θετική κατάφαση ἔαυτοῦ, ἐδῶ παραπέμπει σέ κάτι·πού·δέν·είναι. Ὁ «ἄλλος» καί μαζί του ή χειρονομία τοῦ ἀποκλεισμού ἔχουν προηγηθεῖ.

Εὔγλωττα καί εὐλογα λοιπόν ή φωνή τοῦ βιβλίου αύτοῦ χαμηλώνει. Θά σωπάσει ἐντελῶς καθώς τό παιδί·μάρτυρας, τό παιδί ώς μάρτυρας περούναι τή διαβατήρια τελετή πρός τήν ἐφηβεία. Ο κύκλος τῆς παιδικότητας (ο κύκλος τῆς λαλιᾶς τῆς ἀθωότητας) κλείνει μέ μιά τελετή ἐπώδυνη τήν δοίαν ὁρίζει ή πράξη ένός ξεριζωμοῦ —ή ἐγκατάλειψη τοῦ χωριοῦ καί ή ἐγκατάσταση στήν πόλη— ἐκεῖ ὅπου ὑπήρχε ή προσδοκία πώς, κατά τήν ἔκφραση τῆς ἐποχῆς, «τό κλίμα θά ἡταν καλλίτερο». Σάν τόν Ἀνταύ, ή πρωταγωνίστρια παιδική τρυφερότητα θά δουιθαθεῖ. Δέν ἔχει γλώσσα νά μιλήσει γιατί δέν ἔχει γῆ νά ακούμπτησει, νά πάρει δύναμη νά συνεχίσει. Σιωπά γιατί ἔχει γίνει ἀ·τοπή. Νά δμως πού ἀντή ή σιωπή καί τούτη ή ἀ·τοπία ἔχουν τά ύλικό τους χνάρι στό τοπίο τοῦ κειμένου. Ή ἀπτότετά τους, ή δρατότητά τους ἀποτυπώνονται ώς σημεία καί στό σημεῖο πού αύτές συναντοῦν, φανερά, τήν σιωπή καί τήν ἀπουσία τοῦ κενοῦ ένός ἀλλού προσώπου. Πρόκειται γιά τό κενό πού μένει στήν θέση ένός ἀλλού ἀναγκαστικά ἐκπατρισμένου στήν ἐνδοχώρα γειτονικῆς χώρας, τοῦ ἀπόδημου ξάδελφου. Μιά ἀπουσία πού κρυφοδιασώζεται ώς παρουσία μέσα στήν ἀφιερωματική ἀναφορά τοῦ βιβλίου. Ἐνα πρόσωπο πού ἐμφανίζεται, μέσα στήν ἀνυπαρξία του —σιωπήλο καί ὡστόσο παρόν σ' αύτόν τόν κόσμο πού ἔγινε βιβλίο. Τόπος συνάντησης καί τῶν δύο τό χάσμα τῆς ωραγῆς τό γεμάτο ἀπό τίς στάχτες αύτοῦ τοῦ κενοῦ πού δμως —τί περίεργο; — καίνε ἀκόμη καθώς τίς πιάνουμε στά δικά μας χέρια.

Θά μπορούσε κανείς νά σταθεῖ καί νά πει πόλλα γά τόν πλούτο τῶν ἐνθογραφικῶν στοιχείων πού περιέχονται καί διασύνονται στό κείμενο αύτό. Γιά τήν ἀφορμή πού προσφέρει σ' δόσους μελετοῦν αύτό πού λέγεται προφορική ἴστορία νά προσεγγίσουν καί νά ψαύσουν τά πολλαπλά ἐπίπεδα τῆς μνήμης, τίς διαστρωματώσεις καί ἐπικαλύψεις της, τά ἡχηρά κενά καί τήν δική της χρονικότητα. Γιά τόν τρόπο δίωσης στό τοπικό μικρο-επίπεδο τῶν μεγάλων συμβάντων, όπως αύτά περούν μέσα καί μέσω τῆς μικροαφήγησης, γιά τήν συμπληρωματική ή ἀντιθετική σχέση τούτης τῆς τελευταίας πρός τίς ἐκάστοτε μεγάλες ἀφηγήσεις.

Ἐκτός δμως ἀπό ὄλα αύτά καί πρίν ἀπό ὄλα αύτά ἵσως θά ἔπειτε νά ἐπισημανθεῖ αύτό καθαυτό τό ἐκδοτικό ἐγχείρημα τούτου τοῦ βιβλίου, ώς γεγονός. Προμήνυμα ἀραγε μᾶς κάποιας γενικότερης ἀλλαγῆς; Χειρονομία ἀποκαλυπτική μᾶς ὀτομικῆς προσωπικῆς ἐκδοτικῆς εύαισθησίας καί μόνον; "Οπως καί νά ἔχει ἄς εὐαγγελισθούμε γιά τήν πρώτη καί ἄς εὐχαριστήσουμε τή δεύτερη ἀπό τή θέση αύτή. Σᾶς εὐχαριστώ.

Γιάννης Τζεριμᾶς, Ἐτοι λοιπόν θά πάμε ώς τήν ἄκρη; /
μικραίνοντας / μικραίνοντας / μικραίνοντας / ἔτοι θά πάμε ώς τήν ἄκρη τῆς ζωῆς μας;
(Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, Ραγισμένο ταμπούριο)

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΛΥΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΣ

(1936)

ΠΟΙΗΣΗ

Ραγισμένο ταμπούριο (1964-1966), έκδόσεις Χειρόγραφα
1991.
Υπό ξένην σημαία (1967-1987), έκδόσεις "Υψιλον", 1991.
Τά ποιήματα του Μανδαρίνου, περ. Σημειώσεις, τχ. 49,
1998.

ΔΟΚΙΜΙΟ

Αναφορές, έκδόσεις "Έρασμος", 1979.
Η «Ρωμιοσύνη» στόν Παράδεισο, έκδόσεις "Έρασμος",
1983.
Η έσχατη στράτευση, έκδόσεις "Υψιλον", 1985.

Μύθος και ποιητική του «ταξιδιοῦ», έκδόσεις "Έρασμος",
1990.

"Ανθρωπος στή θάλασσα, έκδόσεις "Υψιλον", 1995.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

"Εχει μεταφράσει δοκίμια τῶν Μπέλν, "Οργουελ, Λούκατς,
"Αρεντ, Χέλλερ, Στάινερ κ.ἄ.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Μαρτυρίες (1962-1964, 1965, 1966).
Προτάσεις (1971).
Σημειώσεις (1973 και ἐντεῦθεν).

I

περύληψη προηγουμένων

Συναντήσαμε τούς δρόμους αύτούς πρός δυσμάς τῆς ἐφηβείας
ὅταν ἡ μάχη είχε κριθεῖ χωρίς νά χάσουμε σταγόνα αἷμα
ἔτοιμο ἥδη μᾶς περίμενε τό φέρετρο καὶ τ' ὀλοκαίνουργιο κοστούμι
ἡ χειραφία τοῦ προϊσταμένου κι ὁ τελευταῖος ἀσπασμός τῶν φίλων
— τίποτα δέν ἀλλάζει πιά μέσα σέ τοῦτο τό τοπίο
ἡ λεκτοικό νεκροταφεῖο μ' εὐτυχισμένους νεκρούς κουρδισμένα τραγούδια
τίποτα δέν ἀλλάζει πιά
ἀποστηθίσαμε τή ζωή μας εὔκολο μάθημα
ξέρουμε ποῦ ἀρχίζει ποῦ τελειώνει

(ἄμμιος χωμένη μέσ στά νύχια νά σέ πονάει ξαφνικά σά φως πού σέ ξυπνάει τή νύχτα
ουτές ἀνέμου μέσ στό ἀκίνητο αἷμα, φάντασμα σημαίας λυγμός παλιοῦ χαρτοῦ μέσ στό συρτάρι
λόγια ἐνός ρήτορα παράκαρου φύλλα ξερά μέσα σέ πάρκα πού λησμόνησαν τήν ἄνοιξη)

ἀποστηθίσαμε τή ζωή μας, μελάνι καί χαρτί
μελάνι καί χαρτί
— μιά ἡχώ καλοκαιριοῦ μέσα σέ δέκα πούφια χρόνια

(Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, "Υπό ξένην σημαία", 1967)

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΛΥΚΙΑΡΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ο ΠΟΛΥΤΙΜΟΣ ΦΙΛΟΣ

τοῦ Μάρκου Μέσκου

Δέν θά ρθοῦμε. τά χρόνια τά κύματα μᾶς εἴδγαλαν ἀλλοῦ.

Γ.Λ.

Δέν χρειάστηκε νά ξεμεθύσει· ήταν μεθυσμένος πάντα.
Μ.Μ.

Ποιά ἀνάγκη ἄραγε ὥθησε τόν Κώστα Βούλγαρη νά χτυπήσει τήν πόρτα (σχεδόν ἀπόρρητα, σχεδόν συνωμοτικά) κάποιων σκεπτόμενων ἀνθρώπων, ζητώντας κείμενα γιά τόν Γεράσιμο, τόν Γεράσιμο Λυκαρδόπουλο;

Καί τί νά πεῖ ὁ ὑποφαινόμενος ὅταν, ἀπό τό μέσον σχεδόν τῆς δεκαετίας τοῦ '50, γνωρίζει φανερά-χρυσά, μέσα κι ἔξω τόν πνευματικό του κόσμο μέ δλες τίς ἀρετές και τίς ἀμαρτίες του; (Οἱ δευτέρες δέν ξέρω ἄν ὑπάρχουν, μά γιά τ' ἀνθρώπινα ἃς ἀναφέρονται, θά τό ηθελε και ὁ ἕιδος). Ή ὅλη δυσκολία ἔξαιτίας τῆς ἀδελφικῆς ἐμπλοκῆς πού μπλοκάρει και δέν ἐπιτρέπει τήν ψύχραιμη, τή λεγόμενη ἀντικειμενική θεώρησή του. Τή νηφάλια προσέγγισή του σχεδόν ἀπαγορεύει.

Τότε, ἀπό μέσα, τά δλίγα.

Παραδείγματος χάριν ἡ μόνιμη ἀναφορά του ὅταν στόν κύκλο τῶν γραπτῶν κρίσεων μου (πού προέρχονται, ἔστω, ἀπό ἄλλην ἐνορία) ἀναζητοῦν ἀναρωτώμενες τήν ἀνταπόκριση τῆς σκιᾶς του —κοντά δὲ Μάριος, δὲ Βύρων και δὲ Στέφανος, δὲ Ἀνδρέας και ἡ ἄφαντη Ρένα, δὲ Τάσος· δὲ καθείς μέ τόν κόσμο του και τή στιγμή του. (Μέχρι σήμερα, ἡ διάδα τῶν «Σημειώσεων» συμπλέει μέ τόν ἄλλον και μέ τή σεβαστή πνευματική ἀνεξαρτησία του).

Μά δ λόγος ἐδῶ γιά τόν Γεράσιμο, γι' αὐτόν, τώρα, τί λέξ:

Οἱ συγκεκριμένες δυσκολίες προέρχονται ἀπό τήν πλήρη κατάφασή μου πρός τό ἔργο και τό ταυτόσημο πρόσωπό του. Θέλω νά πώ τήν ποίησή του, τά δοκίμια του, τίς ἄψογες μεταφραστικές προσπάθειές του καθώς ὑπογραμμίζει ἡ Μαρίνα Μαροπούλου, τή μοναδική παρουσία του

στό κέντρο τοῦ περιοδικοῦ τῶν «Σημειώσεων». Στό ἕδιο μῆκος κύματος ὁ Ἔρασμος, ὁ ἐκδοτικός του (ἄς ποῦμε) οίκος πού προσπαθεῖ νά ὑποψιάσει τή νεοελληνική γραμματεία μέ ἀρχετά συμβαινόμενα, κάποιους αἰώνες τώρα, στόν γραπτόν λόγον τοῦ πνευματικοῦ παγκόσμιου βῆματος.

Εὐθεία ἡ πνευματική του ὅραση μαζί μέ δλες τίς ὑποψιασμένες σχετικότητες. Ο Γεράσιμος τοῦ ἀτόμου, τῶν μαζῶν, τῆς Ἐπανάστασης, τῆς Ἰστορίας και τῆς Ἐποχῆς του, τῶν ωργμῶν, τῶν ὕστατων στρατεύσεων, τῆς ματαιότητας, τῶν θετικῶν ἢ ἀρνητικῶν ἐκτιμήσεων ἀνάλογα, ὁ ἕιδος σάν ἀνθρωπος, θαρρεῖς ἀναλλοίωτος, ἐκτός τόπου και χρονού, ὁ Γεράσιμος τῆς ἐντιμότητας. Ο ἀνθεκτικότερος ἀπ' ὅλους μας στή μοναξιά. Ἐν πορείᾳ ἡ ἀναζήτηση τῆς οὐσιαστικῆς (ἀνθρώπινης) ἐλευθερίας στή σκέψη του.

Προτιμότερο λοιπόν ἐδῶ νά μιλήσω ἀπλά, χωρίς περιοριστικές εἰδικεύσεις ἡ ἀναλύσεις τοῦ κάθε τομέα πού ὑπηρετεῖ ἀφιλοκερδῶς μέ τόσες πνευματικές ἀρετές (σύν τό κοινού ποδάρι τῆς ζωῆς του). Οἱ δρόμοι ὀδιέξοδοι, τά ταμπούρλα ραγισμένα.

Γιά τό μέλλον, φαντάζομαι, τοῦ ἐνδεχόμενου ἐνδιαφερομένου ὑπάρχοι πολλή δουλειά.

“Ολα τ' ἄλλα (τά κοινά) πίσω νά πάνε:

Τά προσωπικά ἐννοώ, τό Χαλάντοι μέ τή λάμπτα στήν παράγκα, κάποια δημοσιεύματα σ' ἐφημερίδες και περιοδικά τῆς Ἐποχῆς ἐκείνης, δὲ Γκόρκου, δὲ Ἰστράτη, δὲ Μπαχτίν, δὲ Ντοστογιέρσου και δὲ Ἀϊζενστάτιν. Σέ λίγο δὲ Μανόλης Λαμπρίδης, δὲ Ἀντώνης Λαυραντώνης· λίγο παρέκει, και γιά διαφορετικούς λόγους δὲ καθείς, δὲ Στίνας, δὲ Στανίτσας, δὲ Καστοριάδης. “Ἄξονας, ἥδη σταθερός, και δὲ Κα-

ρυπάκης. Καί οι άνακαλυπτόμενοι άνυπόταχτοι Έπτανήσιοι πρόγονοι του. Δικές του φιλικές άναφορές οι συνομήλικοι του (σχεδόν) Νίκος Πανδής, Κώστας Κοβάνης, Θωμᾶς Γκρόπας.

Κάπου στό μέσον της δεκαετίας (ή πιό νωρίς;) τοῦ '60 τό μπάρκο του στά έμπορικά καράδια, ραδιοτηλεγραφητής στά τέσσερα σημεῖα τοῦ κόσμου μαζί με τά βιβλία πού άντικαθιστᾶ σέ κάθε έρχομό του· κάποτε ή πρόσκλησή του νά ζήσουμε στό Μεξικό. Τελικά, μετά από μιά δεκαετία, ή έπανενταξή του στήν «Ακτή» μέσω «Βαρκελώνης». Τά χρόνια πού ύψωθηκαν μπροστά μας καθώς «έλπιδα τήν έλπιδα χάσαμε τή ζωή», «σήμερα ξούμε κυτώντας τό ρολόι», «χτές άκόμα ημαστε έτοιμοι νά πεθάνουμε μαζί τους». —Αύριο; (Ποιό αύριον;)

Μοιραία θαρρεῖς στίζουν οι σκέψεις πρός τήν Ποίηση (πού κρύβει τά περισσότερα μά σημαίνει τά πιό πολλά): Ένδειξεις, παλμοί ύποχθνοι, σκιές και στάχτη, πιθανόν κάποια φωτεινά παιδικά μάτια λίγο παρέκει. Τό συνολικό του ήθος. Ό όπολογισμός (άν πρέπει) τοῦ δίου του. Η ζωή του πού άστραφτει άνεξαργύρωτη «ύψωμένη δεκαεννιά χρονῶ» —ἄλλοι θά μπουνε στή «ζωή» κι άλλους θά πάρει ό θάνατος νωρίς.

Τί άλλο πιό πέρα;

Μήπως «άνθρωπος στή θάλασσα»; Μήπως ή πολυέξοδη άνθρωποποίηση τοῦ ποιήματος «Αντισταθείτε» κατά Μιχάλην Κατσαρόν;

Η όποια άπαντηση μᾶλλον εύθυγραμμίζεται μέ τίς άμεσες-έμμεσες κειμενικές όμολογίες του. Στά άκανθώδη μυνοπάτια καιί ομως άκόμα ζῶν καιί ύπάρχων, δίχως «δημόσιο χῶρο», χωρίς «ζωντανή κοινωνική παρουσία», μέ άστεγη τήν «πτολιτική του έστια».

Είχε-έχει σέ άρκετούς στίχους δίκιο τό ποίημα γιά τόν Γεράσιμο Λυκιαρδόπουλο, άπό τά Καλιγάτα τής Κεφαλονιάς, καιί μέ άφορμή του.

IV

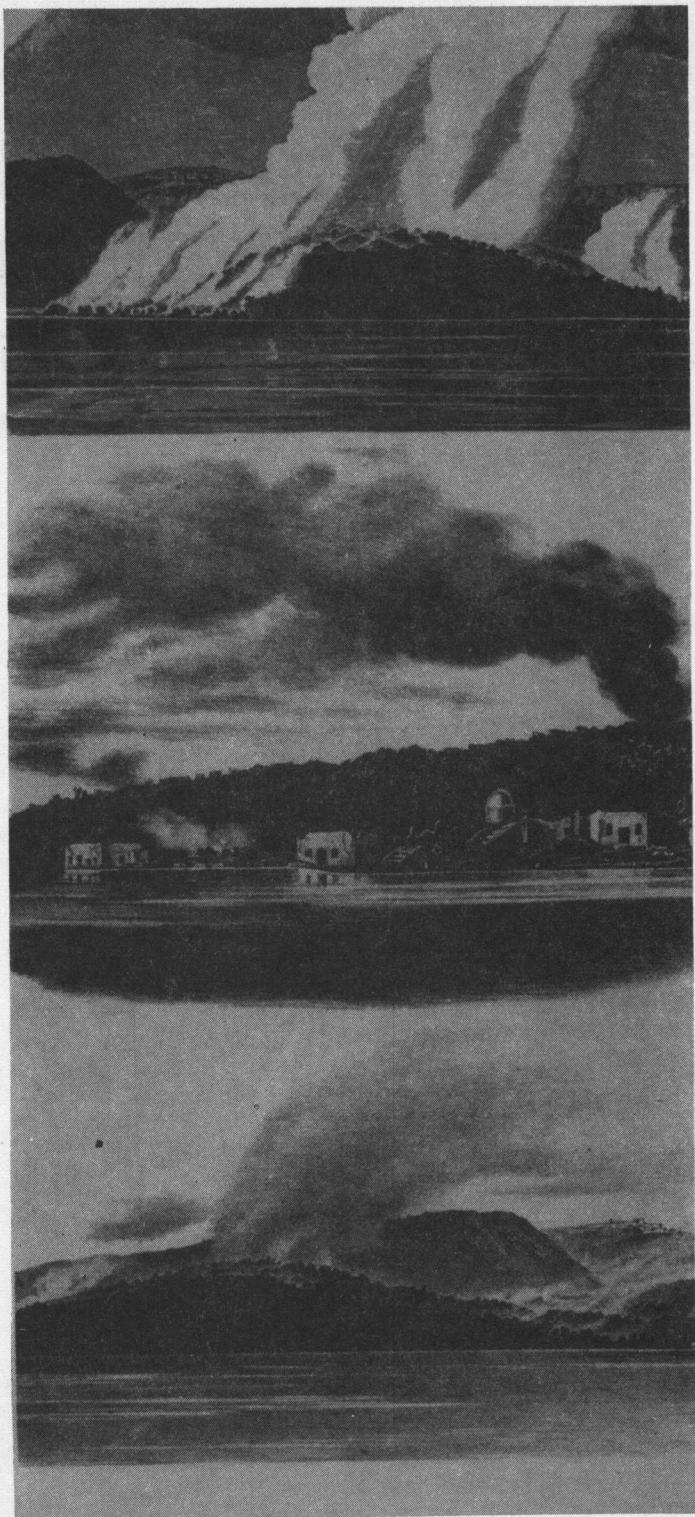
Τό φῶς τοῦ δρόμου μόνη συντροφιά
μαχαίρι άμφιστομο κάποτε στομώνει
Γεράσιμε Γεράσιμε πῶς μείναμε μόνοι
και τά κεφάλια μας πνίγει ή συννεφιά;

Πουλιά - καράδια ξένη προκοπή
μήτε ό οὐφανός μήτε ό γιαλός μᾶς θέλει
σημαία μαύρη κουρέλι άπ' τά βέλη
τοῦ μάταιου κόσμου ή συγκοπή.

Τί είλονα τί πέλαο τί δρυμός!
Βουίζουν όλα στόν κόσμο έπάνω
πεδίο βολῆς τό λιγόκαιρο πλάνο
άταλαντος ζωῆς λογαριασμός.

Άλλά έάν τοῦ θανάτου τό στόμα πικρό
νέο δέν είναι, τά ξέρεις, μή φρίττεις
έδω τό πρόσβλημα: κανενός πολίτης
καμιαῖς πηγῆς δέν ήπιαμε νερό.

(Μάρκος Μέσους, Ιδιωτικό νεκροταφείο, 1975)

«ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΟΣΟ ΠΕΡΗΦΑΝΑ ΚΑΙ ΤΟΣΟ ΑΠΕΛΠΙΣΜΕΝΑ»

Λίγες σκέψεις γιά τήν ποίηση του Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου
του Παντελή Μπουκάλα

Δέν είναι βέβαια σημαδιακό τό έτος 1964, όπότε ο Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος δημοσιεύει τά ποιήματα του *Raiμισμένου ταμπούριον* στό περιοδικό *Μαρτυρίες*, κι ώστόσο, άναδρομικά, φαίνεται σάν ένας από τους κόμπους σιωπής πού συνδέουν τήν προηγούμενη δεκαετία, τού '50, μ' έκείνη τού '70. Σάν νά νιώθουν και τή δική τους φωνή δραγισμένη, άλλοι ποιητές, τής πρώτης μεταπολεμικής γενιάς αυτοί, πού τά χνότα τους ίσως θά ταιριάζαν μέ τον Λυκιαρδόπουλον (είτε «ύπηρξαν άστεγοι από τά νιάτα τους» είτε διαπίστωσαν μέ τόν καιρό πώς ή έστια πού είχαν έπιλεξει δέν είχε τή φλόγα πού νόμιζε και νόμιζαν) σωπαίνουν, και πρίν από τό 1964 και μετά.

Μιά γρήγορη ματιά. 'Ο "Αρης Άλεξάνδρου έχει έκδωσει τήν *Ειθύντητα* όδων τό 1959 και σωπαίνει έως τό 1971, όπότε τυπώνει τή συλλογή *Ποιήματα 1941-1971*. 'Ο Μιχάλης Κατσαρός έκδιδει τό 1956 τό *Όροπέδιο* και σωπαίνει —γιά πολύ, σχεδόν γιά δύο δεκαετίες· όταν ή φωνή του διεκδικεῖ έκ νέου τόν δημόσιο έαυτό της είναι άλλη πιά, ρημαγμένη. 'Ο Μανόλης Αναγνωστάκης έχει έκδωσει τό 1962 τή *Συνέχεια* και σωπαίνει έως τό 1970, όπότε σημαδεύει τό *Στόχο*. 'Ο Τίτος Πατρίκιος δημοσιεύει τή *Μαθητεία* τό 1963 και χρειάζεται δώδεκα χρόνια γιά νά έπιστρεφει, τό 1975, μέ τήν *Προαιρετική στάση*.

Τό γεγονός ότι, άναδρομικά, οι ποιητές τυπώνουν σέ συγκεντρωτικές έκδόσεις και ποιήματα τά δύοπια είχαν παραχθεί κατά τήν έποχή πού δέν δημοσίευαν, πού δέν κατέθεταν έν καιρώ τά δημιουργήματά τους, βεβαιώνει φυσικά ότι ή γραφή συνέχιζε τή μονήρη διαδρομή της, άλλα δέν άνακοινωνόταν, τό πιό πιθανό έπειδή δέν έπιθυμούσε τήν άνακοινωση, δέν έπιθυμούσε νά μοιραστεί δημοσίως, γιατί αντή ή μοιρασιά δέν είχε άποδειχθεί γονιμευτική: οι έγγραφές τής «ήττας» είναι ήδη βαθιές· και βαριά τά χρόνια, έκτοπιζουν τούς ποιητές στήν κατ' ουσίαν σιωπή.

Κι αιντό είναι τό πρόβλημα, δ κόμπος πού λέγαμε: "Οτι ή «έρημη δεκαετία», όπως τή χαρακτήριζε δ Λυκιαρδόπουλος στό πρώτο κιόλας ποίημα του *Raiμισμένου ταμπούριον* («τά δέκα κούφια χρόνια»· «δέκα δλόκληρα

χρόνια καπνίζανε τά έρείπια / καμιά φλόγα» γράψει άργοτερα, στό *Υπό ξένην σημαία* τού 1967), κληροδότησε «κουρδέλια μουσικής πού τά ξεθράζει τ' ονειρο κι ή τρέλα». Δυό χρόνια μετά, στίς *Σημειώσεις* γιά μιά έπετειο γενεθλίων, ή διαπίστωση παραμένει πικρή: «κουφάρια από παλιά τραγούδια» αφ' ένός (μέ δεδομένο ότι «έχουν στερέψει οι πλατείες τῶν ισχῶν» και «μαύρισε τό τραγούδι πέρα ως πέρα»), «οι λέξεις πού 'δαζαν φωτιά γίνονται πάλι λέξεις» αφ' έτέρου. Εύλογα ύποθέτει έδω ό άναγνώστης σέ ποιές λέξεις πυρφόρες (και σέ ποιά ποίηση άδηγητική ή προφητική) παραλέπει δ Λυκιαρδόπουλος: Στόν Μιχάλη Κατσαρό, στό σαρωτικό *Κατά Σαδδονκαίων* τού 1953 και στούς στίχους πού έμειναν νά σημαδεύοντον τό «νεκρό δάσος τῶν λέξεων»: «Τό 1917 / τό 1936 / τό 1944 / άνάδουν τίς πυρκαγιές τά φλογερά λόγια / άνάδουν τό δάσος μου πού μοῦ παρέδωσαν και άνεμίζει», και πιό πολύ: «Πώς νά ξαναβαφτίσουμε τίς πυρκαγιές / έλευθερία, ίσότητα, Σοδιέτ, έξουσία;»

Και άκονγεται πράγματι δ Κατσαρός, και δ "Αρης Άλεξάνδρου έπίσης, μέσα από τίς άράδες του Λυκιαρδόπουλον· όπως άκονγεται, καλά αφοσιωμένος (παρ' ότι ή προφάνεια μπορεῖ μερικές φορές νά ύποδηλώνει τό άντιθετο) δ Κώστας Καρωτάκης. Γιατί ή ποίηση δέν είναι χωρίς προγόνους ή συνομιλητές, παρεκτός στό πεδίο τῶν άλλαζονευόμενων φαντασώσεων. Και διωδήποτε δέν είναι χωρίς προδρόμους (και χωρίς άπογόνους) ή ποίηση πού έχει έγγραψει στό καταστατικό της, άρθρον πρώτον, τήν ήττα της, έστω τή θριαμβική ήττα της, ή όποια κάθε άλλο παρά ταυτίζεται μέ τήν περιπτωσιακή ήττα της ίδεολογίας ή τής πολιτικής πού δρισμένοι ποιητές μπορεῖ νά ύπεράσπισαν, μέ τήν τέχνη τους, μέ τό δίο τους ή και μέ τά δύο, άχωριστα. "Αν ή «ποίηση τής ήττας» άποδόθηκε σέ μία γενιά, ή ένδοτατα ήττημένη ποίηση μετράει πολλές, δλες, τίς δικές τής γενιές.

Η ποίηση του Λυκιαρδόπουλου έχει νά μετρηθεί μέ τή στάχτη (γιά νά μή λάβει και αντή τή μοίρα τῶν «πολλών πού πνιγήκανε μέσα της», κατά τόν ποιητή): έχει νά γράψει

τά μηνύματά της μέ κάρδουνα πού σθήνανε, μέ άποκαΐδια. Γίνεται λοιπόν μιά ποίηση άντιστασιακή έντελως διαφορετικού τύπου από τή δοξολογικά ή και ναρκισσιστικά όριμητική ποίηση, τήν άπολύτως δέδαιη γιά τά μηνύματά της, στήν όποια παραπέμπει συνήθως ο όρος αυτός.

Έγκαθιδρυμένη στήν ήπειρο τής άβεβαιότητας, τής στέρησης και τής έσωτερικής έξορίας, έχει νά άντισταθεί σέ μια τριπλή σιωπή: πρώτη σιωπή, έκεινη πού έπιβάλλουν οι νικητές ένός έμφυλου πολέμου πού μόνον τυπικά έληξε, άφουν ή βαρδαρότητά του συνεχίστηκε ώμοτερη στόν καιρό τής ειρήνης: δεύτερη, έκεινη πού έπιβάλλουν, σέ έναν άλλον, έσωτερικό έμφυλο, οι έκ τών δμοιδεατών ήγούμενοι μέ τήν άρμαθιά τών «πρέπει / δέν πρέπει» πού μετατρέπονται πανεύκολα (άν όχι υποχρεωτικά) σέ φάσγανα· τρίτη, ή σιωπή στήν όποια άδηγει μιά ποίηση πού γνωρίζει (άν δέδαια τολμά τήν αύτοαναγνώσι της) ότι μόνον τά σπλάχνα της μπορεί νά μαχαιρώνει πιά, νά άνατεμνει και νά ματώνει.

Ο Λυκιαρδόπουλος είναι έταρος μιᾶς γενιάς πού ο Δημήτρης Χατζής τήν άποκάλεσε τιμητικά «χαμένη», «γιατί, ένω μέ τήν κριτική της στάση άπεναντι στίς δοτές ίδεες μιᾶς βοήθησε νά ξεπεράσουμε τά ίδεολογικά κλισέ, ή ίδια δέν καρπώθηκε τό μεράδι τής ζωῆς πού τής άνηκε». Ο ποιητικός του λόγος είναι έφαμιλος σέ αίχμηρότητα τού άπεριφραστου και άποτελεσματικά είρωνικού κριτικού, δοκιμιακού του λόγου· άκομη κι όταν είναι προφανής — και συχνά είναι, έπιλεγει νά είναι, έφόσον ούδεποτε ύποδύνεται κάτι διαφορετικό άπό έκεινο πού δρίζει ή καταστατική του πρόθεση—, άκομη κι όταν ή ίδεολογική του καταγωγή ή σκόπευση έπιβάλλεται στό ρυθμό και τόν όγχων, και τότε άκομη οι στίχοι δέν είναι έξαντημένοι, ο δέ συμβολισμός τους, παρ' ότι πρόδηλος και άπτός, δέν φθείρεται στή μία διάσταση. Άλλωστε ο πολιτικά δρῶν διά τής ποιήσεως Λυκιαρδόπουλος μεριμνά νά μήν έκποτίσει τόν καλλιτέχνη έαυτό του, νά μήν τόν ύποθιβάσει στήν άπαξιωμένη μοίρα τού άφελος προσχήματος: ένα μόνο τεκμήριο, κι άς φανει ἵσως παράδοξο ή ύπερδολικό: από τό Ραγισμένο ταμπούρο τού 1964 και ώς τό Νόστιμον ήμαρ τού 1988 (όπου τελεῖται ο νόστος «σ' αύτόν τόν ξεσκισμένο τόπο / σ' αύτήν τήν ένδοξη γενέθλια δυστυχία», ένας νόστος, ίδού τό δράμα, σέ «ξένη γή»), σέ όλη του τή διαδρομή λοιπόν ο Λυκιαρδόπουλος έπιμελείται τήν δργάνωση τών στίχων του. Νοιάζεται γιά τή μορφική τους τάξη (συχνά τά ποιήματα μοιράζονται σέ στροφές, στά δήματα μιᾶς «παράδοσης» πού ποτέ δέν στερεύει όσο ύπάρχει άναληψη), γιά τό μέτρο τους και γιά τήν δμοιοκαταλήξια τους άκομη —παρ' ότι έκεινο μέν τό έπιδιώκει ή τό άποδέχεται θραυσμένο, άσθματικό, αύτήν δέ άτελή, ἵσως γιατί δέν άντεχει έν γένει τά σχήματα πού φαίνονται ή είναι κλειστά.

Η ποίηση τού Λυκιαρδόπουλον είναι εύθέως πολιτική έπειδή δέν πολιτικολογεί· γενναία έπειδή δέν έκπιπτει σέ γκρινια και μούρμουρητό άλλα άντλει άπό τήν άπελπισία της («σφίγγω στά δόντια τήν ψυχή κι άντλω / άπελπισία») γιά νά άσκησει τόσο τόν έξωτερικό της έλεγχο όσο και τήν αύτοαναγνωστική της ύποχρέωση. Μπορεῖ τά «τριμάταρτα όνειρα» νά «λιώνουνε στήν πρωινή όμιχλη πλέον», μπορεῖ τά «πλούσια ποτάμια πού σώπασαν» νά τά δρίσκει πιά κανείς μόνο «σκαλίζοντας τίς στάχτες», όπως τά τρα-

γιούδια είναι «τόσο περήφανα» άκριβως έπειδή «είναι τόσο άπελπισμένα», έπειδή ή ίδια τους ή άπελπισία είναι προίκα άμυθητη, έφόσον δέν φυλλορροεί φιλολογώντας τόν έαυτό της, δέν ναρκισσεύεται πάνω άπό τά χείλη τής πληργής της, δέν καταντάει διαλαλητής τής μοναξιάς της.

Στήν περίπτωση τοῦ Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου ή ά-θεϊα, ή άν-αρχία, δέν είναι ένα έξεχητημένα ή και έκβιαστικά διαφοροποιητικό έπινόμημα άλλα άποτέλεσμα μιᾶς έσωτερικής διαδρομῆς πού κοστίζει πολύ. Υστατος θεός, ύστατο ειδώλο πού μένει γιά νά πολεμηθεῖ, τώρα πιά, σέ έναν κόσμο γεμάτον «άφοπλισμένες Αθήνες» και «χαμένες Βαρχελώνες» (και πάλι άκούγεται έδω τό Κατά Σαδουκαίων και «οί Ισπανοί πρίν προδοθούν τά δνειρά», κι όπου «στό πουθενά γυρίζει πάντα ή πλώρη μας», είναι ή ίδια ή ποίηση. Κι ο Λυκιαρδόπουλος, στή Βαρχελώνη τού 1975 και στά Λόγια στήν Καλυψώ τού 1981, ξηλώνει τό ένθαντό της ποίησης, νιώθοντάς το σάν ιστό άράχνης μαυλιστικό, και δοκιμάζει νά διαλύσει τή μηχανή της μέ δυό κινήσεις νομιμοποιημένες άπό έτούτες τίς πικρές διαπιστώσεις: «σάπισε ή ζωή μου μές στήν ποίηση» και: «—γράφοντας και σέβηντας έλιωσα τή ζωή μου».

Όπότε; Μένει τό γκρέμισμα λοιπόν και ή θανάτωση τῶν λέξεων; Όχι. Ο Λυκιαρδόπουλος, παρ' ότι άπορει «Τί θελούμε τά δνόματα τίς λέξεις / τά πετρωμένα δάκρυα; / — μόνο μέ μουσική / μπορούμε πιά κάτι νά πονμε», παρ' ότι άναγνωρίζει ότι (έν άντιθέσει μέ τήν ποίηση);, «ή μουσική δέν λέει ψέματα κι άς θέλει» δέν άποφασίζει νά δυναμιτίσει τό «καταφύγιο πού φθονούμε». Έπειδή, άπλούστατα, «...φεύγοντας κι άπ' τήν ποίηση δέν έχεις πού νά πάς». Σημαδιακό αύτό τό φαινομενικά άθω «και», φανερώνει πόσο θαριά, πλήρης, ύπηρε ή οίκειοθελής δρφάνια τού ποιητή, ποιά άποφασισμένη στέρηση προίκισε τόν γραφιά πού δέν ύπεκυψε ποτέ στόν πειρασμό νά κολακεύσει, μέ καμιά γραφή του, τόν άναγνώστη του ή τόν έαυτό του σάν άναγνώστη.

Ο ΠΑΣΧΩΝ ΛΟΓΟΣ

Γιά τόν στοχαστικό δρόμο τοῦ Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου

τοῦ Νικόλα Α. Σεβαστάκη

Ο Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος ἀσκεῖ, ἐδῶ καὶ πάνω ἀπό τρεῖς δεκαετίες, μιὰ λησμονημένη τέχνη: τήν τέχνην τοῦ ποιητῆ-στοχαστῆ, αὐτοῦ τοῦ μεθοριακοῦ καὶ ἀκατάτακτου πνεύματος πού δέν χωρᾶ στίς γραμματολογικές δρθότητες τοῦ καιροῦ μας. Δανείζομαι τόν δρόμο μεθοριακό πνεῦμα ἀπό ἔναν συγγραφέα τοῦ γερμανικοῦ φομαντισμοῦ, τόν Ζάν-Πώλ (Ρίχτερ), ἔναν οἰκεῖο τῆς πνευματικῆς παράδοσης στήν ὅποια ἀποκρίνεται μὲν τόν τρόπο του καὶ δὲ τὸν Λυκιαρδόπουλος. Ἡ πνευματικὴ παρουσία αὐτοῦ τοῦ τελευταίου είναι μεθοριακή σέ σχέση μὲ τῇ χώρᾳ τῆς λογοτεχνίας, τῇ χώρᾳ τῆς ἰδεολογίας, τῇ χώρᾳ τοῦ πολιτικοῦ στοχασμοῦ. Αὐτή ἡ μεθοριακότητα συνιστᾶ ὥστοσι ἐγκάρδια σχέση μὲ τήν ἐνδοχώρα τοῦ ποιήματος καὶ τοῦ στοχασμοῦ καὶ ὅχι ἀλαζονική αντάρκεια τοῦ περιθώριον. Γονιμοποιεῖ ἐν τέλει μιὰ ἀνήσυχη σκέψη πού ταξιδεύει ἀπό τό ἑλληνικό στό οἰκουμενικό, ἀπό τόν διάπλου τῆς νεοελληνικῆς περιπέτειας στή διαύγαση τῶν πνευματικῶν πεπρωμένων, ἀπό τά καθ' ἡμάς στά «ξένα» καὶ ἀντιστρόφως.

Ωστόσο αὐτό τό πέρασμα ἀπό τό ἑλληνικό πρόβλημα στήν εὐρύτερη οἰκουμενική διάσταση τοῦ μοντέρνου ἀνθρώπου δέν ἔχει ἐδῶ τή χροιά τοῦ ἰδεολογικοῦ μεταπρατησμοῦ καὶ τῆς ἀκαδημαϊκῆς μεσιτείας. Ὁ Λυκιαρδόπουλος στά δοκίμιά του μοιάζει νά σκέφτεται ἔνα καὶ μόνο πράγμα: τή μοίρα τοῦ κριτικοῦ ἀνθρώπου μέσα στίς συνθήκες πού ἀκυρώνουν, δυσκολεύουν ἡ διακωμαδοῦν τήν κριτική πράξη. Εἴτε μιλᾶ γιά τόν πρίγκιπα Μίσκιν τοῦ Ντοστογιέφκι, εἴτε γιά τόν Χάνς Κάστορπ στό Μαγικό Βουνό τοῦ Τόμας Μάν, εἴτε γιά τό Τσερνομπίλ καὶ τόν νεοελληνικό λαϊκισμό, ὁ συγγραφέας συλλογάται τό ἴδιο ἐρώτημα: Πῶς διασώζεται, ἄν διασώζεται, ἔνα νόημα ἐλευθερίας μέσα στό κακό τῆς ἰστορικῆς μηχανῆς, πῶς διασώζεται, ἄν διασώζεται, ὁ κριτικός ἀνθρωπος ἀπό τά συντρίμια τοῦ «ώραιον καὶ ἀθώου ἀστοῦ» ἡ τοῦ μεταφυσικοῦ ἀντιστοῦ, τοῦ φομαντικοῦ, τοῦ καταναλωτικοῦ ἡ τοῦ ἔξεγερμένου Ἐγώ.

Μένω μέ τήν ἐντύπωση πῶς ἡ σκέψη τοῦ Λυκιαρδόπουλου, θεμελιωδῶς προστηλωμένη στό πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας, είναι συγχρόνως μιά σκέψη τοῦ τραγικοῦ. Τραγικό πού σημαίνει ἐδῶ τό ἀδύνατο τῆς τελικῆς συμφιλίωσης μεταξύ ἀτόμου καὶ διλότητας, μεταξύ κριτικῆς καὶ ἔξουσιαστικοῦ θεσμοῦ, μεταξύ ποίησης καὶ ἰστορίας. Τόσο στά δοκίμια τῆς Ἐσχάτης στρατεύσεως ὅσο καὶ στίς γραφές τοῦ Ἀνθρωπος στή θάλασσα ἡ στή Ρωμιοσύνη στόν Παράδεισο, ὁ συγγραφέας γυρεύει τούς δρούς τῆς λύτρωσης ἀπό τή διπλή φενάκη τοῦ ἰδεολογισμοῦ καὶ τῆς ἀντι-ἰδεολογίας. Ὁ κριτική στόν προοδευτισμό καὶ στήν τεχνικούκονομική ἰδεολογία τῆς Ἀριστερᾶς είναι ἡ μία ἄκρη τοῦ νήματος. Ὁ ἄλλη ἄκρη, ἰδιαίτερα στό κείμενο Ἡ Ρωμιοσύνη στόν Παράδεισο, είναι τό ἔγχυμνωμα τῶν ἐθνικολαϊκιστικῶν μύθων πού ταλαιπώρησαν, ἐδῶ καὶ πολλές δεκαετίες, τά λογοτεχνικά καὶ πολιτιστικά πράγματα αὐτοῦ τοῦ τόπου. Ὁ στοχαστής φαίνεται νά πειθεται ὅτι αὐτό τό ζεῦγος ἔχει εὐθύνη γιά τήν κριτική ἀφασία ἐνός μεγάλου τμήματος τῆς νεοελληνικῆς διανόησης. Κοινωνικός προοδευτισμός καὶ λυρικός ἐθνικισμός συνέβαλαν καὶ συμπράττουν ἀκόμη στήν ἀπώθηση τῶν ἐνοχλητικῶν καὶ γόνιμων ἐρωτήσεων, τῶν ἐρωτήσεων πού πονοῦν τούς δογματισμούς καὶ τίς ἔξισου παραπλανητικές ἀμφισβήτησεις.

Ποιές είναι, ὅμως, αὐτές οι ἐνοχλητικές ἐρωτήσεις; Ποῦ στηρίζεται αὐτός ὁ λόγος πού κόβει τίς γέφυρες μέ τίς στεγίες τῶν δεβαιοτήτων γιά νά κατοικήσει στά νησιά τῆς πιό γηγενιας καὶ ἀπροσποίητης ἀγωνίας; Ὁ Λυκιαρδόπουλος είναι ἵσως ὁ σύγχρονος διανοούμενος πού ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '70 διαισθάνεται τά δρια τοῦ ἀριστεροῦ πολιτικοῦ λόγου καὶ τίς πιθανότητες διάδρωσής του ἀπό τά λαϊκιστικά καὶ νεορθόδοξα μοτίβα. Κατανοεῖ ἔτοι τή φενάκη ἐνός δρισμένου «ἀντιδυτικοῦ» καὶ ἐλληνοκεντρικοῦ πειρασμοῦ ὁ ὅποιος, ἐκμεταλλευόμενος τή μετεμφυλιακή ἀμερικανική ἐμπλοκή στά ἐλληνικά πράγματα, ὠθεῖ τήν κριτική στά ἄγονα χωράφια ἐνός νάρκισσου ἐπαρχιωτισμοῦ. Ὁ ἀριστερή Ρωμιοσύνη θά γίνει ἔτοι, μέσα ἀπό τήν κατασκευή τῆς «καθ' ἡμάς Ἀνατολῆς», μά

νέα έλληνοκεντρική δρθοδοξία: τό κοινό σπίτι όπου συστεγάζονται σήμερα οι άντιμοντερνιστές, Άριστεράς και (άκρο)Δεξιάς, οι τελευταίοι σημαιοφόροι της νεοελληνικής ιδεολογίας.

Ο Λυκιαρδόπουλος παρακολουθεῖ κριτικά τίς φευδαισθήσεις της γενιάς του, συμμετέχοντας στό δράμα της και συγχρόνως παίρνοντας άποστάσεις από τούς έσχατους μύθους της: τόν μεταπολιτευτικό —άναχρονισμένο— «άντιφασισμό» ή τήν ύποταγή της λογοτεχνίας στίς λογής δρθοδοξίες καί άντι-δρθοδοξίες.

Είναι έγα στοίχημα δύσκολο. Ένιοτε δύσνηρό. Η γραφή τοῦ Λυκιαρδόπουλου μοιάζει επιθετική, πολεμική και συγχρόνως πικρή καί έλεγειακή. Μά, τό κυριότερο, μοῦ φαίνεται πώς δρίσκεται στό πνεῦμα άνυπακοής πού τή διασχίζει, στή θεμελιώδη άνησυχία της. Συνηθισμένο είναι, γιά παράδειγμα, διανοούμενος πού άναπτύσσει μιά κριτική στόν πολιτικό Λόγο καί στίς φαυλότητες τών έξουσιαστικών τεχνικῶν νά καταφεύγει στήν «ώραια ψυχή» τοῦ δομαντικοῦ αισθητισμοῦ, στήν τέχνη ώς άντιπαλο δέος της «έξουσίας». Ή διότι μά νά άναξητά καταφυγή σέ μιά άφηρημένη άνθρωπιστική ίδεολογία πλήρη καλῶν αισθημάτων καί ναρκισσεύμενη στά περιθώρια τών άποφάσεων, τών συγκρούσεων, τών δόλων τῆς ίστορίας. Ήδη από τόν Ρουσώ καί τόν δομαντικούς αύτή ή αισθητική καί ποιητική άντιτολίτευση στήν πεζότητα καί στίς δρομές της άστικης πολιτικής οίκονομίας ήταν μιά κάποια λύση γιά τόν κριτικό καί φιλελεύθερο διανοούμενο. Αύτό πού κάνει έντυπωση στή σκέψη τοῦ Λυκιαρδόπουλου είναι ότι, παρά τόν ήρωικό της ήπαρξισμό καί τόν τραγικό της τόνο, δέν ένδιδει στόν πειρασμό της «άθωότητας» καί τής λυρικής άπολιτικότητας. Αν λογαριάζεται μέ τόν ίστορικό κυνισμό καί τίς ποικίλες έκδηλώσεις του, άριστερές καί δεξιές, κομματικές καί καταναλωτικές, άσκητικές καί ήδονιστικές, θεολογικές καί πραγματιστικές, τό κάνει μέ πλήρη έπιγνωση της άναγκης γιά πολιτική, γιά μεσολάρηση καί παρέμβαση στή σκηνή τοῦ δράματος. Μόνο πού πρόκειται, θαρροῦ, γιά μιά παρέμβαση μέσα από τήν άπόσταση, μέσα από τή συνείδηση της σοδαρότητας τοῦ πνεύματος καί συγχρόνως μέ συνείδηση της άπειρης άδυναμίας αύτοῦ τοῦ πνεύματος νά φωτίσει τίς άδυσσους της πραγματικής ίστορίας.

Ισως νά τόν παρερμηνεύω, άλλα νομίζω πώς στόν δομικιμακό λόγο τοῦ δομαντικοῦ διατηρεῖ έως τέλους αύτή τήν τραγική συνείδηση δίχως νά τήν έγκαταλείπει ούτε στιγμή. Τό πνεῦμα πρός τό δόποιο στρέφεται αύτός δίχως μεγαλοστομίες καί λυρικές αύταπάτες άνθρωπισμός γνωρίζει πώς δέν μετρά στό ζύγι τών «έθνικών προτεραιοτήτων». Άλλα συγχρόνως οίκειώνεται τήν άποστολή νά μιλᾶ έλευθερα γιά τό άφαντο άτομο καί τήν άφαντη κοινότητα ψάχνοντας τήν άλληλοπεριχώρηση, τήν κοινή τους μοίρα καί πλοκή.

Σχηματοποιώντας άστργχωρητα, θά έλεγα πώς δομαντικόπουλος γράφει μέ τό σῶμα, άγγιζει, πραγματικά, τά τραύματα πού τόν καλούν νά πάρει θέση. Γι' αύτό καί ή γλώσσα του είναι χωμάτινη, καρυωτακιά συγκεκριμένη καί πικρή. Μπορεῖ νά μιλᾶ γιά τήν «κεφαλογραβίέρα τής νέας Δεξιάς», γιά «τά άνθελληνικά ζαμπονάκια τής Δανίας» καί νά μεταδίδει μιά στέρια σκέψη γιά τό νόημα

τοῦ πατριωτισμοῦ ή τήν άπάτη τών κατ' έπαγγελμα πατριωτών.

Δέν ξέρω άν έχουμε πραγματικά έκτιμήσει τήν άρετή αύτοῦ τοῦ εύψυχου καί ένσαρκου λόγου. Ακόμα καί άν διαφωνεῖ κανείς μέ μιά άρισμένη άκροτητα στή γραφή τοῦ Λυκιαρδόπουλου, ή ζωτικότητα, δι πελαγίσιος της άνεμος, δι ποιητικός της θυμός άποτελούν, θαρρῶ, γενναίες άνταμοιδές καί δωρήματα.

Τό κύριο μέλημα αύτής τής γραφής είναι άλλωστε ή σπορά τής δημιουργικής άνησυχίας δχι τό χάδεμα τής νωθρής διάνοιας. Ανησυχία γιά τό ποίημα καί τήν πολιτική πράξη, τά γράμματα καί τήν τέχνη τοῦ δίου, τά σάρωμα τής ήδονής από τήν πολιτική οίκονομία καί τό άλληθώρισμα τών ματιών στά σούπερ μάρκετ τής κατεψυγμένης ίδεολογίας. Θά άντιτείνει κανείς πώς στά δοκίμα τοῦ Λυκιαρδόπουλου λείπουν οι θετικές προτάσεις, οι «άξονες» τών προγραμμάτων, οι άποδεικτικές σημάνσεις καί ή άλλημεία τών τεκμηριώσεων. Σωστά. Ο τόνος τοῦ Λυκιαρδόπουλου δέν είναι αύτό πού θά λέγαμε ψύχραιμος, ίσορροπιστικός, ζυγισμένος μέ τό μέτρο τής κοινωνιολογικής τεχνογνωσίας. Είναι ένας έντεχνως άγοριεμένος λόγος γιατί τά θέματά του δέν άποτελούν «άντικείμενο», ένωτερικά από τήν άγωνία του δεδομένα άλλά ζωντανή καί πυρίκανστη ύλη. Ο συγγραφέας συμμετέχει άληθινά στή γραφή, δέν παρακολουθεῖ, άνωδυνα, τό δράμα πού περιγράφει. Ή αποστασιοποίησή του από τήν άφηρημένη, άσαρκη πομπή τών ίδεολογημάτων είναι ή ίδια ή συμμετοχή του στό ζωντανό σῶμα τών ίδεων καί στίς άμφιβολες μάχες τών ήδιων. Ετσι, γιά παράδειγμα, τό έγγιμνωμα τοῦ άφηρημένου καί έγκεφαλικά κατασκευασμένου «λαϊσύ στόν δόποιο διμήνουν οι λαϊκισμοί, δηγει στό αίτημα μιᾶς διαφορετικής άναγνωσης τών ωμοισύνης. Μέ τόν ίδιο τρόπο, δι Λυκιαρδόπουλος ίπεροαστίζεται τήν ποίηση από τήν καλολογική ποιητικότητα, τό λυρικό από τόν εύσχημο καί ζαχαρωμένο λυρισμό, τήν άντιστασιακή πράξη από τήν πλημμυρίδα τών μεταδικταορικών άντιστασιακών πλειοδοσιών.

Είναι πολλά αύτά πού ίσως χωρίζουν τή δική μου γενιά —άν έποτεθεί πώς έχει νόημα αύτός δ ταλαιπωρημένος δρος— από τή γενιά τών «Σημειώσεων». Οχι όμως περισσότερα από άσα χωρίζουν τίς «Σημειώσεις» από τόν πολιτισμό τής μεταπολιτευτικής Έλλαδας καί τά στοχεύματά του. Νομίζω πώς σέ μιᾶς τούς νεότερους λείπει ή στοχαστική άδιαλλαξία, τό διανοητικό καί ήθικο κονδάγιο άκρομα καί ή άληθινή άπελτισία τής θέλησης, δλα αύτά πού διανούμενοι σάν τόν Λυκιαρδόπουλο έκαναν ήθος καί ύφος γραφής. Ενα ήθος γραφής πού συμπυκνώνεται σέ τούτη τή φράση: «Ετσι μιλά γιατί έτσι είμαι· έτσι είμαι γιατί έτσι μόνο μπορώ νά είμαι!». Θέλω όμως νά πιστεύω πώς καί οι νεότεροι διλοένα καί περισσότερο θά άνακαλύπτουν, κάτω από τόν όγκο τής παχύσαρκης καί μηρυκαστικής φιλολογίας, λιτές καί ζείδωρες φωνές σάν τού Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου: ποιήματα, σκέψεις καί λόγους μιᾶς έσχατης στράτευσης στίς άγωνίες τού τραγικού καί έλευθερου εν πλήρει απορία άνθρωπου.

1. Η τελευταία φράση στόν πρόλογο τού βιβλίου Η Ρωμιοσύνη στόν Παράδεισο.

Η ΕΣΧΑΤΗ ΣΤΡΑΤΕΥΣΗ

τοῦ Κώστα Βούλγαρη

Τί νά σου κάνει ό Μότσαρτ εξώ απ' τίς Αξόρες:
στό πουθενά γυρίζει πάντα ή πλώρη μας

Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος

Tί πάει νά πεῖ, σήμερα, «καρυωτακικός ποιητής»; Γράφει «καρυωτακικά ποιήματα»; «Έπιλέγει» τη σιωπή; Αύτοκτονεί ή τέλος πάντων αύτοκαταστρέφεται; Καί πιό είναι τό «σήμερα»; Ο κύκλος πού άνοιξε μέ τή «γενιά τοῦ '30» καί τίς άλλες αισιοδοξίες δέν φθάνει ώς τίς μέρες μας; (Περνώντας άπό νίκες καί έμβατήρια, ήττες καί θρήνους, στρατόπεδα καί ποιητικές γενιές, άπ' τό δικό μας '49 καί τό παγκόσμιο '89). Καί πού δρισκόμαστε τώρα;

Τώρα πού τέλειωσε ή κηδεία
καί δέν ξέρουμε πᾶς νά συνεχίσουμε
τώρα πού δέν ξέρουμε πιά τί νά πούμε

Αρκετοί οι ποιητές πού δημιουργούν μέσα από φωτιές, αέματα καί διαφεύσεις, άλλα δέν έφθασαν στήν «Πρέβεζα» τήν κατάλληλη στιγμή: άλλοι πολύ νωρίς καί κάτηκαν, άλλοι πολύ αργά καί δρηκαν μόνο στάχτες. Αντίθετα, χαρίεντες μεταγενέστεροι πεζοπορώντας άπό τό σπίτι στό βιβλιοπωλεῖο (καί άπό τόν Σεφέρη στόν Κέρονακ) έφθασαν «παντού» καί πάντα στήν «ώρα τους». Στό ένδιαμεσο, καί σ' όλη τή μεταπολεμική ποίηση, οι «γόνιμες συναντήσεις», ή συνέχεια, ή «μετά απ' όλ' αυτά» ποίηση προϋπέθεταν ταξίδια μέ τόν Καβδαδία, τόν Βάρναλη, τόν Καρυωτάκη καί άλλους έραστές τοῦ θυθοῦ. Τήν έκ τής σαρκός τής ποίησης ποίηση, δηλαδή τήν έκ νέου «άνακάλυψη» τοῦ άδιεξόδου της.

Στό πεδίο τοῦ χρόνου. Έκει δόθηκαν έκει χάθηκαν
όλες μας οι μάχες. «Αύριο, ναι!» Έκεινο τό
δράδυ ἐπρεπε ν' ἀπαντήσω: «αύριο όχι, μεθαύριο
όχι - ποτέ πιά».

Οταν οι ποιητές ψάχνουν «ποιητικά άλλοθι» (ό Καβάφης καί ο Καρυωτάκης έχουν ύποστει τή μεγαλύτερη ακοποίηση), ή ποίηση καταντά ύπεκφυγή τοῦ «ποιητικού γεγονότος». Τί άπομένει άπ' αυτήν τήν περιπλάνηση; Ό ποιητής μέ τά διάτοητα (όμως καί άδηφάγα...) άλλοθι,

πού δέν έγιναν ούτε ποίημα ούτε πεζό ούτε καλαματιανό, καί τίς «άδυναμίες» του, πού δέν δια-σκεδάστηκαν στήν τοπογραφία ποιημάτων, δέν κατοίκησαν τά χάσματά τους. «Αν ο Καρυωτάκης φθάνει, κλιμακωτά, στό «κι ή ποίησις είναι τό καταφύγιο», αυτό άκολουθείται, άπνευστί, άπό τήν έπεξήγηση «πού φθονούμε» καί έπεται τού πληθυντικά διατυπωμένου «μᾶς διώχνουνε τά πράγματα».

Λέξεις χλωμές πού τίς ματώνονται σημαίακια τού έρωτα καί τοῦ θανάτου άλλων έποχῶν
ιδέες άκραιφνες τής έφηβείας χρώματα
άλλητες τῶν γλυκῶν νερῶν
νησιά ξεπουλημένα

νησιά νησιῶν μμήσεις

· Ή ζωή δέν «βρομίζει» τήν ποίηση — μόνο οι ποιητές τό μποροῦν: Καί ή σάτιρα έκθετει τόν ποιητή στούς έγκόσμιους κινδύνους — δέν έχει καμά σχέση μέ τήν «κόσμια» είρωνεία, τό βάλσαμο τῶν μικροαστῶν.

· Η ζωή προχωρεῖ μέ δῆμα παρελάσεως
μέ διορισμούς καί συνοικεία
τσαλαπατώντας τή ζωή ή ζωή προχωρεῖ
· Έγώ έμεινα στή μέση τοῦ δρόμου
γιορτάζοντας λησμονημένες έπετείους, ξένες
καί δικές μου
μαζεύοντας κάλυκες άπό σφαιρες καί κίτρινες
παλιές σελίδες

— δέν ηθελε νά ξεχάσω τίποτα
είν' εύκολο νά ξεχνάς κι είναι σάν νά πεθαίνεις
έμεινα γαντζωμένος σέ κείνο τόν Αὔγουστο
δούλιαζοντας μαζί του

Στήν πρώτη ποιητική συλλογή τοῦ Λυκιαρδόπουλου (ραγισμένο ταμπούρο, 1964) προτάσσονται οι στίχοι τοῦ Καρυωτάκη

Λευτεριά, Λευτεριά, σέ νοσταλγούνε, μακρινά δάση, ρημαγμένοι κήποι

ὅπου τό ρήμα «νοσταλγούνε» δρίσκεται στή θέση τοῦ ἀναμενόμενου «προσμένουν». Ή ποίηση τοῦ Λυκιαρδόπουλου (μαζί καὶ ἡ προοδηληματική της...) δέν είναι παρά σπουδή σ' αὐτό τό δίστιχο: δοκιμάζοντας ρηματικούς τύπους καὶ ἐπαναδιατυπώσεις ρηγμάτων ἐνεργητικῶν, περιπλανώμενος σέ χρόνους, φωνές καὶ πτώσεις, διεκδικώντας πρόσωπα, ὄντα καὶ λέξεις, καταγράφοντας προσωπικές ἐκδοχές τῆς πληθυντικῆς διάψευσης, κλητεύοντας αὐτοπροσώπως τό ἀδιέξοδο. Δέν «ἀναχωρεῖ» ἀλλά δίνει ἔξακολουθητικά τίς «ἀπό χέρι» χαμένες μάχες, ἀναζητεῖ, δρίσκει καὶ χάνει συντρόφους, καράδια, θάλασσες καὶ ἐφημερες συλλογικότητες. Ο Λυκιαρδόπουλος δέν «ἀκολουθεῖ», δέν «διευρύνει», δέν «ἔφαρμόζει» οὕτε «σχολιάζει» τόν Καρυωτάκη. Τόν συναντᾶ μεσοπέλαγα, «δουλιάζοντας μαζί του».

(Ἐπειδὴ ἡ ποίηση δέν είναι περίπατος — ἐσπερινός ἢ πρωινός, ὑγιεινός ἢ φιλολογικός, στή Σίφνο, τή Μονεμβασιά, τή Βαροκελώνη, ἀκόμα καὶ στήν Πρέδεζα — ἐπειδή αὐτό τό «γνωρίζει» ἡ ποίηση τοῦ Λυκιαρδόπουλου καὶ αὐτή ἡ αἰσθηση συνοδεύει τόν ἀναγνώστη σέ κάθε της σελίδα, ἔτσι ἀκριβῶς, δ Λυκιαρδόπουλος μπορεῖ νά είναι καρωτακιός ποιητής, σέ ἀντιδιαστολή μέ τούς γνωστούς καρωτακιώντες).

Η δενδροφύτευση δέν πέτυχε παλιέ μου φίλε
κοίτα σέ πόσο χαμηλές ἐλπίδες ἔδυσε τό μέλλον

Ο Λυκιαρδόπουλος μᾶς δίνει ποιήματα καὶ δοκίμια πού συνυπάρχουν ίσοτιμα στό τραχύ ἐδαφος τῶν τυπωμένων σελίδων του, γωνίες παραπληρωματικές (οἱ συμπληρωματικές συνθέτουν «ὅρθες»...) τῆς ίσάλου γραμμῆς. Δέν πρόκειται, δημοσ., γιά τήν περίπτωση τοῦ ποιητή-κριτικοῦ, μέ ὅλες τίς ἀπλουστευτικές ἀναγωγές πού αὐτή ἐπισύρει (δόσο καλύτερος ποιητής, τόσο καλύτερος κριτικός...), μά ούτε καὶ γιά τόν ποιητή-δοκιμιογράφο, μέ τούς ἀφόρητους διαχωρισμούς πού θά πρέπει νά ἐπωισθεῖ. Δέν ξέρω κατά πόσον μπορούμε νά ἐκμαιεύσουμε, ἀπό τά κείμενά του, καὶ μιά ἀποψη περὶ τῶν λογοτεχνικῶν «εἰδῶν», ἀλλά, στό σύνολο τοῦ ἔργου του (μαζί καὶ τό μεταφραστικό), καμιά πλευρά δέν μπορεῖ νά νοηθεῖ αὐτόνομη καὶ ἀνεξάρτητη. Στήν περίπτωσή του μάλιστα δέν μπορεῖ νά διαχωριστεῖ ούτε δό «ἄνθρωπος», παρ' ὅτι καὶ αὐτό τό σχῆμα ἔχει ταλαιπωρηθεῖ καὶ ταλαιπωρήσει ἀρκετά.

(Αντιφάσεις δέν ἔχει δ Λυκιαρδόπουλος; Φυσικά ἔχει, καὶ, δημοσ. ὅλοι, μ' αὐτές ζεῖ καὶ υπάρχει. Είναι καὶ κάποιες, μάλιστα, πού τόν ἀγκαλιάζουν ἀπειλητικά — ἀπό ἐκείνες πού δξειδώνουν καὶ τό πιό σκληρό μέταλλο. Νά ψάξουμε τήν αἵτια — δηλαδή τήν ἀφετηρία τους — στή μεγαλοψυχία του; Νά τίς ἀποδώσουμε σέ δλιγωρία; Λιγοψυχία πάντως δέν είναι, είμαι σίγουρος γι' αὐτό, παρ' ὅτι δέν γνωρίζω τόν ἄνδρα ἀλλά μόνο τή διαδρομή του.)

ἄχ! ὅλα μονάχος πρέπει νά τά κάνω
μνήματα καὶ ποιήματα

Τά δοκίμιά του είναι πολιτικά, μέ τήν πλήρη σημασία τοῦ δρού. Αφοροῦν τά κεντρικά θέματα τής κάθε περιόδου (λαϊκισμός, έθνικισμός...), ἐνώ ταυτόχρονα συνθέτο-

νται ἀπό — καὶ συνθέτουν — ἐγκάρσιες τομές στήν τρέχουσα πολιτική καὶ κοινωνική πραγματικότητα, στή λογοτεχνία, σέ φιλοσοφικά ρεύματα. Ἐδώ καὶ ὁ Τσέ Γκεβάρα νά συναντᾶ τόν πρόγκιπα Μίσκιν τοῦ Ντοστογέφσκι καὶ τόν καλό ἀνθρωπο τοῦ Σέν-Τσουάν τοῦ Μπρέχτ. Ἐπανερχόμενος ἐπίμονα, γιά χρόνια, στά ἴδια (καὶ πρωταρχικά) ἐρωτήματα, ἐπανεξετάζει τίς ἀπαντήσεις τοῦ Νίτσε, τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ χρυστιανισμοῦ, τοῦ Τόμας Μάν, τοῦ «ὑπαρκτού σοσιαλισμοῦ» καὶ τής τρομοκρατίας, τοῦ πρώτου, τοῦ ὑστερού καὶ τοῦ ὑστατού Μαγιακόφσκι, καὶ πάλι τοῦ Τσέ Γκεβάρα, δ ὅποιος

Παραποτάμενος ἀπό τό ἐπίσημο πόστο τόν δέν
ἐγκαταλείπει μόνο ἓν υπουργεῖο ἀλλά μιά
δλόκληρη παράδοση πολιτικοῦ ρεαλισμοῦ.

Πάσχων, ὑπάρχοντας καὶ γράφοντας, δέν κάνει φιλολογία τοῦ θανάτου καὶ τοῦ «ἀδιεξόδου» (προσφίλες συνήθεια ἀλλων διμοτέχνων του) ἀλλά, παρ' ὅτι μαγκωμένος γιά τά καλά στίς δαγκάνες τους, προσπαθεῖ νά κερδίσει χρόνο, ωχρόνοντας «συνειδιμούς καὶ προκηρύξεις», ἐπιμένοντας πώς ἡ πατρίδα δέν τέλειωσε ἥ, μᾶλλον, πώς τό «παιχνίδι» αὐτό δέν ἔχει τέλος, ἔστω καὶ ἃν ἔχει μόνιμους νικητές καὶ μονίμως ήττημένους.

Η ἀποψη πώς κάθε ἐπανάσταση κάποια στιγμή εἴτε συντρίβεται εἴτε κρατικοποιεῖται καὶ στρέφεται ἐναντίον τῶν ἀνωνύμων πού τήν ἔκαναν δέν στοιχειοθετεῖ μιά «μεταφυσική τής ίστορίας» ἀλλά διαπιστώνει μιά ίστορική τραγωδία. Η τραγωδία είναι χωρίς κάθαρση καὶ προκύπτει ἀπό τό γεγονός πώς καμιά ρεαλιστική ἐκτίμηση καὶ καμιά αιντεπίγνωση δέν πείθει τόν ἀνθρωπο ν' ἀποσύρει ἥ ν' ἀνακαλέσει τά βαθύτερά του αἰτήματα. Αὐτό τό «παράλογο» στοιχεῖο δημιουργεῖ τή δυστυχία καὶ τήν ἀνθρωπιά τοῦ ἀνθρώπου.

Πρώην ναυτικός, διευθυντής καὶ μοναδικός ὑπάλληλος τοῦ ἐκδοτικοῦ οίκου «Έρασμος», διορθωτής τυπογραφικῶν δοκιμών, δηλαδή σχεδόν ἀνένταχτος κοινωνικά, προσπορίζεται τά προς τό ζῆν ἐργαζόμενος, πράγμα διόλου αὐτονότητο γιά «λογοτέχνες» καὶ «διανοούμενους», ἀφοῦ ἐδώ περισσεύουν οἱ εἰσοδηματίες, οἱ τρόφιμοι κοιμάτων καὶ ἄλλων εύαγων ιδρυμάτων, οἱ καθ' ἔξιν δημόσιοι ὑπάλληλοι καὶ οἱ παντοειδεῖς ἀργόμισθοι, ἐσχάτως καὶ οἱ ἐπιδοτούμενοι «μελετητές». «Ολ' αὐτά δέδαια ἵσως νά ἥχουν «δογματικά» καὶ νά είναι ἔτοιμη ἡ κατηγορία γιά «λαϊκισμό» καὶ «διπιθοδόμηση» ἀπό τούς ἀπολογητές καὶ ἐργολάδους τής «προόδου» καὶ, φεῦ, τής «ἀξιοπρέπειας». «Ἄς είναι. Έκαστος ἔφ' ὁ ἐτάχθη.

Τό παρόν είναι πού κρίνει τήν ἐκλογή μας. Δέν θέλουμε ούτε αὐτό πού ἥ ἀνθρωπότητα ὀνειρεύεται μέ φρίκη καὶ σκοτεινή ἀγαλλίαση σάν «παρελθόν» τής, ούτε αὐτό πού εύαγγελίζονται οἱ ψυχροί ποιοφήτες τής τεχνοκρατίας — γιατί δέν είμαστε ούτε μέ τό παρελθόν ούτε μέ τό μέλλον. Θέλουμε δέν θέλουμε, ἀποτελεσματικά ἥ ἀτελέσφορα, ὑπερασπιζόμαστε τό τώρα, τό σκαλοπάτι πού φτάσαμε μπουσουλώντας, σπαραγαλώνοντας, σκοτώνοντας, τραγουδώντας ἥ κλαίγοντας — ὑπερασπιζόμαστε πάντα αὐτό πού είμαστε.

Ήρθε (και αύτός) όταν τά μεγάλα όραματα ύποχωρούσαν αποδεκατισμένα. Δέν είχε νά έπικαλεστεί τίς δάφνες τῶν ἀμέσως προηγούμενων, ήταν ἀρκετά ὡριμος όταν ή «ἀμφισβήτηση» μοίραζε τίς νέες πολύχρωμες ταυτότητες, ύπάρχει (και βαραίνει ή παρουσία του) σήμερα πού τά «βιογραφικά» συντίθενται ἀπό καταλόγους βαρύγδουπων τίτλων καί οι «ἀπόψεις» ύποβαστάζονται ἀπό «ἰδιότητες» καί ἐπετηρίδες. Μά δέν περιφέρει αύτήν τή «διαφορετικότητα» —δέν γίνεται γραφικός. Απλώς, μπορεί νά ύπερασπίζεται «ἀπό τά μέσα» τόν «έξωτικό» ποιητή Καββαδία, τόν πεζογράφο Βασίλη Λούλη, μά καί ἄλλα, πράγματα αὐτονόητα, κάποτε, γιά ἀριστερούς ή διανοούμενους. Μέ τή στάση του, ἐν τέλει, ἀνακαλεῖ τίς πιό διαχρονικές ἐγγραφές στό «πρωταρχικό» ἔρωτημα γιά τό ρόλο τῶν διανοούμενων, αὐτό πού ἀφορά τή σχέση τους μέ τήν ἔξουσία.

*Όλα παιγμένα πάνω σ' ἔνα ψέμα ἀληθινό
τόσο τρυφερά
μ' ἔμπειρα δάχτυλα
στό πιάνο*

*ὅλα παιγμένα
πάνω σ' ἔνα σκοπό χωρίς σκοπό.*

Δέν πάει ἄλλο τό τραγούδι σου μέ τή φωνή μου
κάποιος πρέπει νά πει τήν παράφωνη ἀλήθεια

ἔστω κι ἄν είναι νά σωπάσουμε γιά πάντα.

Οι μόνιμοι θαμώνες τῶν σελίδων τῶν ἐφημερίδων, οἱ «ἐπώνυμοι», καλοῦνται σέ τακτά χρονικά διαστήματα νά ἀπαντήσουν στό ἴδιο ἔρωτημα πού τίθεται μέ περισσή ἔπαρση: γιατί σιωπούν οἱ διανοούμενοι; Τό πρόδολημα βέβαια γιά τούς ἔρωτῶντες (όταν ἔχουν κάποιο πρόδολημα πέρα ἀπό τήν «΂λη»), μά καί γιά τούς ἀπαντῶντες (ύπόροιτα πάντα καί μόνο γιά δόσους ἔχουν στοιχειώδη συναίσθηση) είναι γιατί δέν ἀπαντούν (στά δικά τους ἔρωτήματα...) οἱ ὄντως διανοούμενοι. Καί ἄν είναι δύσκολο, σήμερα, νά προσδιοριστεῖ καί νά συμφωνηθεῖ αύτό τό «ὄντως», είναι λιγότερο δύσκολο νά ἀναφερθοῦν κάποια (ἐλάχιστα) ὄντα: ὁ Λυκιαρδόπουλος είναι σίγουρα ἔνα ἀπό αὐτά.

(καί τί μπορεῖ πιά νά σᾶς πεῖ
ενας πού τώρα βλέπει τά καράδια ἀπ' τή στεριά;)

Τά πράγματα, λουπόν, καλῶς ἔχουν, οἱ χροιοί καλά κρατοῦν, οἱ ἐφημερίδες γεμίζουν τίς σελίδες τους, τά κανάλια καί τά ραδιόφωνα τό «χρόνο τους», τά περιοδικά πληθύνονται ὅπως καί τά βιβλία, οἱ ποιητές συνεχίζουν νά δρασεύονται καί νά ἐπιχορηγούνται, οἱ πανεπιστημιακοί (ἐνίστε καί δημοσιογράφοι) νά συμπεριφέρονται ώς αὐτονόητως διανοούμενοι καί ὅλα καλά, μέχρι τήν ἐπόμενη φορά (αὔριο-μεθαύριο) καί θά ξανατεθεῖ (πρός ἄμεση λύση...) τό πρόδολημα τῆς «σιωπῆς τῶν διανοούμενων», ὅταν πάλι τό φάσμα τῆς σιωπῆς θά ἀπειλεῖ τήν ἀπρόσκοπτή λειτουργία τοῦ θορύβου, μά καί τήν ἐπικερδή ἀξιοποίησή του μέσα στόν «έλευθερο» καί ὅλοκληρωτικά διαμεσολαβημένο χρόνο, ὅταν ή σιωπή θά υπονομεύει ἀκόμα καί τήν «έξυπνη τοποθέτηση» αύτής τῆς ἵδιας (μᾶλλον τοῦ ἰσχυρισμού της) στά χρηματιστήρια τῶν κοινωνικῶν ἀξιώσεων...

Δέν τρέφουμε, βέβαια, αὐταπάτες ὅτι δποιαδήποτε κριτική στάση μπορεῖ ν' ἀντισταθεῖ στό «φεῦμα τῆς Ιστορίας»· ὁ ἀνερχόμενος' βούλκος θάβει μέσα του καί τό πιό σκληρό μέταλλο. Άπ' αὐτήν τήν ἄποψη ή κριτική ἐδῶ δέν ἔχει ἄλλο νόημα ἀπ' αὐτό πού δηλώνεται στήν ὑπαρξιακή ἀναγκαιότητα: Έτσι μιλά γιατί ἔτσι είμαι· ἔτσι είμαι γιατί ἔτσι μόνο μπορῶ νά είμαι.

Υ.Γ. Τήν ίδια μέρα πού τό παρόν κείμενο παρεδίδετο στόν Πολίτη, ό «Αγγελος Έλεφάντης ἀρθρογραφούσε στό ἔνθετο τῆς Έλευθεροτυπίας Βιβλιοθήκη, καί μάλιστα, μέ θέμα τούς διανοούμενους καί τήν σιωπή τους. Θά πρέπει νά τόν ἔξαιρεσσομε ἀπό τά προηγούμενα; Ναί, καί κατ' ἀρχήν γ' αὐτά πού γράφει ἔκει. Καί ἀκόμα, γιά ὅλα τά ὑπόλοιπα πού γράφει, πράττει καί είναι. «Οχι μόνο γιατί οι ἔξαιρεσσεις ἐπιβεβαιώνουν τόν κανόνα, ἀλλά καί γιατί κάποιες ἀπ' αὐτές προσπαθοῦν νά τόν ἀνατρέψουν. Καί αὐτό είναι αὐτόνυτα σεβαστό, παρ' ὅτι πολλοί (δηλαδή λίγοι) τό δρίσκουν μάταιο...»

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

ΒΙΒΛΙΑ ~ ΦΥΛΛΑΔΙΑ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ
1801-1818

ΒΙΒΛΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙ

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΡΧΕΙΟ

ΑΘΗΝΑ 1997

ΥΠΟ ΕΕΝΗΝ ΣΗΜΑΙΑ

II

avenida de la Revolucion

Φεύγοντες. Τράβα λοστρόμε πές το σ' όλους. Νά μοιραστοῦν οἱ ναῦτες πρύμα πλώρα γιατί φεύγοντες. Περασμένα τρεῖς ώρες τά μεσάνυχτα —ἀδιάφορο· ἀφοῦ πρέπει νά φύγοντες τώρα, θά φύγοντες τώρα. "Οσοι κομμοῦνται νά ξυπνήσουν, κι αὐτός μέ τή φυσαρμόνικα νά σταματήσει. Δέν έχοντες καιρό. Ν' ἀφήσουμε στή μέση τό τραγούδι, στή μέση τό κρασί και τό φιλί, γιατί όπου νά 'ναι ή σκάλα θ' ἀνεβεῖ χωρίζοντας αὐτούς πού ἀνήκουν στή στεριά κι αὐτούς πού ἀνήκουν στή λαμαρίνα στό τιμόνι και στή λησμονιά. Δώστε πετρέλαιο λάδια και νερά. φίχτε και χέρια στή φωτιά, κομμάτια χρόνια παρελθόν και μέλλον, δώστε πετρέλαιο δῶστε αἷμα σ' αὐτό τό σίδερο πού βόγχει κλαίοντας για λίγη ζωή. Θά λύσουμε τούς κάδους και θά φύγοντες.

"Ἄς τά πάρουν λοιπόν. Αὐτοί πού χτίζουνε μέ ξένα κόκαλα ἄς τά πάρουν όλα. Τά χέρια και τό παλιό μου δέρμα μι μέ τίς μισοκαμένες ίστορίες. Ομως ἀπ' τήν ψυχή μου, νεκρή η ζωντανή, δέν πρόκειται ν' ἀγγίξουν οὔτε τρίχα. Στή σύμβαση πού ὑπέγραψα πουλάω όκτω ώρες τήν ήμέρα ἀπ' τή ζωή μου —τίποτα παραπάνω. Αὐτό πού τούς παραχωρώ είναι μονάχα ή στάχτη μου. "Ἄς ψάξουν ἐξεῖ μέσα σόσ θέλουν. Δέν πρόκειται νά δροῦνε οὔτε δάκρυ. Τίποτα. "Οχι: «είχατε δίκιο... ἔκανα λάθος κάποτε... δέν ήξερα...» —τίποτα. Ούτε κίχ. "Έχω παρατηθεῖ ἀπ' όλα, δέν μέ πονάει πιά ἐλπίδια ή ἀπελπισία —δέν μού μεινε καμια φιλοδοξία πάνω στούς ώμους. Μόνο νά μάθω τώρα τή γλώσσα σου. Νά κρατήσω σόσ μπορώ τουλάχιστον αὐτή τή γεύση, ν' ἀπομείνει μέσα μου κάτι στέρεο. "Οχι ἀπλῶς σκιές, προεκτάσεις σκιών, δνειρά κλπ. κλπ. —τέτοια γεφύρια δέν ἀντέχουν, τά δοκιμάσαμε. Κάτι στέρεο. Εδύ ησούνγα τό πιό στέρεο πρόγραμμα μέσε στά χέρια μου. "Οχι ἀπλῶς σκιά, ἀλλά σκιά πού πύκνωσε σέ σάρκα. "Οχι ἀπλῶς δνειρο, ἀλλά δνειρο πού χε πιεί αἷμα ἀπ' όλι τ' ἄλλα δνειρα. Τό φεγγάρι θυμάμαι μύριζε πατρίδα μέσα στά μαλλιά σου. Μιά πατρίδα καμένη πίσω ἀπό τίς τελευταίες ἀκτές τής ἐφηβείας. Δέκα όλοκληρα χρόνια καπνίζα-

νε τά ἐρείπια. Καμια φλόγα. Μόνο καπνοί σ' όλη τή χώρα, ἀπό τό πούρο τοῦ κ. διευθυντού μέχρι τά σκιερά περίχωρα τοῦ ύπνου. Δέκα χρόνια. Περάσανε τόσοι ἀριθμοί μέ σιδερένια βήματα πάνω ἀπό τήν ψυχή μου πού ἀπόμεινε ἔνα μικρό πτῶμα σάν ἀνεμώνα μέσα σέ χοντρό λογιστικό βιδλίο. Πρέπει τώρα νά τήν πάρω στά δάχτυλα προσεχτικά νά μή διαλύσει καί νά τήν ἀνεβάσω στά ψηλά. Ἐκεῖ πού τό μίσος παγώνει καί μουδιάζοντες τά νύχια του και τά φτερά του. Μακριά ἀπ' αὐτά τά φῶτα τά προϊστορικά πού διαφημίζονται τό λιοντάρι και τήν υαίνα. Μακριά κι ἀπό τόν λύκο κι ἀπ' τό πρόδατο. Πρέπει νά μάθω τή γλώσσα σου.

Η «Λεωφόρος Επαναστάσεως» δέν ήταν λεωφόρος ἀλλά μονοπάτι. Περνοῦσε μέσ' ἀπό μικρούς ἀμμόλοφους μισοντυμένους ἔνα παράξενο χορτάρι ἀπ' αὐτό πού ὅλεποντες στά δνειρα και τόν κινηματογράφο. Περπατούσαμε ὅσο κρατοῦσε ή πάλι τῶν χρωμάτων πέρα στή δύση. Πίσω μας κάτι τραγούδια κονρασμένα ἀλλ' ἐπίμονα, μᾶς ἀφήναν και μᾶς ξανάδρισκαν ἀνάμεσ' ἀπ' τούς ήχους πού κανε ό ζεστός ἀγέρας παραμερίζοντας τά χόστα. Τρέχαμε πιασμένοι ἀπό τό χέρι και γελώντας, παίζοντας τό κρυφτό μέ τίς παλιές σκιές και τούς καινούργιους ἐργοδότες. Κανείς δέν θά μποροῦσε νά μᾶς φτάσει ἐδῶ. Τρέχαμε ὡσπου γεμίζαν ἄψιο τά παπούτσια μας. Στό ύψωμα πού φτάναμε λαχανισμένοι δέν δρίσκαμε καμια σημαία —ήταν δικό μας. "Υστερα ή ἄμμος στρωνότανε σάν ἔνα μπράτσο και μᾶς ἐπαιρούνε και τούς δύο μ' ἔνα σιγανό γέλιο πού μού καίει τώρα τό δεξί αὐτί πάν μικρή κομμένη ἀνάσα.

(...πλησίαζε τόσο κοντά πού δέν τήν ἔβλεπα πιά. Τό κύμα μ' ἔφερε δέκα χρόνια πίσω, γεφυρώνοντας ἔνα χάσμα σεισμού τόσο διαδί πού μόνο πολλές και δυνατές ζωές δεμένες σέ μια μονάχα ιαχή θά μποροῦσαν νά τό γεμίσουν. Κάθε ἄλλο μέτρο ἀνάστημα θά πνιγόταν ἐκεὶ μέσα, ὅπως ἐγώ. Τό χέρι τής μέ τραβοῦσε στήν ἐπιφάνεια τόσο ἀνετα πού δέν τό νιωθε οὔτε ή ίδια. "Ολ' οι διθοί τῶν θαλασ-

σῶν ἐπέστρεφαν μέ δόμη τά λάφυρά τους σά νά χε ἀναιρεθεῖ κάθε πνιγμός...).

Πῶς θά μπορέσουμε ἀλήθεια νά ξήσουμε αὔριο κι ἐσύ κι ἐγώ; Ταιζόντας καθένας τά δικά του παιδιά, πηγαίνοντας τό ἀπόγευμα περίπατο, λέγοντας τά ἵδια καί τά ἵδια λόγια σ' ἀνθρώπους πού τούς βαρεθήκαμε καί μᾶς βαρέθηκαν; Πῶς θά ξήσουμε μέ τούτο ἥ μέ κείνο τό κομμάτι μας, πετώντας τ' ἄλλο μας μισό στόν τενεκέ τῶν σκουπιδῶν μαξί· μέ τά λουλούδια τῆς χτεσινῆς γιορτῆς; Ή «Λεωφόρος Ἐπαναστάσεως» θά μοῦ ὅχεται πάντα στό νοῦ μαξί μ' ὅλους τούς ὕμνους εἰς τήν ἑλευθερίαν πού κείτονται στά σχολικά βιβλία. Πῶς νά πιστέψω; Πῶς νά πιστέψω τώρα βλέποντας τήν ὑπόκλιση τοῦ χοντροῦ μαγαζάτορα; ἀκούγοντας τά «γκράμιας σενιόρ» πού κροταλίζουνε σάν πολυβόλο ἀπ' τήν πλατεία Χοναρέζ μέχρι τήν πλατεία Συντάγματος; Πῶς νά πιστέψω πώς αὐτό τό ξερό ποτάμι πήγασε ἀπό τόν μεγάλο κόκκινο οὐρανό τοῦ Μεξικοῦ; Μονάχα τ' ἀνήξερα μάτια σου πιστεύω πιά κι ἐκεῖνες τίς ἀνταύγειες πού μοῦ ἔξανάδιναν στιγμές στιγμές ὀλόκληρη τή λευτεριά μου. Γιατί ἐκεῖ μέσα εὐρισκα τή συνέχειά μου δίχως κενά, ἔτοιμος, ὅπως κάποτε, νά στηριχτῶ σέ μιά σημαία καί νά σταθῶ ὅθιος ὥσπου νά λιώσουνε τά πόδια μου. Μποροῦσα νά πεθάνω ήρωικά σά χιονάνθρωπος: «ώσπου νά λιώσουνε τά πόδια μου, ὥσπου νά λιώσουνε τά πόδια μου θά σ' ἀγαπῶ, θά σ' ἀγαπῶ σημαία μου!» τραγούδαγαν οἱ ἀρχαῖες λεγεωνες μέσ στό αἷμα μου πέφτοντας μία πρός μία στό πεδίο τοῦ χρόνου.

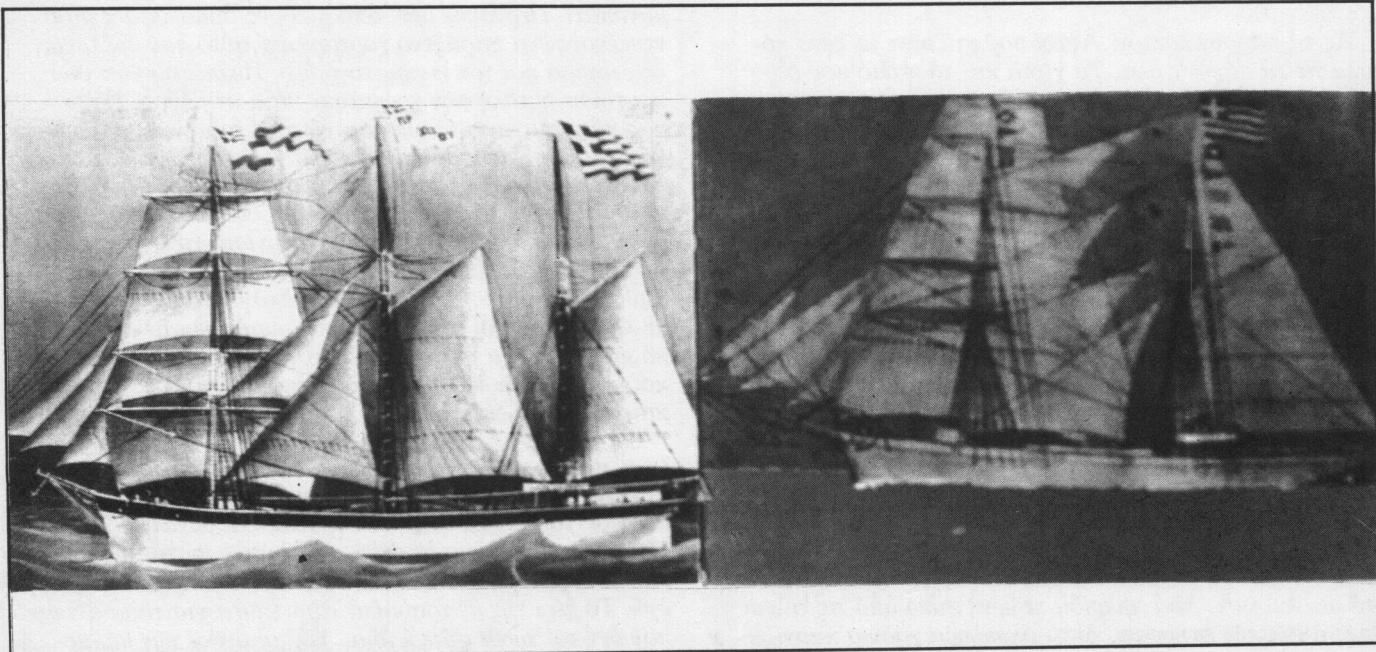
Στό πεδίο τοῦ χρόνου. Ἐκεῖ δόθηκαν ἐκεῖ χάθηκαν ὅλες μας οἱ μάχες. «Αὔριο, ναί;» Ἐκεῖνο τό δράδυ ἐπρεπε ν' ἀπαντήσω: «αὔριο ὅχι, μεθαύριο ὅχι — ποτέ πιά». Ἐπρεπε νά πώ ἀντίο μά δέν είπα τίποτα. Ἐκανα «ναί» μέ τό κεφάλι κι ἡς ἀντηχοῦσε κιόλας μέσα μου ό ἀποχαιρετισμός. Ξεκολλούσε ἥ ἄγκυρα ἀπ' τόν γλυκό ὑπνο τοῦ δύθου μα-

τώνοντας τήν ἐπιφάνεια. Μά ἐγώ δέν μποροῦσα ν' ἀφήσω ἀκόμα τή σκιά. Διύ λεπτά, ἔνα λεπτό, μισό λεπτό. Διύ σταγόνες, μιά σταγόνα —δόσο ἀπομένει. Όταν ἔχεις τόσο λίγα πράγματα νά κρατηθεῖς, τότε καί μιά μικρή φωνή μπορεῖ νά φίξει οἵτες στήν ἀκρη τοῦ γκρεμοῦ σου τρέμοντας πάνω ἀπ' τό χάος σάν πουλί. «Αὔριο, ναί; αὔριο, ναί;» Αὔριο θ' ἀκούω στό κατάστρωμα τίς ἴστορίες τῶν συντρόφων μου. Μικρές ψυχές σάν τή δική μου, φοβισμένες ἀπ' τό σκοτάδι, ἔτοιμες νά γαντζωθοῦνε βάνανσα δόπου δροῦνε λίγο φῶς. «Αὔριο, ναί;» Αὔριο θά χτυπάω τό σφυρί στή λαμαρίνα πολεμώντας τή σκουριά μέ τίς ώρες, μέ τά χρόνια. Χτυπώντας σίδερο μέ σίδερο τή ζωή μου νά καθαρίσει ἀπ' τή σκουριά ἥ νά λιώσει, ν' ἀντέξει ἥ νά μήν ἀντέξει — νά δοκιμαστεῖ ἀπ' τήν ἀρχή.

Ο λοστρόμος δίπλα μου σταμάτησε νά τυλίγει τό συρματόσκοινο καί σκούπισε ἀπ' τό κούτελό του τόν ίδρωτα. Ἀφήσαμε τούς μουσκεμένους κάδους σωρούς σωρούς μέσα στά πόδια μας. Ή πλώρη μᾶς είχε χωρίσει ἀπ' τό μουράγιο. Ἐνα μικρό τράνταγμα ἀκόμα καί τό μικρό δεντράκι μέσα μου ξεριζώθηκε. Καμμιά φωνή πόνου. Η πόλη ἔφευγε λίγο μέσα στά χαράματα μισοκοιμισμένη. Μονάχα ἐμέις πάνω σ' αὐτή τήν πλώρη ἀγρυπνούσαμε. (Κοιμήσου ἀγάπη μου. Ἐχεις ἐσύ καιρό νά δινειρευτεῖς, ἔχεις καιρό νά κλάψεις. Κράτησε αὐτό τό χαμόγελο όσο γίνεται νά κρατηθεῖ. Κοιμήσου ἀγάπη μου, κοιμήσου ἀκόμα λίγο.)

Μᾶς ξεκούφανε ἥ τσιμνιέρα σφυρίζοντας τρεῖς φορές τήν ἀναχώρηση. Μούτζωσε δό λοστρόμος σιωπηλός κατά τή γέφυρα κι ἔβγαλε τά τσιγάρα του. Κάτσαμε πάνω στούς κάδους καί καπνίσαμε.

Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος

Ex cathedra κατρακύλα Λόγια πού βγαίνουν από τό στόμα τοῦ Αρχιεπισκόπου

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΑ

«Οἱ μέν Βούλγαροι ἔχουν μανάδες Βουλγάρες, ἐνῶ σέ μᾶς οἱ Βουλγάρες ἀπλῶς φιλοκαλοῦν τό φιλέμβολον ἐνυπόστατον τῆς ἀλκῆς μας». **Βουλγάρες**, γυναῖκες ἀπό τη Βουλγαρία πού τίς δάξουν νά ἡδύνουν πορνικῶς, καὶ κυφοχορινιά, τά ἄλκιμα ἔμβολα κάπιων πουτσαράδων (σάν τόν Κ. Ζουράρι, στόν ὅποιο ἀνήκει ἡώς ἄνωθου κυδίδεια νταβατζίδικη ρήση: Ἐλευθεροτυπία 27.5.98). **Πουτσαράς** (κατά τό Λεξικό τοῦ Μπαμπινιώτη), ὁ ωμαλέος ἄνδρας ἡ αὐτός πού κάνει ἐπίδειξη ἄνδρισμον.

Κ.Π.

ANTIBAINEI ΣΤΟ ΜΑΑΣΤΡΙΧΤ

Από τήν πανηγυρική τελετή τοῦ Μούντιαλ στό Παρίσι. Καλά δύο, δ. «Ασιάτης» (όχι όμως Ἰνδός ή Γιαπωνέζος), καλά δ. Μουσά, δ. «Αφρικανός» (όχι όμως Μαδαγασκαρινός ή Αίγυπτιος), καλά δ. Πάμπλο, δ. «Αμερικάνος» (όχι όμως Βορειοαμερικάνος ή Καναδός). Δέν μᾶς πέφτει λόγος γιά το δύνομα τοῦ ἀντιπροσωπευτικού γίγαντα-ξόανου ἀπό τίς ἄλλες ἡπείρους. Άλλα γιατί δ. Ρομέο, ἔνας Λατίνος αὐτός, νά ἀντιπροσωπεύει τόν Εύρωπαϊ; Έδω θά σφαχτοῦμε, γιατί μπορεῖ νά τό πάρει κατάκαρδα δ. Μήτσος, δ. Ιβάν, δ. Λούντβιχ, δ. Τόμ, ἀκόμη καί δ. συμπατριώτης τών διοργανωτῶν Μπερνάρδ. Δέν μπορεῖ ἔνας Λατίνος νά συμβολίζει τόν γίγαντα τῆς Εύρωπαικῆς Ενωσης. Αντιβαίνει στό Μάαστριχτ.

Κ.Π.

Ἐξ ἄμβωνος λοιπόν ἐμίλησε δ. μ. Αθηνῶν Χριστόδουλος, ἀνήμερα τοῦ Ἅγιον Πνεύματος στόν ιερό ναό τῆς Αγίας Τριάδας στόν Πειραιά. Έκεῖ λοιπόν συνέβησαν ἀρκετά. Χειροκοπήματα ἀφθονα ἀκούσθηκαν, δάκρυα ἔτρεξαν ἀπό τά μάτια πολλῶν γυναικείων μελών τοῦ πληρώματος τῆς περαιῶν Ἐκκλησίας, ἐνῶ ἐπίσης, διόλου παραδόξο στήν πραγματικότητα, ἐμφανίστηκε καὶ δ. Κοεμτζής κλασικός πλέον ἐκτρόπωπος τοῦ φενακισμοῦ μερίδας τῆς Ἀριστερᾶς στήν φαντασίωση τῆς ἀντιεξουσιαστικῆς αὐθεντικότητας καὶ μαγκιάς, ὑποβοηθούμενος ἀπό φασοφόρο/γενειοφόρο νέο γιά νά «γνωρίσει» τόν Ἀρχιεπίσκοπο καὶ νά τοῦχαρίσει τό βιβλίο του. Οἶδιος ἐδήλωνε λίγο μετά ἀπό τή γνωριμία ὅτι «τήν χάρη» διότι δ. Αρχιεπίσκοπος είναι δ. μόνος ἡγέτης, η κάτι τέτοιο. Βασικά όμως, πού λέγαμε παλιά, εἰπώθηκαν πράγματα ἀπό τό στόμα τοῦ Χριστόδουλου, πράγματα πού ἀξίζουν τόν κόπο νά τά συγκρατήσουμε καὶ νά τά καταλάβουμε. Εἰπε λοιπόν ὅτι ἀπειλεῖται ή ζωή του, ὅτι δέν πρόκειται νά ἀνεχτεῖ τή λογοκριτική ἐπιθυμία αὐτῶν πού ἀπό τό παρασκήνιο κυβερνάνε τή χώρα καὶ διαπλεκόμενοι δυναμιτίζουν τήν πορεία τοῦ ἔθνους, τοῦ γένους, τῆς ὁρθοδοξίας καὶ δέν συμμαζεύεται, «έδω καὶ χρόνια». Κοινώς μᾶς λέει ὅτι δέν πρόκειται νά σωπάσει.

Τό πό σημαντικό όμως πού ἀκούσαμε ήταν τό ἔξῆς:

«Δέν ίπάρχει λόγος νά ἀνησυχεῖ κανείς. Οὕτε γιά πρωθυπουργός πάνω οὔτε γιά Έθνάρχης». Νομίζω ὅτι αὐτή ή φράση σημαίνει δύο πράγματα. ἐνοχλητικά καὶ ἀνησυχητικά, εἴτε τά δοῦμε ξεχωριστά εἴτε τά ἐπανενύουμε προτείνοντας μία κάποια ἔρμηνεία.

Πρώτον, ὅταν ἔνας ἐπίσκοπος δηλώνει ὅτι δέν ἐνδιαφέρεται γιά θώκους καὶ ἀξιώματα, γιά τά ὅποια μέχρι σήμερα γνωρίζαμε δλοι ὅτι δέν ἐκφρασεῖ ἀπό πουθενά νά τά διεκδικήσει (παρόλο πού η ἐκφραση «δέν πάνω γιά Έθνάρχης» είναι τό λιγότερο κωμική καὶ τό περισσότερο υποπτη), σημαίνει ὅτι τελικά γιά αὐτῶν ἐκφρεμεῖ. Καὶ δέν είναι μόνον τό, ἀπό αὐτῶνες καθηευθυμένο, παλιμπαδιστικό καὶ μετεφριτικό νάξι γιά τό ὅποιο ή ἀρνηση τῆς ἐπιθυμίας. σημαίνει προφανώς κατάφαση, ἀλλά καὶ ή ἀπομυθοποίηση τοῦ παραδόξου (...«Πρωθυπουργός δ. Ἐπίσκοπος πού ἀκούστηκε»;) μέσω τῆς κανονικοποίησης τοῦ ίδιου παραδόξου. Αὐτή ή ἀναφορά, η ή ἀρνηση, τοῦ Χριστόδουλου ἐπιτρέπει νά συζητείται πλέον αὐτό τό παραδόξο. Δηλαδή νά μήν είναι καὶ τόσο παραδόξο. Ή ψευτοάρνηση καθιστά φυσικό τό μή αὐτονότο. Απόδειξη καὶ τό παρόν.

Δεύτερον, ή στομφώδης ἀρνηση τέτοιου είδους διεκδικήσεων μέ τό πρόσημο «ἄς μήν ἀνησυχεῖ κανείς», ἀπαξιώνει σαφῶς τήν ἐγκυρότητα τῆς πολιτικῆς ἐκπροσώπησης καὶ τών φορέων της. Ή είρωνεία είναι πάντα σαρωτική. Η πολιτική ἔτσι όπως τήν γνωρίζουμε φάνεται πώς δέν είναι δελεαστική ώς δχημα γιά τήν ἐπιτυχία τῆς θεάρεστης ἀποστολῆς πού ἐπωμίζεται δ. Χριστόδουλος. Τήν ὅποια, δέσμωσα, δέν πρόκειται ποτέ νά τήν διαχίνουμε μέσα στά λόγια πού βγαίνουν ἀπό τό στόμα του.

Όπως ύποθέταμε λοιπόν καὶ παραπάνω, τά δύο ἔρμηνευτικά κλαδιά πού φυτρώνουν ἀπό τό στόμα τοῦ Αρχιεπισκόπου ξεπερνούν κατά πολὺ τό καθησυχαστικό τους ἐπίχρισμα, ἀφοῦ στή μία περίπτωση μᾶς ὑποχρεώνει νά φανταστοῦμε τή μεταμόρφωση τοῦ ιερέα σέ πολιτικό ἀκόμα καὶ μέ θε-

Ἐν τέλει

συμικούς όρους ένω στή δεύτερη διαπιστώνουμε μία λεπτή μά ίσχυρή, και
έξαιρετικά επικοινωνιακή, άπόταξη της πολιτικής.

Υπάρχει όμως και ή τρίτη, ή διαλεκτική άτραπός, ή χειρότερη έκδοχή.

Αν προτάξουμε τήν άπαξίωση της επικρατούσας πολιτικής, αύτή πού προκύπτει άπό τήν είρωνική άποστροφή («μήν άνησυχείτε.. δένμ' ένδιαιφέρει έμένα»), τής έπιθυμητικής έκδοχής («δηλώνω ότι δέν θέλω, άρα θέλω»), και τρόπον τινά ένωσουμε τά δύο σκέλη, τότε προκύπτει σαφώς ότι ή άρνηση τού πρωθυπουργικού θώκου και τής έθναρχικής ιδιότητας πηγάζει άπό τήν άπαξίωση της πολιτικής και όχι άπό έναν έγγενη αύτοπεριορισμό στά ιερατικά καθήκοντα, δικαιώματα και ύποχρεώσεις. Άπο τήν άλλη έάν ή έποθεση της άρνητικής καταδήλωσης έπιθυμίας πρός ανάληψη πολιτικών άρμοδιοτήτων ίσχύει, τότε προϋποθέτει κιόλας άνατροπές στό πολιτικό έπίπεδο, πολιτική μεταρρύθμιση άλλα ένδεχομένως και ορίζει με τό συμβολικό και πολιτειακό καθεστώς πού γνωρίζουμε. «Τί νά τήν κάνουμε τήν πολιτική τους, έτοι πού είναι!».

Αποτέλεσμα τού συλλογισμοῦ:

1. Όμ. Χριστόδουλος, λέει πολλά, λένε πολλά τά λόγια του, και τοῦ ξεφεύγουν.

2. Κανείς δέν ξητά άπό τόν μ. Χριστόδουλο νά σωπάσει, άλλα νά καταλάβει ότι όπως λένε τόν Μητσοτάκη γκαντέμη, όπως έλεγαν τόν Γ. Παπανδρέου παπατζή, όπως λέμε τή Ν.Δ. δεξιά, έτοι θά μιλάμε και γι' αυτόν.

3. Τό προηγούμενο σημαινεί ότι όταν μιλάτε μ.κ. Χριστόδουλο γιά τό πάσι θά κυβερνῶνται «έδω πέρα μέσα» τά σώματα και οι ζωές τών άνθρωπων-κοινωνίας, όταν θά μιλάτε γιά τήν πολιτική, αύτό δένθά γίνεται έξ αμέρινος. Θά πρέπει νά καταστήσετε έαυτόν ίσοψή. Δύο σκαλάκια είναι αύτα...

Παναγής Παναγιωτόπουλος

Γιατί τό Γκόλεμ ήρθε στόν κόσμο;

Μέ τό Γκόλεμ (Golem), δηλαδή «τό ήμιτελές», παρομοίασαν έπικριτές τών «γιγάντων τού Μουντιάλ» τά φουσκωτά αύτά ρομπότ φασιστοειδούς τεχνοτροπίας.

«Αστοχη και κακόγονητη παρομοίωση. Είναι, λέει, τό Γκόλεμ τό πρώτο ρομπότ τής άνθρωπινης ίστορίας. Μπά, δέν νομίζω.

Τί είναι λοιπόν τό Γκόλεμ και γιατί ήρθε στόν κόσμο;

Ο θρύλος μᾶς μεταφέρει στή μεσαιωνική Πράγα. Ό σοφός ραβδίνος Λέβε (Loewe), πρόσωπο υπαρχτό —ή φήμη τού έλκεινε άκομα και στίς μέρες μας τούς έπισκεπτές τού παλαιού έβραικού νεκροταφείου τής πόλης στόν φημιολογούμενο τάφο τον— δρμώμενος άπό τή θεία θέληση φτιάχνει άπό λάσπη, μακριά άπό άδιάκριτα βλέμματα στή σοφίτα τού σπιτιού του, έναν πιστό άρωγό, τό Γκόλεμ, γιά νά άποτρέψει τό έπικείμενο παγκόρι. Ή κατηγορία έναντιον τών Έβραιών: τελετονυργικός φόνος χριστιανόπαιδων.

(Η ίδια κατηγορία τρέπει σέ φυγή μέ προορισμό τό γκέττο τής Φρανκφούρτης τόν λογοτεχνικό ραβδίνο τού παραδήνιου Μπάχεραχ στόν διώνυμο έργο τού Χάινε (Der Rabbi von Bacherach). Μέσα άπό τήν άφηγηση δι ποιητής άπό τό Αμβούργο άναιρει σταδιακά τή νέα του ταυτότητα, τού

ΔΗΛΑΔΗ:

«Πολιτικές ή κοινωνικές δυνάμεις ίκανες νά άντιταχθούν στήν ίδεολογική τρομοκρατία πού άσκει, δεκαετίες τώρα, ή «προοδευτική» διλγαρχία, δέν ύπάρχουν. Γι' αύτό και δι πανικός τών διευθυντηρίων μέ τήν άπροσδηκητή άνάδυση σθεναρού άντιστασιακού λόγου στόν άρχιεπισκοπικό θρόνο τών Αθηνών. Αρκεσε ή ένθρονιστήρια δημιηρούρια γιά νά ξεγυμνωθούν, στό ούτιδανό τους μέγεθος τά πολιτικά φληναφλήματα, οι «προοδευτικοί» άκκισμοί, ή δημοσιογραφούσα κενολογία. Έπιτέλους, ή καταδικασμένη σέ άφωνία ποιότητα αύτού τού τόπου βρήκε φωνή.

Άλλα ή ιεροεξεταστική ύπουλότητα μετέχονται και άκρως άποτελεσματικές πρακτικές. Δέν θά διστάσει σέ τίποτα προκειμένου νά σιγήσει ή διαφορετική φωνή, ή είδωλοκλαστική πρόταση. Ας έχουν γνωσιν οι φύλακες».

Χρήστος Γιανναράς, Κυρ. Καθημερινή, 14.6.1998.

Δηλαδή:

Ανδρέας Πανταζόπουλος

• Εν τέλει •

ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ, ΠΡΟΣΚΡΟΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΡΟΥΣΜΑΤΑ...

Είναι μακάριο νά διχολεῖσαι μέ άνθρωπους πού μόλις άφησαν τήν τελευταία τους πνοή στήν άσφαλτο, θύματα ένός «άκηρουτου πολέμου», όπως λέει ή καθημερινή δημοσιογραφική γλώσσα. Άλλα, έκτος από μακάριο, είναι καί κυνικό, στά δρια της σκύλευσης, νά έπιχειρεῖς νά στήσεις τήν είκόνα σου, νά κατασκευάσεις τήν πολιτική σου μέ ένα τροχαίο διύχημα. Συγκλονίσθηκε τό πανελλήνιο, μέσα από τά δελτία τῶν δικτώμασιν, από τήν εϊδηση, τά ρεπορτάζ καί τίς έρευνες τίς σχετικές μέ τό τροχαίο τοῦ δουλευτῆ τής Νέας Δημοκρατίας κ. Κ. Καραμηνᾶ, πού είχε ώς αποτέλεσμα τό θάνατο μιᾶς νεαρῆς γυναίκας πού έπειδεινε στό μοιραίο αυτοκίνητο. Δέν θά διχοληθούμε μέ τήν άχαρακτήριστη συμπεριφορά τοῦ έν λόγω δουλευτῆ, πού άντι νά αποδεχθεί τά γεγονότα ώς έχουν —ότι έτρεχε δηλαδή μεθυσμένος νύχτα Σαββάτου τή λεωφόρου Υμηττοῦ...— έπιχείρησε νά αποενοχοποιηθεῖ, ψελλίζοντας φτηνές δικαιολογίες. Αντίθετα, χρήζει έπιστημανσης ή άντιδραση τού κόμματός του, τής Νέας Δημοκρατίας, πού, αφού παρηλθαν οι δυό-τρεις πρώτες ήμέρες τής άμηχανίας χειρισμοῦ τής υπόθεσης, προσήγαγε τόν δουλευτή τής στήν κομματική «Επίτροπή Δεοντολογίας». Γιά ποιόν, άκριδως, λόγο; Ή άποφαση τής Επιτροπής μάζελει οτι δ δουλευτής «δέν έπεισε» καί, ίδρα, πρέπει μόνος του νά ζητήσει τήν άρση τής δουλευτικής του άσυλίας.

Κι ούμως, κατί λέει, οτι τούτο τό κομ-

χειραφετημένου Έδραίου, άνίσχυρος μπροστά στή βασανιστική ένθιμηση τοῦ γκέττο πού έπανέρχεται άραδα άραδα στή συνείδησή του).

Ο ραδδίνος Λέθε δέν φεύγει.

Οι περιστάσεις πιέζουν. Πλάθει τό Γκόλεμ χωρίς χρονοτροπή· άδεξιο-άσχημο· άκομψο. Στή συνέχεια δίνει πνοή στό πλάσμα προφέροντας λόγια ίερά, άκατανόμαστα, δύως άλλωστε είναι τό όνομα τοῦ Κυρίου του.

Έτσι τό Γκόλεμ ήρθε στόν κόσμο.

Σωτήρας μέ ήμερομηνία λήξεως, τό Γκόλεμ, έργο θεόπνευστο διά χειρός άνθρωπου, άναλαμβάνει τή δύσκολη άποστολή του. τήν έξιχνίαση τής σκευωρίας, διαβαίνοντας τά τείχη τοῦ γκέττο, μέσα στό σκοτάδι.

Ο πρῶτος χειραφετημένος είναι τό Γκόλεμ.

Ωστόσο, άκόμα καί άν οι κινηματογραφικές ή θεατρικές άπεικονίσεις του τό θέλουν άνεξέλεγκτο καί άπειλητικό, κάτι χάν τόν Χάλ, τόν ήλεκτρονικό ύπολογιστή τής ταινίας «2001, ή Όδύσσεια τοῦ Διαστήματος» πού έπιδουλεύεται τόν άνθρωπο-δημιουργό του, τό Γκόλεμ τοῦ έδραίκου θρύλου έφαρμόζει πειθήνια τίς έντολές πού λαμβάνει διά στόματος ραδδίνου.

Τό Γκόλεμ περατώνει τήν άποστολή του καί άραδίνος Λέθε τό άναπτυίει, στήν ίδια σοφίτα όπου ήρθε στόν κόσμο, προφέροντας λόγια ίερά, άκατανόμαστα.

Χοῦς είς χοῦν. Ίδιο τέλος γιά ένα άνορθόδοξα γεννημένο πλάσμα.

Λουκία Ρίτσαρντς

Ο εύφημισμός τής «συμμετοχικής» διοίκησης

Ο «γκουρού» τοῦ μάνατζμεντ, όπως παρουσιάστηκε σέ κυριακάτικη έφημερίδα, άμερικανός καθηγητής Ντ. Α. Κερκπάτρικ ήρθε στήν Έλλάδα καί έδωσε συνέντευξη γιά τά προοδήματα διοίκησης καί διαχείρισης πρωσαπικού καί τίς σύγχρονες λύσεις πού δίνονται σ' αύτά από τής έπιχειρήσεις. Στήν συνέντευξη έπλήσσει ή διαφάνεια τοῦ λόγου καί ή κυνικότητα τῶν στόχων τοῦ μάνατζμεντ σέ άντιπαράθεση πρός τήν άδιαγάνεια καί τήν ίδεολογική έπιτήδευση τοῦ άντιστοιχου λόγου παλαιότερων έποχών, αύτοῦ πού συνοψίζονταν στή διατύπωση «άνθρωπινες σχέσεις» (Human Relations). Ή κυρίαρχη τάση στή διοίκηση προσωπικού, λέει ο Αμερικανός καθηγητής είναι «ή άσκηση (τής έξουσίας) νά γίνεται πιό συμμετοχική, γεγονός πού σέ διοισμένες περιπτώσεις άδηρει άκόμα καί στήν κατάργηση διοισμένων έπιτεδων στελεχών» (ΚΑΘ. 31-5-98). Όμως έπειδή τά δικαιώματα δέν μπορεῖ νά είναι κεκτημένα άλλα πρέπει νά κερδίζονται ο έπιθυμήτος βαθμός έκχώρησης δικαιωμάτων/λήψη τῶν αποφάσεων στό πλαίσιο τής ιεραρχίας υπόκειται σέ προϋποθέσεις όπως ή κατάρτιση καί βέβαια μέ δεδομένο οτι «ό δ βαθμός άφοσίωσης τῶν έργαζομένων στήν έπιχειρήση είναι υψηλός». Είναι άξιοσημείωτο οτι στά πλαίσια τοῦ συμμετοχικού μάνατζμεντ πού συχνά άσκεται μέσω τῶν λεγομένων «αύτοδιοικούμενων διμάδων έργασίας», οι έπικεφαλής τους ή οι ύπειθυνοι τμημάτων συχνά δέν άποκαλούνται πλέον διευθυντές ή δ.τ. ίδρα ή άλλο άλλα προπονητές! Οι προπονητές καλούνται νά έμψυχώσουν τήν άσυλία καί νά ένισχύσουν τό ήθικό τής προσκειμένου νά αύξησει ή παραγωγικότητα τής έργασίας! Τά

συνέχεια στή σελ. 49

Ἐν τέλει

αύτονότα δέν χρειάζονται σχόλια! "Ομως άντιλαμβανόμαστε τόν άθλο πού καλοῦνται νά επιτελέσουν οι έν λόγω έμψυχωτές στίς σημερινές συνθήκες κατάπτωσης τοῦ έργασιακού φρονήματος τῶν έργαξομένων. Ή έμπλοκή τῶν ἀνά τόν κόσμο έργαξομένων στή «συμμετοχική διοίκηση συμπίπτει μέ τή σημαντική μείωση τοῦ μεριδίου τῆς έργασίας ἐπί τοῦ παραγόμενου προϊόντος καὶ τήν ἀντίστοιχη αὐξησην τοῦ μεριδίου τοῦ κεφαλαίου, ἡ ἐπί τό κοινωνιολογικότερον μέ μιά νέα ὅξυνση τῶν ταξικῶν ἀνισοτήτων στόν ὥριμο πλέον καπιταλισμό. "Ομως ή ἀνακατανομή τοῦ προϊόντος δέν γίνεται μόνο εἰς δάρος τῆς έργατικῆς τάξης ἀλλά καὶ εἰς δάρος τῶν «προπονητῶν τῆς παραγωγῆς» ἡ μερίδων τῆς νέας μικροαστικῆς τάξης, δύος γράφει ο Ν. Πουλατζάς. Ο εὐφημισμός τῆς συμμετοχῆς δρίσκεται στήν ύπηρεσία τῶν πιό διχαστικῶν, ἐπιθετικῶν δυνάμεων τοῦ ὥριμου καπιταλισμοῦ.

Γ. Πετράκη

Τύφλα νά 'χει η «Βέρμαχτ»

Τό καλοκαίρι τοῦ 1994 ἄρματα τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ, τῆς Μπούντεσβερ, παρήλασαν στούς παρισινούς δρόμους, μέρος τῶν πολύμηνων ἑορτασμῶν γιά τήν 50στή ἑπτέτειο τῆς ἀπόδασης τῶν συμμάχων στή Νορμανδία.

Η γαλλική τηλεόραση ἐδειξε τότε πολίτες, γέροντες ὡς ἐπί τό πλευστον, ἐνδεχομένως γραφικούς, νά διαμαρτύρονται ἔντονα γιά τήν παρέλαση τῆς «Βέρμαχτ». Έτσι τήν ἀποκαλούσαν. Πενήντα χρόνια ἡταν ἵσως λίγα. Στήν ἐνομένη Εὐρώπη πλέον παλαιοί ἔχθροι καὶ νῦν φίλοι γιορτάζουν μαζί τίς πολυκαιρισμένες ἡττές καὶ νίκες τους. Έλαφρῶς παράδοξο· πολύ γηροτέσκο.

Τό Παρίσι είναι η πόλη τοῦ φωτός, τοῦ κάνει κάν, τῶν ζωγράφων καὶ τῶν δουλεβάρων. Τέτοια δέν γράφουντά τους συνιστικά φυλλάδια; Άκοντηκε λοιπόν ἐσχάτως δτί ή αἰσθητική αὔρα τῶν γραφικῶν Παρισίων ωπάνθηκε ἀπό τήν ἐπέλαση τῶν «τεσσάρων γιγάντων» τοῦ Μουντιάλ. Αὐτό είναι τό πρόβλημα; Αγνωστο ποιός σχεδίασε τούς τέσσερεις γίγαντες. Θά είχε σημασία, ἀν̄ ὄχι τό ὄνομα τοῦ/τῆς ντηξάνερ, τουλάχιστον ἡ πηγή τῆς ἐμπνευσης.

Ἐπί Τρίτου Ράιχ μεγαλούργησαν διάφοροι γλύπτες· δύο πολύ διάσημα ἀστέρια: Μπρέκερ καὶ Τόραχ. Περιπατώντας στό Βερολίνο, ἀναπόφευκτα σκοντάφτεις σέ γλυπτά τους. Τούς ἐνέπνεε, λέει, πολὺ τό ἀθλητικό ἰδεῶδες. Δημιούργησαν σχολή. Όπεριβολος π.χ. τοῦ Όλυμπιακοῦ Σταδίου τῆς πόλης (Όλυμπιακοί '36) είναι διάσπαρτος ἀπό ἔργα ἐπιγόνων τους. Πράγμα ὅχι ἀπαραίτητα κακό. "Ας τά κρίνει ὁ θεατής. ("Ας ὑπῆρχε καὶ καμμία καταποτική ταμπέλα στό στάδιο). Καρικατούρες τοῦ ἀθλητικοῦ ἰδεώδοντς. (Άλλα καὶ αὐτό ἰδεολόγημα δέν είναι.). Παραδείγματα τοῦ τί ἐστι «οἰκτρόν ἰδεῖν». Πρότυπα τους, ὡς γνωστόν, οἱ ἐλληνορωμαϊκές ἀρχαιότητες.

Οἱ ρέπλικες πάσχουν ἀπό ὑπερπλασία. Ή στάση τους προσίδει συμπτώματα ἀγκύλωσης. Σώματα καὶ κεφάλαι είναι συναρμολογημένα ἀνευ βασικῶν γνώσεων ἀνατομίας. Εμμονή ἰδέα τους: ή συμμετρία. Έργα ἀξιολύπτητα.

Αὐτά τά γράφω μόνο καὶ μόνο, ἐπειδή — ἀν τά μάτια μου δέν μέ γελοῦν — τά τέσσερα ἀνδρείκελα τῶν Παρισίων παρουσιάζουν σοκαριστική ὁμοίτητα μέ τά φασιστικά αἰσθητικά κατασκευάσματα, ἀν καὶ είναι βέβαια πού «τέκνο» (techno). "Ας ὄψεται τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, δηλαδή τό Zeitgeist μας. Απίστευτο ἀλλά ἀληθινό! Τά γλυπτά τοῦ Βερολίνου πήγαν μέ τά πόδια στό Παρίσι.

Λουκία Ρίτσαρντς

ματικό δικαστήριο ἥθων μέ τήν Λψηή του σύνθεση — "Εδερτ, Δήμας, κ.ά. — δέν ἥθελε νά ἀπόδειξει τίποτα ἄλλο, ἐκτός ἀπό τήν εἰκόνα ἡθικῆς ἀκεραιότητας τοῦ κόμματος, τής συμβατῆς μέ τούς εὐθύτατα διαδεδομένους κώδικες ἡθικῆς συμπεριφορᾶς, πόσο μᾶλλον ὅταν αὐτοί δέν τηροῦνται ἀπό ἐπίλεκτα, δημόσια κοινωνικά στελέχη. Ποῦ ἀκούστηκε, κόμμα εἴκουσίας, εὐρισκόμενο, μέ διαλλείμματα, εἴκοσι σχεδόν χρόνια ἐκτός ἔξουσίας, νά ἀνέχεται στίς γραμμές του τύπους καὶ μάλιστα συζευγμένους, πού πηγαίνουν στά μπάρ, πίνουν, μεθάνε καὶ τρέχουν ὑιγγιωδῶς νυχτιάτικα μέ «γκόμενες»; Τό κοινωνικό δικαστήριο ἀποφάσισε, ή γυναίκα τοῦ Καίσαρα πρέπει τουλάχιστον νά φανεται τίμια, διαφορετικά στήν πυρά... Ο κοινωνικός συντηρητισμός σε ὅλο τού τό μεγαλεῖο!

Ανδρέας Πανταζόπουλος

• Εν τέλει •